

891.73

G67

OmaUh

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891 .73

G67

OmaUh

X

7

М. ГОРЬКИЙ.

МАЛЬВА

И ИНЬШІ ОПОВІДАННЯ.

в перекладах

В. Гнатюка, С. Гуменюка та М. Лозинського.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

Med. univ. DR. J. TURYN

WIEN

XVIII. Gersthofenstrasse 138

НАКЛАДОМ

УКРАЇНСЬКО - РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.
1904.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

891.73

G.67

ОтаДк

В останніх часах на перший плян — на саме чоло російської літературної творчости поруч старого велетня Толстого, і далеко молодшого від нього, але все-ж досить давнього робітника на літературній ниві — Чехова, несподівано скоро виступив і заняв коло них місце незвичайно оригінальний письменник Горький, котрого збірку оповідань подаємо нині нашій суспільности.

М. Горький (власне імя Олександр Пешков) уродив ся в р. 1868 в Нижнім Новгороді. Від наймолодших літ круглий сирота, без батька, матери і близшої родини, пустив ся вже як малий хлопець у водоворот бродячого життя. Маючи пять літ пішов на науку до шевця. Та тут не закрив довго місця, втік до маляря, а звідси далше, аж вкінці дістав ся на корабель на Волзі, де служив як помічник кухаря. Тут вперше почав читати книжки, до яких давнійше чув велику відразу. Перечитав цілу бібліотеку, яку знайшов у кухаря на кораблі, а яка складала ся в більшій частині з французьких перекладаних романів. Під впливом сих книжок збудила ся в нім охота й жадоба висшої освіти. Кидає отже службу на кораблі і вибирає ся до Казаня з наміром записати

ся до гімназії. Та мачуха-доля стала на поперек його намірам і замкнула перед ним усі ворота. Зражений непоборними труднощами, пускає ся знов на бурлацьке житє. Бурлакував по Волзі, рубав дрова, продавав овочі, служив у пекарни, загалом боров ся з нуждою, як міг. Вкінці доведений до розпуки постановив скінчити самовбійством. Та на щастє куля ошадила його. Зараз по сїм завізвано його до Новгороду до війська. Увільнений задля дуже мізерної будови тіла, лишає ся в Новгороді і вкоротці дістає посаду писаря у адвоката Ланїна.

Се зворотна хвиля в житю письменника. Ланїн звернув увагу на незвичайну інтелїгенцію свого писаря, заняв ся ним щиро і під його впливом розвивав ся ум поета дальше. Та про те він і тут не остав довго, пустив ся знов у свїт, помагав собі як міг і зійшов мабуть здовж і поперек цілу величезну російську державу. В часі сих мандрівок зійшов ся знов з чоловіком, що мав на нього величезний вплив. Був се політичний вигнанець Калюжний. Він перший пізнав талант Горького, а слухаючи його цікавих оповідань, намовляв його, щоб їх списав. Ідучи за його радою написав Горький перший поетичний образок з циганського житя під заг. „Макар Чудра“. Працював тоді як простий робітник у залізничих варстатах у Тифлісі. Занїс отже рукопис до редакції часописи „Кавказ“. Новеля сподобала ся редакторови і він надрукував її в р. 1892. Від сього часу починають чим раз частїйше появляти ся твори Горького в провінціональних дневниках і молодий письменник з'єднує собі чим раз більше симпатію читачів. Довго одначе ще був би його не знав

ширший загал, коли-б не щасливий случай, що звів його з Українцем — звісним російським письменником Короленком. Сей оцінив талант Горького, не щадив йому рад і вказівок і заохочував до праці на літературному полі. Так повстав „Челкаш“, один із найліпших творів Горького, що надрукований в „Русском Богатствѣ“, одним із поважнійших російських журналів, рішив про поводжене автора. Критика заняла ся ним від тепер щиро — далеко щирійше, як російська поліція — а імя його набирало чим раз більше розголосу і слави. Тепер імя Горького таке звісне, що його твори появляють ся майже рівночасно на всїх європейських мовах. Видані його твори „Очерки і рассказы“ обіймають пять томів новель, оповідань, поетичних образків, в тім числі дві більші повісти „Ома Гордѣв“ і „Трое“; осібно вийшли драми „Мъщане“ і „На днѣ жизни“.

Манера писаня Горького крайне натуралістична — він не спиняєть ся перед сценами драстичними, перед положеннями майже непринятими в письменстві. Але рівночасно не цураєть ся він і прикрас поезії, подає руку модерністичним її течіям і часом впадає в певний риторизм. Напрям же його творчости не реалістичний, а ідеалістичний. Він не малює життя, яке воно єсть, а виступає адвокатом для одних, обвинувачем для других, з певною тенденцією, яка виступає аж надто виразно. Горький являєть ся ідеалізатором найнижшого пролетаріяту, сих упавших людей, що знаходять ся на самім дні суспільного жвтя. Знає він душу сих людей наскрізь, знає їх спосіб думаня, мотиви їх поступуваня, а вкінці їх мову, бо сам недавно вийшов із сього осередка. Длятого й найліпшими виходять у нього опо-

відання і образки з життя сеї верстви суспільности. Він каже своїм читачам спускати ся аж на саме дно суспільного життя і відкриває перед ними відразу, без найменшої ослони ті незгоєні рани, які висша культура задала масам народу. Він розкриває перед нами зранену душу працюючого чоловіка і велить в ній бачити не иньшого як нашого брата, що нераз о ціле небо стоїть вище від першого ліпшого інтелігента. Його бродяги і всякого рода волоцюги зі своєю жадобою безграничної свободи стоять гордо і морально високо навіть супроти культурної людськості. Чи то намалює нам чоловіка, що цілим його занятєм крадіж чужого майна, чи морально упавшу дівчину, що мов хижий звір полює на свою добичу, то всі сесі і їм подібні постати виходять дуже гарними супроти тих інтелігентних людей, які роблять те саме, лише в делікатнійший спосіб і з більшою облудою.

Під впливом, здаєть ся, таких відносин зродила ся у нього якась дивна неохота і відраза, а з другої сторони зневіра в поступ і культуру людськості. І з сими почуттями не криє ся поет, але сьміло кидає такі закиди в очі цілій людськості. „Знаю я — каже в однім зі своїх оповідань — що в нашій висококультурній епосі, беручи ближнього за горло, щоб задусити його, треба се робити з можливою ввічливістю і з захованем усіх товариських форм — сам на собі дізнавав я сього нераз і з приємністю зазначую ту свою глибоку віру в загальний розвій цивілізації, чого доказом чим раз більше шинків, вязниць та домів розпусти. Треба хіба уродити ся в так званім культурнім місці, щоб прожити в ній

ціле жите і не втечи від тих усякого рода гарних, товариських форм, брехні й облуди, самолюбства, нещирости та ідейної нужди“.

Таких і тим подібних гадок повно в творах Горького. Та таке невідрадне положене власної суспільности не пхає Горького до сатири або до якихсь алегорій, але навпаки наповняє душу поета крайнім обуренем, а потім зазиває до поправи сього стану. „Скажіть, що ви за люди? — кричить один із його героїв. — По що живете? Дивлюся я на вас і що? Об'їдаєтеся, пете, ошукуєте одні одних, нікого не любите — скажіть, чого вам треба? Я шукав чистого і чесного життя, але нема його, нема його ніде, і я сам лише сплямив себе! Чесному чоловікови не жити між вами, бо зогниє. Ви чесних людей замучуєте на смерть. Судите, установляєте права — ви отруїли мене“.

Горький не щадить також гірких, але правдивих докорів читаючій публиці: „Чи багато — говорить в однім оповіданю — між вами справдішних людей? Може бути, що пять на тисячу знайдець ся таких, які вірять твердо, що чоловік є творцем і паном життя, а право його — сьвяте право свобідно думати, говорити, ходити; може бути, що пять на тисячу готові боротися за се право а в данім случаю і голову положити. Більшість з вас, се невільники життя і недбалі господарі — а всі ви смирні міщани, що тимчасом заступаєте справдішних людей, а людського в вас тільки, що зоольотичного. Дивлюся на вас і з страхом бачу, як мало між вами людей чесних і сьмілих. Бідна моя вітчина сьмілими людьми, а надходить вже пора, де їй треба героїв. Живий чоловік усе до чогось стремить, усе чогось шукає — а ви живете

смирно і тихо — як пан Біг приказав. Жити вам тісно, думати ви за ліниві, рушитись — боїте ся. В округ вас як у хльборки на полицях порозоставлювані всякі витребеньки — зогнилі традиції, всякі житеві норми і правила, а все те разом чорта варто. Все те не дозволяє вам рукою рухнути — все те ваші маленькі божки, ідеали — і ви боїте ся скинути їх, хоча тиснуть вони вас як кайдани. І коли вітер приносить з поля в душну вашу атмосферу нові, сьвіжі запахи, замикаєте оглядно всі віконця, щоб до вас не дістав ся. Ви любите спокій, усяке порушене сього вбійчого спокою турбує вас. Та ви мусите мати щобудь до балаканя, для розривки — простягаєте отже руку по літературу. Література для вас стара приправа — вам припадає до смаку, коли люди пишуть кровю і жовчею — але се цілком не збуджує у вас любови або ненависти — нічого крім крику похвали або догани. Ви не люди, а публіка — житє не дрогнуло би навіть, як би ви всі відразу щезли з лица землі. Провадіть ся всі в землю, а на землі ніщо не змінить ся. Ви стоїки, тому що раби“.

Горький майстер також в мальованню образків, узятих із природи. Під подувом його буйної фантазії оживають степи, море відчуває — усміхаєть ся небо і зьвізди. Чи змалює нам широкий, безкрайї степ з шелотом трав, чи тиху розмову піль і лісів, чи таємничі залицяня місяця до землі, чи усміхнені зьвізди — німі сьвідки любовних або страховинних нічних сцен, чи холодні скали в горячих обіймах і поцілуях морських хвиль — зі всіх сих описів, так гарних а змальованих такими простими рисами, віє якийсь

чар і свіжість а при тім щиро-дитиняча наївність автора як правдивої дитини матери-природи.

В своїх описах безграничної нужди, фізичного і морального голоду подає автор нераз і спомини зі своєї минувшини, яка витиснула глибоке пятно на його талані, а його творам надала знамя сеї щирости і правди, якою відріжняє ся він від иньших своїх товаришів по перу.

Особи з висших сфер суспільности виводить Горький у своїх творах дуже рідко — вже з сеї простої причини, що сього життя майже зовсім не знає. Та й сї особи з висших верств, які подибуємо в його творах, вийшли млаві і бліді в порівнаню з улюбленими його типами з найнижшого пролетаріяту.

С. Гуменюк.

МАЛЬВА.

Море сьміялось.

Під легким подувом горячого вітру воно здригало і вкриваючи ся дрібними хвилями, які осліплюючо ярко відбивали сонце, усьміхало ся до синього неба тисячами срібних усьмішок. В глибокім просторі між морем і небом лунав веселий і шумний плюскіт хвиль, що одна за другою вибігали на рівний беріг піскового насипу. Той звук і ясність сонця, відбита тисячу разів у хвилях моря, зливали ся гармонійно в безнастанний рух, повний живої радості. Сонце було щасливе тим, що сьвітило, море тим, що відбивало його тріумфуюче сьвітло.

Вітер пестливо гладив могучу, атласову грудь моря, сонце гріло її своїм горячим промінем, а море, зітхаючи сонливо під ніжною силою тих пестоців, насичувало горяче повітре солоним ароматом своїх випарів. Зеленкуваті хвилі, вибігаючи на жовтий пісок, скидали на нього білу піну своїх пишних грив, а вона

з тихим звуком таяла на гарячій піску, роблячи його вохким...

Вузкий і довгий насип був схожий на величезну башту, що впала з берега в море. Врізуючи ся острим шпилем у безграничну пустиню води, що грала сонцем, вона тратила свою основу в далечині, де тужна і сумна мряка закривала собою землю. Відти прилітав з вітром тяжкий запах, незрозумілий і обидний тут, серед пустинного, чистого моря, під сінною, ясною покрівлею неба.

В пісок насипу, засіяний рибячою лускою, були забиті деревляні палі, а на них висіли сіти, кидаючи від себе павутину тонких тіней. Кілька більших човнів і один маленький стояли рядом на піску, а хвилі, вибігаючи на беріг, неначе манили їх до себе. Гаки, весла, великі клубки шнурів, кошики і бочки валялися безладно на насипі, а серед них стояла буда, зложена з ивового прутя, лубу і рогож. Перед входом до неї на суковатім колі стреміли підшвами до неба суконні чоботи. Над усім тим хаосом стирчала довга жердка з червоною шматою на кінці, що маяла на вітрі.

В тіни одного з човнів лежав Василь Лєгостєв, сторож на насипі, що був передовою позицією рибного підприємства купця Гребенщикова. Лежав він на грудях і піддержуючи голову долонями рук, дивив ся уважно в далечінь моря, на ледви видний шматок берега. Там на воді мелькала маленька чорна точка і Васи́леви було любо бачити, як вона все більшає, наближаючись до нього.

Прижмуривши очи перед яркою грою соняшного проміння на хвилях, він усміхав ся з задоволенем. Се їде Мальва. Вона приїде,

зарегочеть ся, аж груди в неї почнуть принадливо хвилювати, обійме його сильними, але мягкими руками, розцілує і голосно, полохаючи чайки, заговорить про новини там, на березї. Вони з нею зварять добру рибячу юшку, випють горівки, полежать на піску, розмовляючи і пестячись любовно, а потім, коли стемніє, вони заварять чайник чаю, напють ся його зі смачними обарінками і ляжуть спати... Так буває кожної неділі, кожного свята на тижни. Завтра рано він повезе її на беріг по соннім іще морі, в досвітнім свіжій сумерці. Вона сидить-ме дрімаючи, а він веслувати-ме і дивити ся на неї. Сьмішна вона буває в той час, сьмішна і мила, як сита кіточка. Може вона зсунеть ся з лавочки і засне там, звивши ся в клубок. Вона часто так робить...

В такий день навіть чайки втомлені морем. Вони сидять рядами на піску, розкривши дзьоби і поопускавши крила, або лїниво колишуть ся на хвилях без криків, без звичайного у них дикого оживлення.

Під горячими пестощами сонця грудь моря піднімаєть ся з такою солодкою пристрастю, а в повітрі розлита опяняюча втома...

Василеви видало ся, що в човні не сама Мальва. Невжеж Серьожка знов причепив ся до неї? Василь важко повернув ся на піску, і прикривши очі долонею, з незадоволенем у серці почав роздивляти ся, хто ще там їде. Мальва сидить і кермує. Веслує — не Серьожка, веслує сильно, але невміло, і з Серьожкою Мальва не потребувала би кермувати.

— Гей! — нетерпливо крикнув Василь.
Чайки на піску здрігнулись і нащурились.

— Гей-гей... — доніс ся з човна дзвінкий готос Мальви.

— З ким ти?

У відповідь доніс ся сьміх.

— Чортиця! — неголосно вилаяв ся Василь і плюнув з досади.

Йому дуже хотіло ся знати, хто там їде, і скручуючи папіроску він уперто дивив ся на поталицю і плечі того, що веслував. Вони швидко наближали ся до нього. Голосний плюск води під сильними ударами весел розносить ся в повітрі; скрипить пісок під ногами сторожа, що бореть ся з нетерплячою цікавістю.

— Се хто з тобою? — крикнув він, коли пізнав знайому собі усьмішку на гарнім, повнім обличчю Мальви.

— Стривай... пізнаєш! — відізвала ся вона зі сьміхом.

Мущина обернув ся лицем до берега і також сьміючи ся поглянув на Василя.

Сторож зморщив брови, пригадуючи, хто сей неначе знайомий йому парубок.

— Удар спльвійше! — закомендувала Мальва.

Човен з розмаху майже до половини виліз на пісок разом з хвилею і повернувши ся на бік станув, а хвиля сьміючись назад скотила ся в море. Мущина вискочив на беріг і йдучи до Василя сказав:

— Як ся маєш, тату!

— Яков! — придушеним голосом скрикнув Василь, більше здивований, як утішений.

Вони обнялись і поцідувались по три рази в губи і в лице, після чого на лиці Василя здивоване зміщало ся з радістю і зі збентеженем.

— То-то я дивлюсь... і щось воно тее.. серце говорить... Ах ти, як же се ти? Ну! А я дивлюсь — Серьожка? Ні, бачу, не Серьожка! А се ти!

Василь одною рукою гладив бороду, а другою махав у повітрі. Йому хотіло ся поглянути на Мальву, але в його лице впялилися очи сина, що сьміялися до нього, і йому було ніяково від їх блиску. Почуване задоволення задля того, що в нього такий здоровий і гарний син, боролось в нім з почуванем збентеження задля присутности коханки. Він переступав з ноги на ногу, стоячи перед Яковом, і кидав йому одно за другим питання, не дожидаючи відповіді на них.

В голові в нього все якось перемішалося, а особливо неприємно зробилось йому, коли почув насьмішливі слова Мальви:

— Та ти не приставай уже так... з радости, чи що?! Веди його до буди та угощуй!..

Він обернув ся до неї. На її губах грала усьмішка, знов таки незнайома йому, і вся вона, кругла, м'ягка і сьвіжа, як усе, рівночасно була якась нова, неначе чужа. Вона переводила свої зеленкуваті очи з батька на сина і гризла гарбузові зернята білими, дрібними зубами. Яков також дивив ся на їх обоїх і кілька неприємних для Василя хвиль вони всі троє мовчали.

— Я зараз! — нараз заметушив ся Василь ідучи до буди. — Ви схороніть ся від сонця, а я наберу води, піду... будемо варити юшку! Я тебе, Якове, та-акою юшкою наго-дюю! Ви тут тее, розташовуйте ся, а я зараз...

Він ухопив із землі перед будою котел, швидко пішов кудись до сїтій і сховав ся в сїрій масї їх звоїв.

Мальва і його син підійшли також до буди.

— І так, гарний хлопче, я доставила тебе до батька, — говорила Мальва, роздивляючи з боку коренасту постать Якова.

Він повернув до неї своє лице з кучерявою темно-русою борідкою і засьвітивши очима, сказав:

— Так, приїхали... А гарно тут, яке море!

— Широке море... Ну, щож... дуже постарів ся батько?

— Ні, нічого. Я думав — він сивійший, а в нього ще мало сивого волося... І так цілий... крепкий...

— Кілько, говориш, ви не бачились?

— Років пять, мабуть... як відходив він із села, мені тоді йшов вісімнадцятий.

Вони ввійшли в буду, де було душно і від рогож пахло соленою рибою, і сїли там: Яков на грубій колоді дерева, Мальва на купі соломи. Межи ними стояла перерізана на поперек бочка, якої дно служило Василеві за стіл. Сївши вони мовчки і пильно поглянули на себе.

— Значить, хочеш тут робити? — запитала Мальва.

— Та... не знаю... Коли знайдеть ся що, буду.

— У нас знайдеть ся! — запевнила Мальва, все оглядаючи його своїми зеленими, загадочно прижмуреними очима.

А він не дивив ся на неї, витираючи рукавом сорочки своє спітніле лице.

Нараз вона засьміяла ся.

— Мати певне переслала тобою батькові прикази та поклони?

Яков поглянув на неї, захмурив ся і коротко відповів :

— Певне... Або що?

— Нічого! — сьміяла ся вона.

Її сьміх не подобав ся Якову, він неначе дразнив його. Яков відвернув ся від тої жєнщини і почав згадувати слова матери. Підвівши його за село, вона сперла ся на пліт і швидко говорила, моргаючи часто сухими очима :

— Скажи ти йому, Яцю... Христа ради, скажи ти йому... Тату!.. Мати сама, там... пять років минуло, а вона все сама! Старієть ся... скажи ти йому, Якове, ради Господа. Швидко буде мати бабою, сама, все сама, все за роботою, Христа ради, скажи йому...

І потім вона мовчки заплакала, сховавши своє лице в запаску.

Тоді Якову не було її жаль, а тепер жаль стало... І поглянувши на Мальву він суворо рушив бровами, готовий здорово її вилаяти.

— Ну, от і я! — закликав Василь являючи ся в буді з рибою, що тріпотала ся, в одній, і з ножем у другій руці.

Він уже впорав ся зі своїм збентеженєм, заховавши його глибоко в собі, і тепер дивив ся на них із задоволенєм і супокійно, лише в його рухах проявляла ся незвичайна для нього рухливість.

— От я зараз розкладу огонь... і прийду до вас і... поговоримо! Так! Ах, Якове, га? Який ти став козарлюга!

І знов вийшов з буди.

Мальва не переставала гризти зернят, безцеремонно оглядаючи Якова, а він старався не дивити ся на неї, хоч йому сего дуже хотілось, і думав собі:

— А тут, видно, добре, ситно живуть... От яка вона гладка, а батько також.

Мовчанка стісняла його і він заговорив:

— А я лишив торбу в човні, піду принести.

Не кваплячи ся встав з місця і вийшов, а замість нього прийшов до буди Василь і нахиливши ся до Мальви заговорив швидко і сердито:

— Ну, пощо ти з ним приїхала сюди? Що я йому скажу про тебе? Хто ти мені?

— Приїхала, от і все! — коротко сказала Мальва.

— Ей, ти, недогадлива баба! Все робиш дурниці... на що? Як я тепер буду? Так просто йому в очі... теє... відразу... а в мене дома жінка, його мати!... Треба було догадати ся!

— Страх, як мені треба догадувати ся! Боюсь я його, чи що? Або тебе? — запитала Мальва, жмурячи недбало свої зелені очі. — А як ти там скрутив ся перед ним! То-то сьмішно мені було!

— Сьмішно тобі! А я як буду?

— А ти думав би про се давніше!

— Або я знав, чи що, що його так ні з сього ні з того викине сюди з моря?

Заскрипів пісок під ногами Якова і вони перервали свою розмову. Яков приніс легеньку

торбину, кинув її в кут і косо, недобрими очима поглянув на жінчину.

Вона завзято лущила свої зернята, а Василь присів на колоду, потер руками коліна і зі збентеженою усмішкою заговорив:

— І так ти, значить, з'явив ся... Як ти се придумав?

— Та так... Писали ми тобі...

— Коли? Я ніякого письма не дістав!...

— Ну? А ми писали...

— Пропало, видно, письмо, — огірчив ся Василь.

— От як, чорт його візьми... га? Коли треба, то воно й пропало...

— Значить, ти не знаєш наших справ? — запитав Яков, поглянувши недовірливо на батька.

— Та відки? Не дістав-же я письма!

Тоді Яков розповів йому, що кінь у них здох, увесь хліб вони з'їли ще в початках лютого, зарібків не було. Сіна також не стало і корова мало з голоду не здохла. Дотягнули якось до цвітня, а опісля ввадили, аби Яков їхав після весняних робіт до батька на зарібки, з на три місяці. Про те вони йому написали, а потім продали трое овець, купили хліба та сіна, ну, і Яков приїхав.

— Так ось воно як! — закликав Василь.
— Та-ак... А... якжеж ви... я-ж вам посилав гроші...

— Великі гроші? Хату направляли... Марію віддали замож... Я плуг купив... Адже п'ять років... часу немало!...

— Та-ак! Отже не стало? Таке діло... А мені юшка збіжить! — він устав і вийшов.

Присівши перед огнищем, над котрим висів закипаючий котел, викидаючи піну на огонь, Василь задумав ся. Все, що розповів йому син, не дуже-то сильно зворушило його, але зродило в нім неприємне почуванє до жінки й Якова. Кілько він їм за пять лїт грошій наслав ся, а вони все таки не дали собі ради з господарством. Коли-б не Мальва, він вичитав би дещо Якову. Самовільно, без батькового дозволу піти з села, — на се стало розуму, а з господарством не міг собі дати ради. І те господарство, що про нього Василь, живучи доси приємним і легким житєм, згадував дуже рідко, тепер нараз нагадало йому про себе, як про бездонну яму, куди він пять лїт кидав свої гроші, як про щось зайве в його житю, непотрібне для нього. Він зітхнув, мішаючи ложкою юшку в кїтлі.

В блиску сонця маленький жовтавий огонь ватри був такий нужденний, блідий. Сині і прозористі пасма диму тягнули ся від огнища до моря, назустріч хвилям. Василь слїдив за ними і думав про сина, про Мальву і про те, що з появою Якова йому стане гірше жити, не так свобідно, як тепер... Яков певне вже догадав ся, що таке Мальва...

А вона сидїла в будї, збентежуючи хлопця своїми кокетливими і визиваючими очима, в яких безнастанно грала усьмішка.

— Певне лишив дївчину в селї? — сказала вона нараз, заглядаючи в лице Якова.

— Може й лишив, — відповів він з нехїтю.

— Гарна бодай? — запитала вона недбало.

Яков мовчав.

— Чого мовчиш?.. Адже красшої мене чейже нема?

Він поглянув їй у лице, не хотячи сього. Лице в неї було смагляве, повне, губи сочисті, а тепер, напів відкриті кокетливою усмішкою, вони здригались. Рожева перкалева блюзка якось особливо гарно лежала на ній, увидатнюючи круглі плечі і високі, пухкі груди. Але не подобались йому її лукаво прижмурені, зелені, усміхнені очі.

— По що ти так говориш? — зітхнувши чогось сказав він їй благальним голосом, хоч бажав говорити з нею строго і поважно.

— А якже треба говорити? — засміялась вона.

— Ог, сьмієш ся також... чого?

— Сьмію ся з тебе...

— Ну, що я тобі? — збентежений і обиджений запитав він і знов спустив очі під її поглядом.

Вона не відповіла йому.

Яков догадував ся, що вона таке для батька, і се не давало йому говорити з нею свобідно. Такий догад не поражав його. Він чув, що на зарібках люди дозволяють собі всячинау, і розумів, що такому здоровому чоловікови, як його батько, трудно було би пережити стілько часу без женщины. Але все таки йому було нїяково і перед нею і перед батьком. Крім того він згадував свою матір, женщину змучену, воркітливу, що працювала там, у селі, не згортаючи рук...

— Готова юшка! — заявив Василь, з'являючи ся в будї. — Подай там ложки, Мальво!

Яков поглянув на батька і подумав:

— Видно, часто вона в нього буває, коли знає, де ложки.

Знайшовши ложки вона сказала, що треба піти до моря помити їх і що в неї в човні єсть горівка.

Батько і син поглянули в слід за нею, а лишивши ся на самотї мовчали зразу.

— Тв як з нею стрітив ся? — запитав Василь.

— А я питаю за тобою в канцелярії, тай вона була там... І говорить: Замість, говорить, іти пішки по піску, поїдемо човном, я також до нього. Ну, і приїхали.

— Та-ак... А я, бувало, думаю: Яквй то в мене тепер Яков?

Син добродушно усьміхнув ся батькови в очв, і та усьмішка додала Василеви відваги.

— А... баба як тобі подобала ся?

— Нічого... — неозначено сказав Яков кліпнувши очима.

— Нічого не порадиш, небоже! — промовив Василь розмахуючи руками. — Терпів я зразу... не можу! Привичка... Я чоловік жонатий. А тут і одіж треба направити і так далі... Тай загалом... ет! Від баби, як від смерти, нікуди не втечеш! — закінчив він щиро своє поясненє.

— Менї що до того? — сказав Яков. — Се твоя річ, я тобі не суддя.

А в дусї думав:

— Буде тобі така... штани латати...

— При тім менї всього сорок пять років. Видатків на неї не богато, вона ж менї не жінка... — говорив Василь.

— Певне... — потакував йому Яков і думав: — А все таки десь скубе тебе!

Прийшла Мальва з фляшкою горівки і рогальками в руках і вони сіли їсти юшку. Їли мовчки, обсисали голосно кости і випльовували їх із рота на пісок коло дверей. Яков їв багато і лакомо. Се мабуть подобало ся Мальві, — вона ласкаво усміхала ся, дивлячись, як віддувають ся його обгорілі щоки і швидко рушають ся вохкі, великі губи. Василь їв зле, але старав ся удавати, що дуже занятий стравною, — сього було йому треба на те, аби незамітно, не звертаючи на себе уваги Мальви і сина, обдумувати свої відносини до них.

Веселу і пестотливу музику хвиль перебивав дикий, триюмфальний крик чайок. Духота ставала менша, а часами прилітала вже в буду охолоджена струя повітря, що пересякло бадьорим запахом моря.

Після смачної юшки і кількох порцій горівки очи Якова посоловіли. Він почав дурновато всміхати ся, позівати і так дивити ся на Мальву, що Василь уважав за потрібне сказати йому:

— Ти приляж тут, Якове, заки буде чай, а там ми тебе збудимо.

— Добре-е... — згодив ся Яков, звалюючи ся на солому. — А.. а ви куди? Ха-ха!

Василь збентежений його сьміхом швидко вийшов, а Мальва закусилла губи, зморщила брови і відповіла Якову:

— А куди ми підемо, — се не твоя річ. Ти що? Тобі ще до нас — зась! От що, хлопче!... і вийшла.

— Я? Добре! — крикнув Яков за нею. — По-острівай... ха, ха, ха! Я тобі покажу! Добре! Диви, яка... мамзель!

Він поворкотів іще трохи і заснув з п'яною і ситою усмішкою на почервонілім лиці.

Василь заткнув у пісок три жердки, зібрав їх верхні кінці до купи, навинув на них рогожу і зробивши таким чином тїнь, ляг у ній, закинувши руки за голову і дивлячись до неба. Коли Мальва підійшла до нього і сіла поруч нього на піску, він звернув до неї своє лице, а на нїм побачила вона обиду і невдоволенє.

— Що, старенький? — запитала вона засьміявшись. — Що, не дуже то радий синови?

— От віа... сьмієть ся з мене... А через що? Через тебе... — сказав понуро Василь.

— Ну, через мене? — здивувалась вона лукаво.

— А якже? Певне...

— Ах ти бідненький... Щож тепер? Не ходити до тебе, чи що? Ну... не буду...

— От яка ти відьма! — попрікнув її Василь. — Ей ви, люди! Він сьмієть ся, ти та кож... а прецінь ви мої найблизші! І за що сьмієте ся? Чорти! — Він відвернув ся від неї на бік і замовк.

А вона, обнявши руками свої колїна, тихенько колисала ся, розглядаючи пильно зеленими очима яснїюче, веселе море, і усміхалась одною з тих тріюмфальних усмішок, яких так багато у кожної жєнщини, що розуміє свою красу.

Човен з вітрилами сунув ся по воді, як велика, неповоротна птиця з сїрими крилами. Він був далеко від берсга і йшов іще дальше, туди, де море і небо зливали ся в одну

цїлість, у синю безконечність, що манила до себе сьвяточною тишиною.

— Чого мовчаш? — запитав Василь.

— Думаю... — сказала Мальва.

— А то про що?

— Так... — моргнула вона бровами, а помовчавши, додала:

— Син у тебе — козак парубок...

— А тобі що? — задрісно закликав Василь.

— Мало чого...

— Ти... уважай! — обкинув він її суворим поглядом, повним підозріння. — Не жартуй! Я хоч і смирний, але ти мене не дразни... так!

Він закусив зуби і стиснув кулаки, говорячи далі:

— Ти нині зразу, як лиш приїхала, зачала в щось грати ся... Я ще не розумію того, але уважай, як розберу, зле буде з тобою! І усьмішки в тебе такі... і так далі... Я також з вашою сестрою вмію обходити ся... коли треба..

— А ти мене, Василю, не лякай.. — байдужно і не дивлячись на нього попросила вона.

— То не жартуй!

— А ти не лякай..

— Я й витріпаю, як зачнеш вередувати... — грозив Василь озлоблюючись.

— Бити меш? — обернула ся вона до нього, дивлячи ся з цікавістю на його зворушене обличчя.

— А що ти за графиня? І витріпаю...

— Та я тобі що — жінка чи що? — переконуючо і спокійно запитала Мальва і не ждучи

відповіді говорила далі: — Привикши бити жінку за дурнісінько, ти й зі мною думаєш так само? Ні, постривай. Я свободна. Я сама собі пані і нікого не бою ся. А ти сина боїш ся; перше як скрутив ся перед ним — сором! А ще грозиш мені!

Вона з погордою махнула головою і замовкла. Її холодні, згірді слова прибили злість Василя. Він іще ніколи не бачив її такою гарною і здивував ся дивлячись на неї.

— Розходила ся, розкудкудакала ся... — говорив він сердячись на неї і любуючись нею.

— І ще отсе тобі скажу. Ти хвалив ся перед Серьожкою, що я без тебе, як без хліба, прямо не можу жити! То пусте... Може я й не тебе люблю і не до тебе ходжу, а люблю я лиш се місце... — вона широко повела рукою довкола себе. — Може мені подобаєть ся, що тут пусто — море і небо тай ніяких поганих людей тут нема. А що ти тут, — се мені все одно... Се щось як заплата за місце... Був би Серьожка, — до нього ходила-б, буде твій син, — до нього піду. А ще лучше, як би вас зовсім нікого не було... остогидли ви мені!... Але коли я з своєю красою захочу, то все собі знайду хлопа, якого мені треба... І не рівня я тобі...

— От я-а-к?! — дико зашепотів Василь і нараз ухопив її за горло. — Так от що?

Він тряс нею, але вона не боронилась, хоч її лице червоніло, а очі наливали ся кровю. Вона прямо положила свої руки на його руку, яка давила її за горло, і уперто дивилась йому в очі.

— Так у тобі от що сидить? — хрипів Василь, звівірючи щораз більше. — А мовчала погань... а обнімала... а пестила... я тобі покажу!

Він пригнув її до землі і любуючи ся вдарив у карк раз... два..., тяжкими ударами міцно затисненого мускулистого кулака. Йому було приємно, коли його рука з розмахом падала на її повну, пухку шию.

— На... Що, гадюко? — запитав він її з тріумфом і відкинув від себе.

Вона не йойкнувши, мовчазна і спокійна, впала горілиць, розпатлана, червона, але все таки гарна. Її зелені очі дивили ся на нього з під вій і горіли холодною, грізною ненавистю. Але він, віддихаючи від подразнення і задоволений тим, що виляв свою злість, не бачив її погляду, а коли з тріумфом і погордою поглянув на неї, вона тихенько всьміхала ся.

Зразу ледви помітно дріжали її губи, потім загорілись очі, на її щоках з'явили ся ямки і вона засьміяла ся. Василь здивований дивив ся на неї, як вона сьміяла ся так голосно і задоволено, немов він зовсім не бив її.

— Що ти... чортице! — грубо сіпнувши її за руку крикнув він з тривогою.

— Василю!... Се ти бив мене? — шепотом запитала вона.

— Ну, я... а хтож? — Нічого не розуміючи він дивив ся на неї і не знав, що йому тепер робити. Чи не вдарити її ще раз? Але в нїм уже не було злости і його рука не піднімала ся на неї.

— Значить, ти мене любиш? — знов запитала вона, а від її шепоту стало йому горячо.

— Добре... чортице! — сказав він понуро.
— Так тобі треба!

— Василю! А я думала, що ти вже мене не любаш.. Думаю: от тепер син до нього приїхав, прожене він мене для сина...

І вона все сьміяла ся дивним, занадто голосним сьміхом.

— Дурна! — сказав Василь усьміхаючи ся по неволі. — Син... що він мені має до розказу?

Йому стало совісно перед нею і жаль її, але згадавши її слова, він знов заговорив строго:

— Син тут ні при чім... А що я вдарив тебе, сама винна, на що дразнила?

— Адже я се навмисно... пробувала тебе... — і успокоюючи всьміхнувши ся, пригорнула ся плечем до нього.

А він подивив ся в напрямі буди і обняв її.

— Ей ти... пробувала! Чого пробувати? От і допробувалась.

— Нічого! — успокоюючи сказала Мальва жмураючи очи, — я не серджу ся.. адже набив з любови? А я тобі за се заплачу!...

Вона пильно поглянула на нього, здригнулась і знизивши голос, повторила: — Ох! як заплачу!

Василь почув у тих словах обіцянку приємну для себе; вона солодко зворушила його, і він задоволено всьміхаючи ся запитав:

— А як? Ану?!

— Побачиш, — спокійно сказала Мальва, дуже спокійно сказала, але губи в неї задрожали.

— Ей ти, любко моя! — кликнув Василь стиснувши її міцно руками закоханого. — А знаєш, як набив я тебе, дорожшою стала! На правду! Ріднійшою, чи що...

Чайки літали над ними. Пестотливий вітер з моря приносив воду хвиль майже до їх ніг, а невтихаючий сьміх моря все гомонів...

— Гей, діла наші! — свobodно зітхнув Василь, пестячи задумливо жінчину, що пригорнула ся до нього. — І як усе устроєно на світі: Що грішне, те й солодке. От ти нічого не розумієш... а я иноді задумаю ся про житє, — аж страшно стане. Особливо нічю... Коли не спить ся... Диввш ся, перед тобою — море, над тобою — небо, а кругом так темно, страшно, а ти сам. І станеш тоді сам для себе таким ма-аленьким, маленьким, і здаєть ся, що земля під тобою рушаєть ся і нікого на ній крім тебе нема. Хоч би ти була в такий час... усе таки двоє...

Мальва зажмуривши очи лежала в нього на колїнах і мовчала. Грубовате, брунатне від сонця і вітру Василеве обличє похилило ся над нею, а його велика, сивава борода скоботала їй шию. Жінчина не рушала ся, лиш її груди піднімали ся високо і рівно. Очи Василя то блукали по мори, то задержували ся на тих грудях, так близьких до нього. І він говорив їй про те, як нудно жити самому і як мучать безсонні ночі, повні чорних дум про житє. Потім він почав цілувати її в губи, не кваплячись і цмокаючи своїми губами так голосно, неначе-б їв горячу, добре помащену кашу.

Три години перебули вони тут, а коли вже сонце почало спускати ся в море, Василь сказав нудним голосом:

— Ну, піду чай варити... швидко пробудить ся гість.

Мальва лїнливим рухом розніженої кітки відсунула ся на бік, а він неохітно встав і пішов до буди. Жєнщина лєдвн розкинувши вїї подивила ся в слїд за ним і зітхнула так, як зітхають люди від тягару, що втомив їх.

Минула ще з година, і вони вже всі трое сидїли кругом огнища і розмовляючи пили чай.

Сонце вже прикрашувало море живими барвами заходу, а зеленковаті хвилі під чарівною силою його проміня ясніли пурпуром і ніжним цвїтом рожі.

Василь пючи чай із білого глиняного горнятка розпитував сина про село і сам згадував про нього. Мальва, не мішаючи ся, слухала їх розмови, яка розвивала ся поволи.

— Отже живуть хлопи?

— Якось живуть... — відповідав Яков.

— Нашому братови багато треба? Хати тай хлїба досить... тай на сьвято чарка горівки... Т-так. Але й того нам нема. Чи я був би пішов сюди, коли-б було дома як бути? В селі я сам собі пан, усім рівний чоловік... а тут от — слуга...

— За те тут ситше і робота лекша...

— Ну, сєго ти також не говори! Буває так, що всі кости болять, як поломані... а крім того тут робиш на чужого, а там на себе самого.

— А заробиш більше, — спокійно відповідав Яков.

В дусі Василь згоджував ся з доказами сина: в селі і жите і робота тяжші, ніж тут, — так; але йому чогось не хотіло, аби Яков се знав. І він суворо сказав:

— А ти рахував тутешній заробок? У селі, небоже...

— Як у ямі, і темно і тісно... — всміхнула ся Мальва. — А особливо бабське жите — одні сльози.

— Бабське жите всюди однакове... і світ усюди однаковий, одно сонце... — нахмурив ся Василь глянувши на неї.

— Ну, се ти брешеш! — крикнула вона оживляючись. — Я в селі хочу, чи не хочу, а мушу йти замуж. А замужна баба — вічна наймичка: жни та пряди, доглядай худоби та роди діти... Що ж лишаєть ся для неї самої? Одні побої мужа тай лайка.

— Не все побої... — перебив її Василь.

— А тут я... — не слухаючи його говорила вона, — я тут нічия. Свобідна... як чайка! Куди захочу, туди й полечу! Ніхто мені не загородить дороги... Ніхто мене не рушить!

— А як рушить? — усміхаючись і пригадуючим тоном запитав Василь.

— Ну... я вже заплачу! — тихо сказала вона, а її очи, що були розгоріли ся, погасли. Василь поблажливо усміхнув ся.

— Ей, ти... язиката ти та слаба! Бабські слова говориш. У селі баба потрібна для життя людина... а тут так вона... для пестоців лише живе... — А помовчавши, додав: — Для гріха.

Коли їх розмова урвала ся, Яков задумливо зітхнувши сказав:

— І кінця, здається, нема тому морю...
Всі троє мовчки поглянули на пустелю перед собою.

— А коли би все те земля була! — крикнув Яков широко розвівши рукою. — А до того чорнозем! А виорати би!

— От що! — добродушно засміяв ся Василь, поглянувши одобруючо в лице сина, що аж почервоніло від сили висловленого бажання. Йому було приємно чути в словах сина любов до землі, і він подумав, що може ся любов швидко і рішучо покличе Якова від покус свобідного бурлацького життя назад до села. А він лишить ся тут з Мальвою і все буде по старому.

— Се, Якове, ти добре сказав! Селянини так і випадає. Селянин тим і сильний, що землею: доки він на ній, — живе, а попустив ся її — пропав! Селянин без землі, як дерево без коріння: до роботи годить ся, а прожити довго не може, — гние! І його лісової краси нема на ній, — таке обгрижене, обстругане, невидне!... Се ти, Якове, дуже гарні слова сказав...

А море приймаючи сонце до свого лона, стрічало його привітливою музикою плюскоту хвиль, розмальованих його прощальним промінєм у дивні цвіти, нескінчено багаті своїми відтінками. Божеське жерело світла, що творить жите, прощало ся тут з морем чудовою гармонією своїх барв, аби десь далеко від тих троїх людей, що слідили за ним, розбудити сонну землю радісним блиском сходового проміння.

— У мене душа аж тає, коли дивлю ся, як сонечко заходить.. на правду, їй Богу! — сказав Василь обертаючись до Мальви.

Вона мовчала. Сині очі Якова сьміяли ся, блукаючи по далечині моря. Довго всі трое гляділи задумливо туди, де гасли послідні хвилі того дня. Перед ними тліло вугле під чайником з чаєм. За ними вже ніч розстинала свої тіни. Жовтий пісок темнів, чайки десь позникали, все довкола ставало таким тихим, пестотливим, як у мрії. А навіть невтихаючі хвилі, вибігаючи на пісок насипу, гомоніли вже не так весело й шумно, як за дня.

— Чого я сиджу? — сказала Мальва. — Треба йти.

Василь скривив ся і поглянув на сина.

— Чого квапити ся? — пробуркотів незадоволений. — Зажди... от зійде місяць...

— Що там місяць? Я й так не боюсь... не першина мені нічу відходити відси!

Яков поглянув на батька і прижмурих очі, скриваючи усьмішку, яка блищала в них; потім поглянув на Мальву, — вона також дивилася на нього — і йому стало ніяково.

— Ну, щож? Іди... — згодив ся Василь, незадоволений і нудний.

Вона встала, попрощала ся і пішла поволи здовж берега насипу, а хвилі, підбігаючи під її ноги, неначе зачіпали її. В небі запалювали ся зорі — його золоті цвіти. Ярка блюзка Мальви, віддаляючи ся від Василя і його сина, що проводили її очима, ливяла в сумерці.

Милий мій... сюди спішишь!

До грудий моїх горнишь! —

заспівала Мальва високим і різким голосом.

Василеви видало ся, що вона стала і жде. Він з огірченням плюнув, думаючи:

— Се вона навмисно... дразнить мене... чортиця!

— А диви! Сьпіває... — усміхнув ся Василь.

Вона була для їх очий лише сірою плямою в сумерці.

— Не жалій грудий моїх,
двоє лебедів сніжних! —

лунав над морем її голос.

— А диви! — закликав Яков і всім тілом подав ся туди, відки доходили спокусливі слова.

— Отже ти не міг там дати собі ради з господарством? — залунав суворий і густий голос Василя.

Яков здивований поглянув на нього і прийняв давню позу.

Тонучи в шумі хвиль доходили до них поодинокі, відірвані слова кокетливої пісні:

— Ах... спати сама...
в таку ніч... не годна я!...

— Душно! — сказав тужливо Василь, перевертаючись на піску. — Адже вже ніч... а душно! Така проклята сторона...

— Се... пісок... нагрів ся за день... — відвертаючись на бік і неначе заикуючись відповів Яков.

— Ти чого? Сьмієш ся, чи що? — запитав його батько.

— Я? — запитав невинно Яков. — А то чого?

— То-то й є, що нема чого...

І вони замовкли.

А крізь шум хвиль долітали до них не то зітхання, не то тихі, пестотливо-закликаючі звуки.

*

*

*

Минули два тижні і знов настала неділя. І знов Василь Летостев, лежачи на піску коло своєї буди, дивився на море і дожидав Мальви. І пустинне море сьміялося, граючись відбитим сонцем, і родились летіони хвиль, аби вилетіти на пісок, скинути на нього піну своїх грив, знов скотити ся в море і розплисти ся в нім... Усе було таке саме, як і тому чотирнадцять днів назад. Лиш Василь, що давніше ждав на свою коханку зі спокійною певністю, нині дожидав її з нетерпливістю. Тамтої неділі її не було, — нині повинна би вже бути. Він не сумнівав ся, що вона приїде, але йому хотілось як найшвидше побачити її. Яков нині не перешкаджати-ме: передучора він приїздив за сітями з иньшими робітниками і казав, що в неділю в ранці вибереть ся до міста купити собі сорочок. Він наймив ся за п'ятнадцять рублів на місяць, їздив уже кілька разів ловити рибу і виглядав тепер відважно і весело. Від нього, як від усіх робітників, заносило солоною рибою, і як усі, був він брудний і обідраний. Василь зітхнув на думку про сина.

— Коли-б лиш він тут зберіг ся... рзпустить ся... тоді й не захоче вже вертати до села... І прийдець ся мені самому...

Крім чайок серед моря не було нікого. Там, де воно було відділене від неба тонкою служкою піскового берега, з'являли ся иноді на

тій смужці маленькі, чорні точки, мчали ся по ній і зникали. А човна все не було, хоч проміне сонця падало вже на море майже прямовісно. В ту пору Мальва бувало вже давно тут.

Дві чайки сціпили ся в воздуху і бють ся так, що аж піре з них летить. Озлоблені крики рвуть веселу пісню хвиль, таку постійну, так гармонійно злиту зі сьвяточною тишиною ясного неба, що вона здаєть ся голосом радісної гри соняшного проміння на рівнині моря. Чайки падають у воду і там бють ся, викрикаючи роз'ярено від болю і злости, і знов піднімають ся в воздуху, переслідуючи одна другу... А їх подруги — ціле стадо — неначе й не видячи сеї завзятої бійки, ловлять рибу, талапаючи ся в зеленковатій, прозористій, граючій воді.

А море — пусте. Там, далеко біля берега, не являла ся на ній знайома темна пляма...

— Не їдеш? — сказав голосно Василь.
— Ну... то й не треба! А ти думала, що як?!

І він згїрдно плюнув у напрямі до берега.

Море сьміяло ся.

Василь устав і пішов до буди, хочаки варити собі обід, але почув, що їсти йому не хочеть ся, вернув ся на старе місце і знов там ляг.

— Хоч би Серьожка приїхав! — закликав у думці і заставив себе думати про Серьожку. — То — отруя-хлопець. З усіх сьмієть ся, до всіх чіпляєть ся з кулаками. Здоровий, письменний, бувалий... але п'яниця. З ним весело... Баби при нїм душі не чують, і хоч він недавно появив ся, всі за ним бігають. Лише

Мальва держить ся осторінь від нього... І не їде. Яка проклятуща баба! Може вона розсердилась на нього за те, що він її вдарив? Та чи се їй першина? Ще й як били... иньші. А він і тепер їй усуне...

Так думаючи то про сина то про Серьожку, а найбільше про Мальву, Василь перевертав ся на піску і ждав. Неспокійний настрій перемінював ся в нього незамітно на темну підозріваючу думку, але він не хотів на ній задержуватись. І ховаючи перед собою своє підозрінє, він перебув до вечера, то встаючи, то ходячи по піску, то знов лягаючи. Вже море потемніло, а він усе ще дивив ся в його далечінь, дожидаючись човна.

Але Мальва і сьогодні не приїхала.

Йдучи спати Василь нудно ганьбив в душі свою службу, що не дозволяє йому піти на беріг, а засипаючи, часто прокидував ся, — кривь дрімоту йому причувало ся, що десь далеко плюскотять весла. Тоді він прикладав руку до очий і глядів у темне каламутне море. На березі, в рибарні горіли два огнища, а на мори не було нікого.

— Добре-ж, відьмо! — грозив Василь. А опісля заснув важким сном.

А в рибарні стало ся того дня отсе.

Яков устав рано, коли сонце ще не палило так горячо, а з моря віяло бадьорою свіжістю. Він вийшов із барака, на море вмивати ся і підійшовши до берега, побачив Мальву. Вона сиділа на краю великої барки, привязаної до берега, і спустивши голі ноги чесала мокре волосє.

Яков став і почав дивити ся на неї цікавими очима.

Її перкалева блюзка, не заплена на грудях, спустила ся з одного рамени, а рамя було таке біле, смачне.

О барку били ся хвилі, а Мальва то піднімала ся над морем, то спускала ся так низько, що її голі ноги майже доторкались води.

— Купала ся, чи що? — крикнув до неї Яков.

Вона обернула до нього лице, мимолетно поглянула на свої ноги і розчісуючи далі волосе відповіла :

— Купала ся... Чого так рано встав?

— А ти ще раньше...

— А я тобі що за приклад?

Яков промовчав.

— На мій лад зачнеш жити, — трудно тобі буде голову носити... — сказала.

— О? А диви, яка страшна! — усміхнувся Яков і присівши зачав мити ся.

Черпаючи пригорщами воду він прискав собі її на лице і стогнав відчуваючи сьвіжість. Потім утираючи ся подолком сорочки запитав Мальву:

— Чого ти мене все лякаєш?

— А ти чого на мене витріщаєш очі?

Яков не памятав, аби дивив ся на неї більше, ніж на иньших тутешніх женщин, але тепер нараз сказав їй:

— А коли ти... така приліпка!

— От батько дізнаєть ся про твоє залицяне, то він тобі приліпить!

Вона лукаво і кокетливо дивила ся йому в очі.

Яков засьміяв ся і поліз на барку. Він таки не розумів, про яке його залицяне сама

вона говорить, але коли говорить, то значить, він таки кидав на неї оком. І йому чогось стало приємно і весело.

— А що батько? — говорив він підходячи до неї. — Чи ти куплена, чи що?

Сівши поруч неї він вдивився на її голе рамя, напів відкриті груди, на всю її стать, що пахла морем.

— От ти... яка біла! — крикнув він з одушевленням, оглянувши її докладно.

— Не для тебе... — відрізала вона коротко, не дивлячись на нього і не поправляючи свого свобідного костюма.

Яков зітхнув.

Перед ними стелило ся безмежне море в проміну раннього сонця. Маленькі розпечені хвилі, сплоджені пестотливим подувом вітру, тихо били ся о стіни барки. Далеко в морі, як шрам на його атласовій груді, виднів насип. З нього тонкою лівією вбивала ся в м'який фон синього неба жердка, і було видно, як на її кінці має на вітрі шмата.

— Так, хлопче... — заговорила Мальва не дивлячись на Якова, — смачна я, але не для тебе... Тай ніхто мене не купив... і не підвладна я твому батькови. Живу я сама для себе... Але ти до мене не лїзь, бо не хочу я стати між тобою і Василем... Не хочу сварки ані ніякої халепи... Зрозумів?

— Або я що? — здивував ся Яков. — Та-ж я тебе не рушаю... я лиш так!

— Рушити мене не сьмієш! — сказала Мальва.

Вона сказала се так, з такою погордою до Якова, що в нім рівночасно ображено і му-

щину і чоловіка. Зачіпливе, майже лихе почуване обхопило його, а його очи засьвітились.

— О? Не сьмію? — крикнув він присуваючись до неї.

— Не сьмієш!

— Ну, а як рушу?

— Руш!

— А що буде?

— А я дам тобі в потилицю, аж перевернешся в воду.

— Ану дай!

— Лиш руш!

Він обкинув її палаючими очима і нараз сильно обхопив її з боку міцними руками, стиснувши їй груди і плечі. Від дотику її тіла, горячого і крепкого, він загорівся весь і щось здавило йому горло.

— От! Ну... бий! Ну... що?

— Пусти, Яцю! — сказала вона спокійно, стараючись визволити себе з його дрожачих рук.

— А в потилицю хотіла?

— Пусти! А то зле буде з тобою!

— Ну... не лякай мене! Ей ти... малина!

Він пригорнувся до неї і впився грубими губами в її рум'яне лице.

Вона кокетливо зареготалася, вхопила міцно Якова за руку і нараз сильним рухом усього свого тіла кинулася наперед. В обопільних обіймах вони важкою масою звалилися в воду і сховалися серед піни. Потім на розхвилюваній воді з'явилася мокра голова Якова з наляканим обличчям, а поруч неї виринула неначе чайка Мальва. Яков розпучливо махаючи руками розбивав довкола себе воду, вив і ревів, а Мальва з голосним реготом плавала довкола нього і прискочуючи йому в лице пригорщами

солоні води нурялась, ухилюючи ся від широких замахів його рук.

— Чорт! — закочав Яков порскаючи.
— Я втону! Буде!... Йй Богу... утону! Вода... гірка... Ах ти... тону-у!

Але вона вже лишила його і по мужеськи гребучи руками плила до берега. Діставши ся зручно знов на барку вона стала і сьміючись дивила ся на Якова, що з поспіхом підпливав до неї. Мокра одїж, прилипши до її тіла, обрисовувала її повні форми від колїн до плечий, і Яков, підпливши до барки і вчепивши ся за неї рукою, впялив ся жадніми очима в ту мокру, майже голу женщину, що весело сьміяла ся над ним.

— Ну, виліжай... морський псе! — говорила вона крізь сьміх, і прилякнувши подала йому одну руку, а другою оперла ся о край барки.

Яков ухопив її за руку і крикнув з одушевленням:

— Ну... тепер пильнуй ся! Я тебе викупаю!..

Він тягнув її до себе, стоячи по рамена в воді, а хвилі перебігали через його голову і розбивали ся о барку, прискаючи в лице Мальві. Вона жмурила ся, реготала і нараз з криком скочила в воду, збиваючи вагою свого тіла Якова з ніг.

І знов зачали грати ся, мов дві великі риби в зеленковатій воді, порскаючи на себе і кричучи, хлюпаючи, ревучи і нуряючись.

Сонце сьміючись дивило ся на них, а скло в вікнах будинків підприємства також сьміяло ся, відбиваючи сонце. Шуміли хвилі розбивані їх сильними руками, а чайки налякані тою

метушнею двоїх людей, з прошибаючими криками літали над їх головами, що зникали під набігом хвиль з далечини моря...

Наконець утомившись і напивши ся води вони вилізли на беріг і сіли на сонці віддихати.

— Тьфу! — кривлячи ся спльовував Яков: — Тай вода яка погана! Тому то її й так богато!

— Поганого на світі всього багато... хлопців наприклад... батеньки, скільки! — сьміяла ся Мальва, витискаючи воду зі свого волося...

Волосе в неї було темне і хоч не довге, але густе і кучеряве.

— Тому ти й діда полюбила, — усьміхнув ся лукаво Яков, штуркнувши її ліктем в бік.

— Часом дід лучший від молодого.

— Вже коли батько гарний, то значить, син іще лучший...

— А диви! А ти де навчив ся хвалити ся?

— Мені дівки в селі часто говорили, що я хлопець зовсім не поганий.

— Ніби дівки щось розуміють? А ти мене запитай...

— Або ти що, не дівка?

Вона пильно поглянула на нього, а він розпусно засьміяв ся. Тоді вона стала нараз поважною і з серцем відповіла йому:

— Була, але... раз родила!

— Складно та неладно, — сказав Яков і розреготав ся.

— Дурень! — відрубала йому остро Мальва і відвернула ся від нього.

Яков збентежив ся і замовк закотивши губи.

З пів години вони обоє мовчали, повертаючись до сонця, аби швидше просушити свою мокру одіж.

У бараках — довгих брудних шобах з дахами похилими лиш на один бік — прокидали ся робітники. Здалека — бараки були віддалені на півтора ста сажнів — усі вони були до себе подібні, — обідрані, нечесані, босі... До берега долітали їх захриплі голоси, хтось стукав у дно порожньої бочки, а від того летіли глухі удари, неначе б гудів великий барабан. Дві жінщини крикливо сварили ся і гавкав пес.

— Прокладають ся, — сказав Яків. — А я хотів нині раненько їхати до міста... і от забарив ся з тобою...

— Зі мною не буде тобі добра, — не то жартом, не то поважно сказала вона.

— Чого ти все лякаєш мене? — усміхнув ся здивований Яков.

— А от побачиш, як батько тебе...

Згадка про батька розсердила його.

— Що батько? Ну? — крикнув він грубо. — Батько! Я вже сам не маленький... Великий страх... Тут не такі порядки... я не сліпий, бачу... Він сам не праведник, він тут себе не стісняє... Ну, тай мене не руш.

Вона насмішливо поглянула йому в очи і з цікавістю запитала:

— Не рушати тебе? А ти що збираєш ся робити?

— Я? — він надув ся і випнув наперед груди, немов піднімав вагу. — Я? Я багато

можу! Мене вже досить обвіяло чистим воздухом, здуло з мене сільський порох.

— Скоренько! — сказала насмішливо Мальва.

— Або що? От я візьму тай відібію тебе в батька.

— Ну, справді?

— А то злякаюсь?

— А ну-у?

— Ти от що, — заговорив палко зворушений Яков, — ти мене не дразни! Я... уважай!

— Що? — запитала вона спокійно.

— Нічого!

Тепер він відвернув ся від неї і замовк з видом хлопця удалого і певного себе.

— А ти заціпливий! От у субекта єсть чорний песик, бачив? Він такий самий, як і ти. Здалека гавкає, обіцює вкусити, а підійдеш близько, то підігне хвіст і втеки!

— Ну, добре! — крикнув Яков впадючи в злість. — Постривай! Побачиш, який я, побачиш!

А вона сьміяла ся йому в очи.

До них підходив повільними кроками і хитаючись високий, крепкий, бронзовий чоловік з густим, нечесаним, огнисто-рудим волосем. Червона сорочка без пояса була роздерта в нього на плечах майже до обшивки, а щоби рукави не злітали з рук, то він закотив їх майже до рамен. Штани творили колекцію різнородних дїр, а ноги були босі. На його лиці, засіянім густо веснянками, світили зухвало великі сині очи, а широкий і задертий у гору ніс додавав цілій його постаті недбало-зухвалого вигляду. Підійшовши до них він став і сьвітячи на сонци своїм тілом,

що виглядало із безчисленних дїр його легкого костюма, потягнув голосно носом, допитливо впялив у них очі і скривив ся сьмішно.

— Вчора Серьожка випив трошки, а нині в кишени у Серьожки як у бездонній коробці... Позичте двогривенник*)! Я й так не віддам...

Яков добродушно зареготав ся над його словами, а Мальва також усьміхнула ся, оглядаючи його обідрану постать.

— Дайте, чорти! Я вас повинчаю за двогривенник, — хочете?

— Ах ти сьміхуне! Або ти піп? — сьміяв ся Яков.

— Дурню! Я в Угличи в попа сторожем був... Дай двогривенник!

— Я не хочу вінчати ся — відповів Яков.

— То таки так дай! А я твому батькови не скажу, що ти залицяеш ся до його кралї, — наставав Серьожка, облизуючи язиком сухі, потріскані губи.

— Бреши, або він тобі повірить...

— Вже коли я збрешу, то й повірить! — запевняв Серьожка, — і витріпає тебе... ще й як!

— Не боюсь! — усьміхнув ся Яков.

— То я сам витріпаю! — заявив спокійно Серьожка, прижмурюючи очі.

Якову жаль було двогривенника, але йому вже говорили, що з Серьожкою не треба задирати ся і все лучше заспокоїти його претенсії. Богато він не захоче, а коли йому не дати, зробить підчас роботи які збитки або вибєні за се ні за те. І Яков згадавши ті ради, зітхнув і сягнув до кишені.

*) Двогривенник = 20 копійок.

— Оттак! — захопив його Серьожка, опускаючи ся поруч нього на пісок. — Усе мене слухай, розумний будеш. А ти, — звернув ся до Мальви, — швидко вийдеш за мене за муж? Збирай ся швидше... не ждати-му довго.

— Обдертий ти... заший перше діри, опісля поговоримо, — відповіла Мальва.

Серьожка поглянув критично на свої діри і похитав головою.

— А ти лучше дай мені свою спідницю.

— Так! — сказала Мальва і засьміяла ся.

— На правду! Дай... може єсть яка стара?

— Та ти купив би собі штани, — порадила Мальва.

— Я вже лучше проплю гроші...

— Лучше! — сьміяв ся Яков, тримаючи в руці чотири пятаки.

— А якже? Мені піп говорив, що чоловік не про свою шкіру повинен дбати, а про душу. Душа-ж у мене потребує горівки, а не штанів. Давай гроші! От тепер я й випю... А батькови про тебе все таки скажу.

— Говори! — махнув рукою Яков і відважно моргнув до Мальви, тручаючи її в бік.

Серьожка замітив се, сплюнув і ще обіцяв:

— Тай витріпати тебе не забуду... Як лише вільний час буде, дам прочухана.

— Та за що? — запитав трівожно Яков.

— Вже я знаю... Ну, так за муж за мене швидко підеш? — обернув ся Серьожка до Мальви.

— А ти от розголлуй мені, що ми робити-мем і як жити... тоді я подумаю... — відповіла вона поважно.

Серьожка поглянув на море, прижмуриив очі і облизавши губи пояснив:

— Нічого не будемо робити... ходити-мемо по сьвітї.

— А їсти де візьмемо?

— Ну, — махнув Серьожка рукою — ти говориш зовсім як моя мати. Що та як? Нудний ви народ, баби! Або я знаю, що і як? Піду випити...

Він устав і пішов геть від них, проводжений дивною усмішкою Мальви і неприязним зором Якова.

— Диви, який комендант! — сказав Яков, коли Серьожка відійшов від них уже далеко. — У нас у селї швидко провчили би такого... Дали би йому здо-о-рового прочухана тай конець... А тут боять ся...

Мальва поглянула на нього і процїдила крізь зуби:

— Ах ти, порося! Розумієш ти йому ціну?!

— Що тут розуміти? Цїна таким пятачок за пучок, тай то коли їх у пучку зі сто.

— Також! — обізвала ся насмішливо Мальва. — Се твоя ціна... А він... усюди бував, перейшов усю землю наскрізь і нікого не боїть ся...

— А я кого боюсь? — запитав хоробро Яков.

Вона не відповіла йому, слїдячи за грою хвиль, що вибігали на беріг колишучи тяжку барку. Вона холїгала ся з боку на бік, а керма, піднімаючи ся і падаючи в воду, билась

об неї. Звук був голосний і якийсь досадний, неначе барці хотілось відірвати ся від берега і втекти на широке, свобідне море, і вона сердила ся, що була на припоні.

— Ну, чому-ж ти не йдеш? — запитала Мальва Якова.

— А куди мені? — відізвав ся Яков.

— До міста хотів...

— Не піду!

— Ну, то їдь до батька.

— А ти?

— Що?

— Також поїдеш?

— Ні...

— Ну, то й я ні.

— Цілий день будеш коло мене висіти? — запитала спокійно Мальва.

— Не дуже то ти мені потрібна... — відповів Яков, устав і пішов геть від неї.

Але він помилив ся говорячи, що вона не потрібна йому. Без неї стало йому нудно. Дивне почуванє будило ся в нїм після розмови з нею, — сумний протест против батька, глухе незадоволенє з нього. Вчора того не було, не було й нині до стрічі з Мальвою... А тепер здавало ся, що батько перешкаджає йому, хоч він там, далеко на мори, на тій ледви замітній для ока смужці піску... Потім йому здавало ся, що Мальва боїть ся батька. А як би не боялась... зовсім що иньшого вийшло би між ним і нею. А тепер от без неї нудно, хоч рано він іще зовсім і не думав про неї.

І він волочив ся по дворі, тоскно оглядаючи прохожих людей і лїниво перекидуючи ся з ними двома-трьома словами.

От в тіни барака сидить на боцці той Серьожка і тринькаючи на балалайці сьпіває кривлячи ся сьмішно :

Г-господін гор-родо-ввой!
Будьте вежлїви со мной...
Отведіте мене в часть,
Чтоби в грязь мне не упасть...

Його окружає двацять людей, таких самих обідранців, як і він, і від усіх них, як і від усього тут, заносить соленою рибою і салітрою. Чотири баби, негарні і брудні, сидячи на піску недалеко від тої групи, пють чай, наливаючи його із великого бляшаного чайника. А от якийсь робітник, не вважаючи що ще рано, вже випив ся і качаєть ся на піску, пробуючи стати на ноги і знов падаючи. Десь заводячи плаче женщина, відкись доходять звуки попсованої гармонїї... і всюди блищить рибяча луска.

В полудне Яков знайшов собі тїнисте місце серед купи пустих боцок, ляг там і проспав до вечера, а прокинувши ся почав знов лазити, не маючи ніякої ясної ціли, але відчуваючи якийсь сумний потяг кудись.

Переходивши так зо дві години він знайшов Мальву далеко на самотї під групою молоденьких верб. Вона лежала на боцї і тримаючи в руках якусь подерту книжку дивилася йому на зустріч усьміхаючи ся.

— От де ти! — сказав він сїдаючи поруч неї.

— А ти мене давно шукаєш? — запитала вона з певністю себе.

— Або-ж я тебе шукав?! — закликав Яков, зрозумівши нараз, що воно так і єсть: він, сам того не завважуючи, шукав її. І він з дива похитав головою.

— Ти письменний? — запитала вона його.

— Письменний... та кепсько... забув уже все...

— І я також кепсько... Ти в школі вчився?...

— Так, у земській.

— А я сама вивчилась...

— Ну?

— На правду... В Астрахани була кухаркою у адвоката і його син навчив мене читати.

— Значить, не сама... — пояснив Яков. Вона подивилась на нього і знов запитала:

— А тобі хочеться читати книжки?

— Мені? Ні... по що?

— А я люблю... от і тепер випросила у жінки бухгалтера книжку і читаю...

— Про що?

— Про Олексія, божого чоловіка.

І розповівши йому задумчиво про те, як хлопець, син богатих і значних родичів, пішов геть від них і від свого щастя, а опісля вернув ся до них, бідний і обдертий, жив у них на подвірю разом з псами, не говорячи їм до своєї смерті, хто він, — Мальва тихо запитала Якова:

— Чого то він так?

— Хто його знає? — відповів Яков байдужно.

Горбки піску, наметеного вітром і хвилями, окружали їх. Здалека доходив глухий

і темний шум, — се шуміли робітники. Сонце заходило і на піску лежав рожевий відблиск його променя. Нужденні корчі верб ледви рушали ся своїм бідним листем під легким вітром з моря. Мальва мовчала, прислухаючи ся до чогось.

— Чому ти нині не поїхала туди... на насип?

— А тобі що до того?

Яков урвав листок і став його гризти, позираючи жадніми очима на жінчину і роздумуючи, як би то сказати їй те, що йому треба.

— Я от... коли сама і так тихо... все плакати хочу... або сьпівати. Лиш гарних пісень я не вмію, а плакати сором...

Яков чув її голос, соковитий і такий пестотливий, але те, що вона говорила, не торкнуло в ній нічого, лиш надало більше різку форму його бажанню.

— А ти от що... — глухо заговорив Яков, підсуваючись до неї, але не дивлячи ся на неї, — ти послухай, що я тобі скажу... Я хлопець молодий...

— І дурний, дурний! — з переконанем затягнула Мальва, хитаючи головою.

— Ну, нехай дурний, — закликав з досадою Яков. — Або до того треба розуму? Дурний — тай добре. А от що я скажу — хочеш ти зі мною?..

— Не говори.. Не хочу!..

— Чого?

— Нічого!

— Та ти не дурій... — і він обережно взяв її за рамена. — Ти подумай...

— Іди геть, Яцю! — сказала вона суворо, скинувши з себе його руку. — Забирай ся!

Він устав і пообзирав ся кругом.

— Ну... коли так — мені наплювати!
Вас тут багато... Думаєш — ти лучша від иньших?

— Песик ти! — сказала вона спокійно, ставши на ноги і стріуючи пісок з одіжи.

І вони пішли поруч себе до дому. Ішли поволь, бо ноги стрягли в піску.

Яков то грубо вговорював її піддати ся його бажаню, то з погордою доказував їй, що вона тут не одна і не лучша серед иньших женщин, а вона спокійно і холодно підсьміхала ся і відповідала йому колючими словами.

Нараз він, коли вони були вже коло бараків, став і вхопив її за рамя.

— Адже се ти навмисно розпалюєш мене?!
Що ти се? Я тобі... уважай!

— Відчепись, говорю! — вона вирвала ся з під його руки і пішла, а на зустріч їй ізза вугла барака з'явив ся Серьожка і похитавши своєю стрепіхатою огнистою головою сказав зловіщо:

— Проходжувались? Добре!

— Підіть ви всі до чорта! — злбно крикнула Мальва.

А Яков став против Серьожки і похмуро дивив ся на нього. Між ними було з десять кроків віддаленя.

Серьожка впялив свої очи в Якова. Постоявши так з мінуту, як два барани готові счепити ся рогами, вони мовчки розійшли ся в різні сторони.

Море було тихе і червоне від заходу, над рибарнею гомонів глухий шум, а з нього ви-

разно виділював ся паний жіночий голос, що гістерично викрикував якісь безглузді слова :

...Та-гарга, матагарга,
матаничка м-моя!
П-пьяная, избитая,
растрьопанна-я!

І ті слова, гідкі як слимаки, розбігали ся по всій рибарні, пересяклій запахом соли і гнилої риби, розбігались обиджаючи собою мягку музику хвиль, що плила в повітрі.

*

*

*

В ніжнім блиску раннього свитаня далечинь моря дрімала спокійно, відбиваючи облаки мов з перлової матиці. На насипі суятили ся півсонні рибакі, укладаючи в барку линви.

Звичайна робота йшла мовчки і швидко. Сіра маса сїтий повзала по піску на барку і укладала ся в купу на її дно.

Серьожка, як усе без шапки і півголий, стояв на кермі барки і підговяв рибаків захриплим, похмільним голосом. Вітер грав ся шматками його сорочки і рудими патлами волося.

— Василю! Де зелені весла? — кричав хтось. Василь хмарний як жовтневий день укладав сїти в барці, а Серьожка дивив ся на його похилені плечі і облизував губи, — знак, що він хотів похмелити ся.

— В тебе є горівка? — запитав він.

— Є, — сказав глухо Василь.

— Ну, то я не поїду... лишу ся на безрезі.

— Готово! — крикнули з насипу.

— Відбивай! — комендував Серьожка сходячи з барки. — Ідьте... я лишу ся тут. Уважай, завози ширше, аби не попутати сітій... Тай скидай їх у воду рівно... не навяжіть петь!... Рушайте!

Барку зіпхали в воду, рибакі повлазили на неї і розібравши весла підняли їх у повітря, готові вдарити по воді.

— Раз!

Весла дружно впали на хвилі і барка помчала ся наперед, на широку рівнину освіченої води.

— Два! — комендував керманіч, і як лапи велитенської черепахи піднялись весла... Раз! Два!...

На березі при сухім кінці сітій лишило ся пятеро: Серьожка, Василь і ще три. Один із тих трьох опустив ся на пісок і сказав:

— Поспати би ще!..

Два вньші пішли за його приміром, і на піску позвивали ся в клубки три тіла в брудних лахах.

— Ти чому не був у неділю? — запитав Василь Серьожку йдучи з ним до буди.

— Не можна було...

— Був п'яний?

— Ні. Слїдив за твоїм сином та за його мачухою... — сповістив спокійно Серьожка.

— Знайшов роботу! — криво усміхнув ся Василь. — Або вони малі діти, чи що?

— Гірше... Один дурень, друга — дурновата...

— Се Мальва дурновата? — запитав Василь і його очі спалахнули злобною тугою.

— Вона...

— Давно така стала?

— Все була. У неї, брате Василю, душа не по тілу... можеш ти се зрозуміти?

— Я зрозумів уже... підла в неї душа.

Серьожка подивив ся на нього кривим оком і згідно порснув:

— Підла! Ех ви... землеїди тупорилі! Нічого ви в житю розуміти не можете... Вам коби лиш цицьки у баби були товсті, а її характеру вам не треба... А в характері — то й увесь цвіт чоловіка... Без характеру баба — хліб без соли. Можеш ти мати задоволене від такої балалайки, що на ній нема струн? Тумане!..

— А диви, до яких річий допив ся вчора!.. — вколов його Василь.

Йому дуже хотіло ся запитати, де і як Серьожка видів учора Якова і Мальву, але було совісно.

І прийшовши до буди він наляв Серьожці повну склянку горівки, сподіваючи ся, що по такій порції Серьожка зараз опаніє і сам, без питань, розповість йому про них.

Але Серьожка випив, гукнув і весь прояснівши сів на дверях буди, протягаючись і зіваючи.

— Випеш — як огню проковтнеш... — сказав він.

— Але ти й пеш! — закликав Василь, здивований швидкістю, з якою Серьожка проковтнув горівку.

— Вмію!.. — кивнув той рудою головою і витерши долонею мокрі вуса заговорив поучаючи і по молодецьки: — Вмію, небоже! Я все роблю швидко і просто. Без викрутів —

сади просто тай кінець! А куди попадеш — усе одно! З землі нікуди не зіскочиш, хіба що в землю...

— Ти хотів на Кавказ іти? — запитав Василь, підходячи помаленьку до своєї ціли...

— Піду, коли захочу. Коли я добре захочу, — то просто раз — раз і... готово! Або на моє вийшло, або синяка набю на чолі... Просто!

— Нічого простішого! Неначе без голови живеш...

Серьожка насмішливо подивився на Василя.

— А ти — розумний! Тебе кілька разів парили в громадським уряді?

Василь поглянув на нього і змовчав.

— Видно частенько... А се-ж гарно, що в нас начальство розум із заду наперед різками переганяє... Ей ти! Ну, що ти зі своєю головою можеш порадити? І до чого ти з нею здалей? І що ти зі своїм розумом можеш видумати? То-то! А я без голови саджу просто тай кінець! І певне буду дальше від тебе...

— Се правда... — усміхнув ся Василь.
— Ти й до Сибіру дійдеш.

— Отто, страшно!

І Серьожка щиро розреготав ся.

Він не п'янів, на перекір ожиданиям Василя, і того се злостило. Дати ще склянку було йому жаль, а в тверезім стані від Серьожки нічого не вчувш... Але Серьожка сам його виручив.

— А чому-ж ти не питаєш ся про Мальву?

— А мені що? — байдужно протягнув Василь, здрігаючи ся від якогось прочутя.

— Таж вона в неділю не була тут... Питай ся, як вона жила за ті дні... Ти-ж певне заздрісний, старий чорте!

— Много їх! — згірдно махнув рукою Василь.

— Много їх! — передразнив його Серьожка. — Ей ви, село ликове дідича дикого! Дай вам мід, дай деготь, — вам усе одно.

— Ти що її все хвалиш? Сватати прийшов, чи що? Таж я сам давно вже висватав її... — сказав Василь насмішливо.

Серьожка оглянув його, помовчав і почав твердо говорити до Василя, положивши йому руку на плече:

— Я се знаю... Знаю, що вона живе з тобою. Я тобі в тім не перешкаджав, не хотів, не треба було... Але тепер той Яць, син твій, вертить ся коло неї — витріпай його, аби аж посинів! Чуєш? А то я сам витріпаю... Ти хлоп добрий... хоч і дурень дубовий... Я тобі не перешкаджав, і ти се загам...

— От що! А тепер і... ти також за нею? — запитав глухо Василь.

— Також! Коби я знав, що також, я просто всіх вас позбивав би з моєї дороги тай — кінець!.. А то — куди мені до неї?

— Так чого-ж ти тут мішаєш ся? — з підозрінем запитав Василь.

Серьожку очевидно здивувало те просте питане. Він широко отвореними очима подивив ся на Василя і засміяв ся.

— Чого мішаю ся? Та... чорт знає, чого... Так, баба вона... проста... з перцем... Подобаєть ся мені... А може мені її жаль, або що...

Василь дивив ся на нього недовірливо, але чув, що Серьожка сьмієть ся щиро, з душі, і

щиро говорить тай що на Мальву він не має ніяких намірів. Але все таки він сказав:

— Як би вона була непочата і чиста дівка, ну, то ще можна-б було пожаліти. А так... чогось дивно.

Серьожка мовчав, дивлячи ся, як далеко на мори барка повертала дзюбом до берега, описуючи широку дугу. Рябе обличчє Серьожки гляділо отверто і було таке добре і просте.

Василь неначе аж помяк дивлячись на нього.

— А ти правду говориш... вона баба славно... лише вертихвіст!.. Яков... ну, я йому задам! Диви, собаченя!..

— Мені він не по нутру... — заявив Серьожка.

— А він ласить ся до неї? — процідив крізь зуби Василь розгладжуючи бороду.

— Ще й як! Він, побачиш, увійде клином між вас, — сказав з певністю Серьожка.

— Я йому ввійду!

В морській далечині спалахнув рожевий вахляр східного проміня. Беріг сонця виглядав уже з позолоченої води. Крізь шум хвиль долетів із моря з барки слабкий крик:

— Веди-и!..

— Вставайте, хлопці! Гей! Уставайте до сїтний! — закомендував Серьожка стаючи на ноги.

І швидко вони всі пять витягали вже свій кінець сїтний.

Із води тягнув ся на беріг довгий шнур, натягнений як струна, а рибакі, зачіпаючи за нього гаками, волокли сїти на беріг.

А другий кінець сітій вела на беріг барка, посуваючи ся по хвилях, а її щогла різала повітря, холітаючи ся в нім з боку на бік.

Сонце величне і ярке піднімало ся над морем.

— Побачиш Якова, скажи, аби він завтра був у мене, — попросив Василь Серьожку.

— Добре.

Барка пристала до берега, а рибаки зіскочивши з неї на пісок тягли свій кінець сітій. Дві групи поступенно зближали ся до себе, а поплавці сітій, скачучи на воді, утворили з себе правильне півколесо.

*

*

*

Пізним вечером того дня, коли робітники в рибарні вже повечеряли, Мальва втомлена і задумана сиділа на розбитім човні переверненим до гори дном і дивила ся на море, сповите вже сумеркою. Там далеко блистів огонь, і Мальва знала, що се палає ватра запалена Василем.

Одинокий, неначе заблудив у темній далечині моря, огонь то ярко спалахував, то пригасав, немов знемагаючи. І Мальві було сумно дивити ся на ту червону точку, страчену в пустині і слабо дрожачу в невгомнім, незрозумілім клекоті хвиль.

— Ти чого тут сидиш? — залунав голос Серьожки за її плечима.

— А тобі що до того? — запитала вона сухо, не глянувши на нього.

— Цікаво.

Він помовчав оглядаючи її, виняв папіроску, закурив і сів верхом на човен. Опісля чуючи, що в неї нема охоти до розмови з ним, сказав їй дружно:

— Дивна ти баба: то тікаєш геть від усіх, то мало не всім вішаєш ся на шию.

— Се я тобі, чи що, вішаю ся? — запитала вона байдужно.

— Не мені, а Якову.

— А тобі завидно?

— Гм... Знаєш, говорім просто, з душі — запропонував Серьожка вдаривши її по плечах. Вона сиділа до нього боком і він не бачив її обличчя, коли вона кинула йому коротко:

— Говори!

- Ти покинула Василя, чи що?

— Не знаю, — відповіла вона помовчавши. — А тобі нащо?

— Та так... з нудьги.

— Я серджу ся тепер на нього.

— За що?

— Набив мене!...

— Н-ну? Хто, він? Такій... тьфу! А ти — далась йому? Ай-яй!

Серьожку незвичайно здивувала отся звістка. Він зазирав з боку в її обличчя та іронічно цмокав губами.

— Якби захотіла, не далась би, — відповіла вона з серцем.

— А ти що?

— Не захотіла.

— Дуже, значить, любиш сивого кота, — сказав насмішливо Серьожка і бухнув на неї димом своєї папіроски. — Ну, діла! А я бувало думав, що ти не з таких...

Нікого з вас я не люблю, — знов уже байдужно сказала вона, обганяючись рукою від диму.

— Але не брешеш?

— Чого мені брехати? — запитала вона, а по її голосі Серьожка пізнав, що брехати їй дійсно нема чого.

— А коли ти його не любиш, то як ти дозволяєш йому бити себе? — запитав він поважно.

— Або я знаю? Чого ти присікав ся?

— Дивно!.. — похитавши головою сказав Серьожка.

І вони обоє довго мовчали.

Надходила ніч. На море лягали тіни від облаків, що плили по небі. Хвилі гомоніли.

Огонь у Василя на насні погас, але Мальва все ще дивилася туди. А Серьожка дивився на неї.

— Слухай! — скавав він. — Ти знаєш, чого хочеш?

— Коби знала! — глибоко зітхаючи і дуже тихо відповіла Мальва.

— Отже не знаєш? Се недобре! — заявив з певністю Серьожка. — А я от усе знаю, — і додав з відтінком смутку: — лиц мені мало коли чого хочеть ся.

— Мені все чогось хочеть ся, — задумчиво заговорила Мальва. — А чого?.. не знаю. Иноді сіла би на човен і в море! Далеко-о! І щоб ніколи більше не бачити людей! А иноді кожного чоловіка так і закрутила би довкола себе і нехай би вертів ся довкола. Дивилась би на нього і сьміялась. То жаль мені всіх, а більше всіх таки себе самої, то

повбівала би ввесь нарід. А потім би себе... страшною смертю... І тужно мені, і весело буває... А люди всі якісь дубові.

— Нарід гнилий, — згодив ся тихо Серьожка. — То-то я дивлю ся все на тебе і бачу — не кітка ти, не риба... і не птиця... А все те є в тобі, одначе... Не подібна ти до баб.

— І то слава Богу! — усміхнулась Мальва.

Ізза рядів піскових горбів, на ліво від них, показав ся місяць, обливаючи їх постати і море сріблом свого світла. Великий і лагідний плыв він у гору по синім небозводі, а яркий блиск зір блід і таяв у його рівнім, мрійнім світлі.

Мальва усміхнула ся.

— А... знаєш?... Иноді мені здаєть ся, що коли-б... підпалити барак у ночі, — от раз товкитня була би!

— Ще й яка! — закликав з одушевленем Серьожка і нараз трутив її в бік. — Знаєш що... я тебе навчу... відіграємо забавну штуку! Хочеш?

— Ну? — запитала цікаво Мальва.

— Ти того Якова.. здорово роздратувала?

— Огнем пахтить... — усміхнула ся вона.

— Ну?... затрови його на батька! Йй Богу! Потішно буде... Зчеплять ся вони, як медведі... Ти підігрій старого, а того також... А опісля ми їх пустимо на себе... га?

Мальва обернула ся до нього і вперто поглянула на його обличчя, рябе від веснянок, що всміхало ся весело. Освітлене місяцем воно видавало ся менше рябим, як було за дня, при світлі сонця. На нїм не було помітно

ні злости ні нічого, крім добродушної і трохи збиточної усмішки тай дождання відповіді.

— За що ти їх не любиш? — з підозрінням запитала Мальва.

— Я?... Василь... нічого, добрий хлоп. А Яков — дрантє. Я, бачиш, усіх хлопів не люблю... вони зволоч! Прикинуть ся сиротами — їм і хліба дають і... все! От у них і земство, і воно все для них робить... Господарство в них, земля, худоба... Я в земського лїкаря за візника служив, надивив ся на них... опісля богато волочив ся по сьвітї. Прийдеш бувало в село, попросиш хліба — цап тебе! Хто ти і що ти, тай покажи пашпорт... Кілько разів би-ли!.. То за конокрада візьмуть, то просто так.. До арешту замикали... Вони киснуть і прикидають ся, але жити можуть, у них єсть за що зачепити ся, єсть земля. А я що протав них?

— Або ти не хлоп? — перебила йому Мальва, що цильно слухала його швидкої бесїди.

— Я міщанин! — з певною гордістю відповів Серьожка, — міщанин міста Углича.

— А я з Павлиша... — повідомила задумчиво Мальва.

— За мене нема ніякого заступника! А хлопи... вони, чорти, можуть жити. В них і земство і все иньше.

— А земство, то що? — запитала Мальва.

— Що? А чорт його знає, що! Для хлопів настановлено, їхня управа... Плюнь на те... Ти от говори про справу... наладь їм бійку, га? Адже з того нічого не буде... лиш побють ся... А я тобі поможу! Адже Василь бив тебе? Ну, нехай-же таки його син віддасть йому за твої побой.

— А що? — усміхнулася ся Мальва. — Це було б добре...

— Ти лиш подумай... чи не любо дивитися ся, як через тебе люди ломають собі ребра? Задля одних лише твоїх слів! Ти рушила язиком, раз — два і... готово!

Серьожка довго, з горячим одушевленням розповідав їй про красу її ролі. Він рівночасно і жартував і говорив поважно і сам щиро одушевляв ся своїм пляном.

— Гей, коли-б я був гарною женщиною! Таку товкитю завів би на сьому світі! — закликав він на закінчене, а опісля схопив голову в руки, стиснув її міцно, зажмурих очі і замовк.

Місяць був уже високо на небі, як вони розійшли ся. Тепер осталося тільки безмежне і величне море, посріблене місяцем, і синє, засіяне зорями небо. Були ще горби піску, корчі верб серед них і два довгі, брудні будинки на піску, похожі на великі, грубо зроблені домовини. Але все те було нужденне і нікчемне перед обличчям могутнього моря, і зорі, дивлячи ся на те, блистїли холодно.

*

*

*

Батько і син сидїли в буді против себе і пили горівку. Горівку принїс із собою син, аби не було нудно сидїти у батька тай аби його задобрити. Серьожка сказав Якову, що батько сердить ся на нього за Мальву, а Мальві грозить, що забє її на смерть, що Мальва знає про ту погрозу і тому не піддаєть ся йому. Серьожка злобно сьміяв ся з нього.

— За-адасть він тобі за твоє залицяне! Так накрутить вуха, що стануть великі на аршин. Ти лучше не попадай ся йому на очі!

Насьмішка того рудого, неприємного хлопця зродила в Якові острю злість на батька. А тут ще Мальва все мнеть ся і дивлячись на нього то кокетливо то сумно, збільшує аж до болю його бажане заволодіти нею... І також усе нагадує йому про батька.

І от Яков прийшов до батька і дивить ся на нього, як на камінь серед своєї дороги, як на камінь, що його не можна перескочити, а обійти також не можна. Але чуючи, що не боїть ся батька ні крихітки, Яков з певністю дивить ся в його сумні і злі очі, веначе говорить:

— Ану, руш?!

Вони вже два рази випили, але нічого не сказали, крім кількох маловажних слів про робітницьке житє. Одинокі посеред моря, копичили вони против себе злість і оба знали, що вона швидко спалахне і обпалить їх.

Рогожі буди шелестіли від вітру, дуби стукали о себе, а червона шмата на кінці жердки щось лепотіла. Всі ті звуки були несмілі і подібні до віддаленого шепту, що без звязи і нерішучо чогось просить. А морські хвилі шуміли, як усе — свобідно і спокійно.

— Що, Серьожка все ще не? — запитав понуро Василь.

— Не... кожного вечера паний... — відповів йому син, наливаючи ще горівки.

— Пропаде він... От воно, те свобідне житє... без страху... І ти такий будеш...

Яков відповів коротко:

— Я таким не буду!

— Не будеш?! — хмурячи брови, сказав Василь. — Знаю я, що говорю. Кілько часу живеш тут? Третій місяць пішов, швидко треба буде йти до дому, а багато грошей понесеш відси? —

Він сердито вивернув собі в рот із чарки налиту сином горівку і взявши бороду в руку сїпнув нею так, що аж голова подала ся наперед.

— За такий малий час багато тут навіть годї заробити... — відповів розсудливо Яков.

— А коли так, то нічого тобі тут баландати ся, — іди в село!

Яков мовчки усміхнувся.

— Чого кривиш пику? — закликав грізно Василь, озлобляючи ся на вид супокою сина. — Батько говорить, а ти сьмієш ся? Гляди, чи не завчасно ти зачав жити на свободї? Чи не загнuzдати-б тебе?

Яков наляв горівки і випив. Те грубе придиране до нього ображало його, але він здержував себе, не бажаючи говорити так, як думав і хотїв, аби не розізлити батька. Тепер він трохи стратив сьмілість перед його очима, що сьвітили ся суворо і жорстоко.

А Василь, видячи, що син випив сам не налявши йому, ще більше озьвірїв, від чого став спокійнійший і різкійший.

— Говорить тобі батько: йди до дому, а ти йому сьмішки показуєш? То я тебе по своєму... Зажадай в суботу обрахунку і... марш у село! Чуєш?

— Не піду! — здрігнувши всїм тілом твердо сказав Яков і уперто махнув головою.

— А се по якому? — заревів Василь і оперши ся руками о бочку підвів ся зі свого місця.

— Я тобі говорю, чи ні? Що ти, собако, против батька гавкаєш? Забув, що я можу з тобою зробити, що захочу? Забув ти?

Губи в нього дрожали, лице кривили судороги, а на висках набігли дві жили.

— Нічого я не забув... — проговорив півголосом Яков не дивлячи ся на батька. — Лучше ти гляди, чи все тямиш?

— Не твоя річ мене вчити! Розібю на тріски...

Яков відхилив ся від батькової руки, піднятої над його головою, а чуючи, як у нім закипає дика злість, заявив закусивши зуби:

— Ти не руш мене... Тут не село.

— Мовчи! Я тобі всюди батько!

— Тут у громадським уряді не вибеш, нема його тут, того громадського уряду... — усміхнув ся Яков просто в очи батькови і також підвів ся.

Вони стояли один проти другого. Василь з налитими кровю очима, витягнувши вперед шю, затиснув кулаки і дихав на лице сина горячим віддыхом, змішаним із запахом горівки... А Яков подав ся назад і пильно слідив понурими очима за кожним батьковим рухом, готовий відбивати удари, ніби супокійний, але весь у горячим поті... Між ними була бочка, що служила їм за стіл.

— Не вибю? — хрипів Василь згинаючи плечі, як кіт готовий скочити.

— Тут — усі рівні... Ти робітник, і я також.

— От що-о?

— Ну, а як? За що ти мене вчепив ся? Думаєш, я не розумію? Ти сам з початку...

Василь заревів і так швидко махнув рукою, що Яков не встиг відхилити ся. Удар поцілів його в голову, він захитав ся і вискалив зуби в звірське обличчя батька, що вже знов підняв руку.

— Гляди... — упередив він його, затискаючи кулаки.

— Я тобі... погляну!

— Дай спокій!

— Ага... ти! ти батька?... батька?... батька?..

Їм було тут тісно, під ногами в них плутали ся мішки від соли, перевернена бочка, кусні дерева.

Відбиваючи ся кулаками від батьківних ударів Яков блідий і спитний, із затисненими зубами і понуро, по вовчому палаючим поглядом, відступав поволи перед батьком, а той наступав на нього, махаючи дико руками в повітрі, сліпий у своїй злости, якимось нагло і дивно розпатланий, неначе поріс щитиною, як розлючений дик.

— Відчепись... буде... покинь! — говорив Яков зловищо і спокійно, виходячи з дверей буди на волю.

Батько ревів і наступав на нього, але його удари стрічали ся лиш із кулаками сина.

— А диви, як роз'їв ся... а диви... — дразнив його Яков, чуючи себе більше зручним і не боячись.

— Пострівай... — по-остій...

Але Яков скочив у бік і пустив ся бігти до моря.

Василь кинув ся за ним, похиливши голову і витягаючи руки наперед, але зачепив ся за щось ногою і впав грудьми на пісок. Швидко підвів ся на коліна і сів, сперши ся в пісок руками. Він був зовсім обезсилений тою бійкою і аж заревів від пекучого почування невідплаченої образи, від гіркої свідомости своєї слабости...

— Будь ти проклятий! — захрипів витягаючи шню до Якова і спльовуючи піну скажености зі своїх дрожачих губ.

Яков опер ся о човен і пильно дивив ся на нього, потираючи рукою пришиблену голову. Один рукав його сорочки був відорваний і висів на нитці, обшивка була також розірвана, і білі спітнілі його груди лисіли на сонці неначе вимащені товщем. Він відчував тепер погорду до батька. Він уважав його доси сильнішим, а дивлячись, як батько розпатланий і нужденний сидить на піску і грозить йому кулаками, усьміхав ся поблажливою і обидливою усьмішкою сильного над слабим.

— Побий тебе грім! Проклятий ти мною... на віки!

Василь так голосно крикнув свій проклин, що Яков мимоволі оглянув ся в далечінь моря до рибарні, неначе думав, що там почують той болючий крик безсильности.

Але там були лише хвилі і сонце. Тоді він сплюнув на бік і сказав:

— Кричи!.. Кому допечеш? Лише собі!.. А коли між нами таке скоїло ся, то я от що скажу... аби відразу все покінчити...

— Мовчи... Щезай з очий... щезай! —
крікнув Василь.

— В село я не піду... тут зимувати-му...
— говорив Яков не звертаючи уваги на батьківський крик, але не перестаючи слідити за його рухами. — Мені тут краще... я се розумію, не дурний. Тут краще... І більше свободи... Там ти надімною верховодив би, як захотів би, а тут — на, поспробуй!

Він показав батькови дулю і засміявся, не голосно, але так, що Василь знов розлючений скочив на ноги і вхопивши весло кинувся до нього, викрикуючи захриплим голосом:

— Батькови? Батькови, га? Убю...

Але коли він, сліпий у своїй злості, підскочив до човна, Яков був уже далеко від нього. Він біг, а відірваний рукав сорочки майдав за ним по воді.

Василь кинув у нього веслом, але воно не долетіло, і він знов обезсилений звалився грудьми на човен і дер нігтями дерево, дивлячись на сина, що кричав до нього здалека:

— Соромив би ся! Вже сивий, а задля баби так озвірив.. Ой ти! А в село я не вернусь... не вернусь! Сам іди туди... все одно, нічого тобі тут робити...

— Яцю, мовчи! — заглушуючи його крик заревів Василь. — Яцю! Забю тебе.. Іди геть! Геть!

А він уже йшов і сміявся.

Василь тупими і безумними очима дивився, як він іде. От він став коротший, його ноги неначе потонули в піску... він запався в нього по пояс... по шию... з головою. Нема його... Але за мінуту, трохи даліше від того

місця, де він сьез, з'явила ся знов його голова, плечі, потім він увесь... Він став тепер меньший... Обернувши ся дивить ся сюди і щось кричить.

— Проклятий ти! Проклятий, проклятий!
— відповів Василь на крик сина. А той махнув рукою і знов пішов і... знов сьез за горбом піску.

Василь довго ще дивив ся в той бік, доки його плечі не заболіли від не вигідної пози, в якій він напів лежав, припершись о човен і опираючись о пісок. Розбитий і зломаний він став на ноги і захитав ся від болю в костях. Пояс підсунув ся йому аж під пахи; він деревляними пальцями розв'язав його, підніс до очей і кинув на пісок. Потім пішов до буди, а задержуючи ся перед заглибленем на піску згадав, що на сїм місці він упав і коли-б не впав, то може злапав би сина. В буді все було порозкидувано. Василь пошукав очима за флашкою з горівкою і знайшов її між мішками. Корок держав ся міцно в шийці і горівка не вилялась. Василь поводи вишпортав корок і всунувши шийку флашки собі в рот зотів пити. Але скло стукало йому по зубах і горівка лягла ся з рота на бороду, на груди. Вона була як вода.

— Старий я одначе... — сказав він голосно і опустив ся на пісок перед входом до буди.

Перед ним було море, — велике, повне сили і краси... Сьміяли ся хвилі, як усе шумні, граючи. Василь довго дивив ся на воду і згадав жадні слова сина:

— „Коби все те була земля! А ще чорнозем! А виорати-б!“

Їдке почуванє обгорнуло його. Він сильно потер собі груди, оглянув ся довкола себе і глибоко зітхнув. Його голова опустила ся низько і плечі зігнули ся, неначе наляг на них якийсь тягар. Горло стискало ся від приступу якоїсь душности. Василь відкашляв і перехрестив ся дивлячи ся на небо. Важкі думи обсіли його.

...За те, що він для розпусної баби покинув жінку, з котрою прожив серед чесної праці більше півтора десятки літ, Господь покарав його бунтом сина. Так, Господи!

Насьміяв ся син над ним, болючо колупнув його за серце... вбити його мало за те, що він так надірвав душу свого батька! Задля чого? Задля дрантивої жєнщини, що живе розпусним житєм!.. Гріх було йому, старцеви, звязувати ся з нею, забуваючи про свою жінку й сина...

І от Господь у своїм сьвятім гнїві пригадав се йому, через сина вдарив його по серці своєю справедливою карою... Так, Господи!..

Василь сидів скулений і хрестив ся і часто кліпав очима, стріплюючи віями сльози, що сліпили його.

А вже сонце спускало ся в море і на небі тихо гасло багрове сяєво. Із беззвучної далечини віяв тихий вітер у мокре від сліз лице старця. Затоплений в думках каятя від сидів, аж доки не заснув. Се було вже досьвіта.

*

*

*

Другого дня після сварки з батьком Яков з партією робітників поїхав на барці, привя-

заній до корабля, на трицять верст від рибарні в один залив на ловлю осетрів. Вернув ся він до рибарні за пять днів сам, човном з вітрилами; його післали за харчами. Він приїхав у полудне, коли робітники пообідавши відпочивали. Було нестерпно парно, розпалений пісок пік ноги, а луска і ости риб кололи їх. Яков обережно прямував до бараків і ляв себе за те, що не надів чобіт. Вертати на барку лїнував ся, тим більше, що він квапив ся чим скорше чого-будь попоїсти і побачити Мальву. За той нудний час перебутий на морі він часто згадував про неї. Йому тепер хотїло ся дізнати, чи бачила вона батька і що він їй говорив... Може він її вибав? Вибити її — не завадить, покїрнійша стане. А то вже занадто зухвала та язиката...

В рибарні було тихо і пусто. Вікна в бараках були отворені, і ті великі, деревляні пуделка, здавало ся, також ниють від спеки. В канцелярії бухгалтера, що заховала ся між бараками, кричала дитина, аж надривала ся. Із за купи бочок доходили чїїсь тихі голоси.

Яков сьміло пішов туди. Йому видало ся, що чує голос Мальви. Але підійшовши до бочок і заглянувши за них він відступив назад і захмуривши ся став.

За бочками, в їх тїни, лежав горілиць, заложивши руки під голову рудий Серьожка. Коло нього по однім боці сидїв батько Якова, а по другім Мальва.

Яков подумав про батька :

— Чого він тут? Невже-ж перенїс ся сюди зі своєї спокійної служби, аби бути близше до Мальви, а його не припускати до неї? Ах, старий чорт! Коби мати все те знала!.. Іти

до них, чи не треба?

— Так... — сказав Серьожка. — Значить — прощай! Ну, щож?! Іди, порпай землю.

Яків здригнув ся і радісно закліпав очима.

— Іду... — сказав його батько.

Тоді Яков сміло поступив наперед і привитав ся:

— Чесній компанії!

Батько мельком поглянув на нього і відвернув ся на бік. Мальва навіть бровами не моргнула, а Серьожка рушив ногою і сказав грубим голосом:

— От вернув ся з далеких країв возлюблений син наш Яков! — і своїм звичайни тоном додав: — Дертн би з нього шкіру на барабан, як з барана...

Мальва тихо засьміяла ся.

— Парно! — сказав Яков сідаючи разом з ними.

Василь знов немов нехотячи поглянув на нього.

— А я тебе, Якове, від ранку жду. Вчора бухгалтер сказав мені, що ти приїдеш... — заговорив він.

Його голос видав ся Якову тихійшим, як звичайно, а обличчя було також немов якесь нове.

— Я за харчами... — сказав він і попросив у Серьожки тютюну на папіроску.

— Нема в мене тютюну для тебе дурня, — відповів Серьожка не рушаючись.

— Я йду до дому, Якове, — зачав поважно Василь, порпаючи пісок пальцем руки.

— Чого? — поглянув на нього невинно син.

— Ну, а ти... лишаєш ся?

— Так, я лишу ся... Що нам двом дома робити?

— Ну... я нічого не скажу. Як хочеш... не маленький. Лише ти тес... памятай, що я довго не потягну. Жити — то може й буду, але робити — не знаю вже, як... Відвик я від землі... Так ти памятай, мати в тебе там єсть.

Йому мабуть трудно було говорити, слова неначе прилипали в нього до зубів. Він гладив бороду, а його рука дрожала.

Мальва пильно дивила ся на нього. Серьожка прижмурив одно око, а друге зробив круглим і впялив його в обличчя Якова. Яков був повний радости, а боячи ся зрадити її мовчав дивлячись на свої ноги.

— Не забудь-же, Якове, про матір... Памятай, один ти в неї, — говорив Василь.

— Чого-ж би? — сказав Яков скрививши ся. — Я знаю.

— Добре, коли знаєш.. — недовірливо поглянувши на нього сказав батько. — Я говорю лише, не забудь...

— Ну...

Василь глибоко зітхнув. Кілька тихих мінут усі четверо мовчали. Потім Мальва сказала:

— Швидко задзвонять на роботу...

— Ну, я підую... — піднімаючи ся на ноги заявив Василь. І всі решта встали за ним.

— Прощай, Сергію... Випаде тобі бути на Волзі, — може загостиш?.. Сибірського уїзду село Мазло, Николо-Ликовської волості..

— Добре, — сказав Серьожка, вдарив його в руку і не випускаючи її зі своєї мускулистої лани, порослої рудою шерстю, поглянув з усмішкою на його сумне і поважне лице.

— Ликово-Никольське велике село... Далеко його знають, а ми від нього — чотири версти, — пояснив Василь.

— Ну, ну... Я зайду... коли випаде...

— Прощай!

— Прощай, добрий чоловіче!

— Прощай, Мальво! -- глухо сказав Василь не дивлячись на неї.

Вона не кваплячи ся витерла собі губи рукавом і закинувши йому свої білі руки на плечі, трічі мовчки і поважно поцілувала його в лице і губи.

Він збентежив ся і промуркотів щось незрозумілого. Яков понурив голову скриваючи усмішку, а Серьожка був спокійний, і навіть легенько позіхнув дивлячи ся на небо.

— Горячо буде тобі йти, — сказав.

— Нічого... Ну, прощай, Якове!

— Прощай!

Вони стояли против себе, не знаючи, що їм почати. Сумне слово „прощай“, що так часто і монотонно гомоніло в сю хвилину в повітрі, пробудило в душі Якова тепле почування до батька, але він не знав, як виявити його: чи обняти батька, як се вчинила Мальва, чи стиснути йому руку, як Серьожка? А Василя ображала та нерішучість, виражена в позі і на обличчю сина, а крім того він відчував щось близьке до сорому супротив Якова. Се почування викликали в ній спомини про сцену на насипі і поцілуї Мальви.

— Так... пам'ятай про матір! — сказав нарешті Василь.

— Та добре, добре! — тепло усміхнувшись ся закликав Яков. — Ти не жури ся... а я вже!..

І він махнув головою.

— Ну... тай кінець. Живіть тут, дай вам Господи... не згадуйте лихом... А котел, Сергію, я закопав у піску коло зеленого човна.

— А нащо йому кітла? — бистро запитав Яков.

— Він іде на моє місце... Туди, на насип... — пояснив Василь.

Яков поглянув з заздрістю на Серьожку, кинув оком на Мальву і понурив голову скриваючи радісний блиск у своїх очах.

— Прощайте-ж, добрі люди... я йду!

Василь поклонив ся їм і пішов. Мальва рушила за ним.

— Я підведу тебе трохи...

Серьожка ляг на пісок і вхопив за ногу Якова, який також подав ся був за Мальвою.

— Тпру! Куди?

— Стривай! Пусти... — сїпнув ся було Яков.

Але Серьожка вхопив його за другу ногу.

— Посиди зі мною...

— Та ну-у! Чого дурієш?

— Я не дурію... А ти сядь!

Яков сїв закусивши зуби.

— Чого тобі треба?

— Постривай! Ти помовчи, а я подумаю, а опісля й скажу...

Він гнівно обкинув хлопця своїми зухвалими очима і хлопець покоровив ся йому...

Мальва і Василь ішли яквйсь час мовчки. Вона заглядала з боку в його обличчя, а її очі дивно горіли. А Василь захмурился понуро і мовчав. Їх ноги стрягли в піску і вони йшли поволи.

— Василю!

— Що?

Він поглянув на неї і знов відвернувся.

— А знаєш, я навмисно посварила тебе з Яковом... Можна би й так вам тут жити, без сварки... — говорила вона спокійно і рівно, а в її словах не було помітно ні тіни каєтя.

— На що-ж ти се? — помовчавши запитав Василь.

— Не знаю... Так!

Вона стиснула плечима усміхаючись.

— Добре зробила діло! Ех ти! — докорив він її злісним голосом.

Вона промовчала.

— Зіпсуєш ти мені хлопця, зовсім зіпсуєш! Гей-гей! Відьма ти, відьма... Бога не боїшся... сорому не маєш... що робиш?

— А що треба робити? — запитала вона його. Не то тривога, не то досада звучали в її питанні.

— Що? Ей ти!.. — запалюючись острою злістю до неї закликав Василь.

Йому страшно хотіло ся вдарити її, звалити її собі під ноги, втоптати в пісок, ударяючи чобітьми в її груди й лице. Він затиснув кулак і оглянув ся позад себе.

Там, коло бочок, видніли ся постати Якова й Серьожки, а їх лица були обернені до нього.

— Іди геть... забирай ся! Забив би я тебе...

Він став і майже шептав їй лайку просто в лице. Очи в нього були налиті кровю, борода трясла ся, а руки по неволі простягали ся до її волося, що вилазило зпід хустки.

— Вбити би мені тебе, ти розпуснице якась! Пострівай... попадеш ся ще... скрутять тобі голову.

Вона всьміхнула ся, помовчала, а опісля зітхнувши глибоко кинула йому :

— Ну, годі.. Прощай!

І нагло обернувши ся пішла назад.

Василь аж ревів у слід за нею і скреготав зубами. А Мальва йшла і все старала ся попадати своїми ногами в ясні і глибокі сліди Василевих ніг, відтиснені на піску, а попавши в такий слід старанно затирила його своєю ногою. Так вона поволи дійшла аж до бочок, де Серьожка зустрів її питанням :

— Ну, підводила ?

Вона потакуючи кивнула головою і сіла коло нього. А Яков дивив ся на неї і солодко всьміхав ся, рушаючи своїми губами, неначе-б шептав щось таке, що лиш сам чує.

— Щож... проводила, жалко стало? — запитав знов її Серьожка словами пісні.

— Ти коли підеш туди, на насип? — відповіла вона йому питанням і киваючи головою на море.

— Вечером.

— І я з тобою...

— Важна річ!.. Так я люблю...

— І я піду! — заявив рішучо Яков.

— Хто тебе кличе? — запитав Серьожка прижмурюючи очи.

Залунав розсипаний голос розбитого дзвінка, — зазив на роботу. Звуки з поспіхом несли

ся в воздуху один за другим і завмирали в веселім поросі хвиль.

— А от вона закличе! — сказав Яков дивлячись визиваючо на Мальву.

— Я? На що ти мені здав ся? — здивувала ся вона.

— Будемо говорити просто, Якове... — сказав суворо Сергій піднімаючи ся на ноги. — Коли ти її зачіпати-меш, — зібю на камуз. А доторкнеш ся пальцем, — забю як муху. Гепну по голові — і нема тебе на світі! В мене просто!

Все його обличчя, вся постать і дужі руки, що простягнули ся до горла Якова, говорили дуже переконуючо про те, як для нього просто вбити чоловіка.

Яков відступив на крок і сказав здавленим голосом:

— Постривай! Адже вона сама...

— Гов — тай кінець! Що ти таке? Не тобі, собако, баранину заїдати; скажи спасибі, коли дадуть кости пообгризати... Ну?... Чого витріщив сліпаки?

Яков поглянув на Мальву. Її зелені очі сьміяли ся йому в лице зневажливою усьмішкою, а вона пригорнула ся з боку до Серьожки так пестотливо, що Якова аж піт обілляв.

Вони відійшли від нього рука в руку, а відійшовши трохи засьміяли ся обоє голосним сьміхом. Яков міцно втиснув праву ногу в пісок і завмер у напруженій позі, з червоним лицем і важко віддихаючими грудьми.

Далеко по жовтих, мертвих хвилях піску рушала ся маленька і темна людська постать. На право від неї ясніло на сонці веселе і могуче море, а на ліво аж до кінця виднокруга лежали піски, одностайні, сумні, пустинні. Яков

поглянув на самотнього чоловіка і закліпавши очима, повними образи і здивованя, міцно потер собі груди обома руками.

А довкола закипала робота.

Яков чув сочистей, грудний голос Мальви, що сильно кричала :

— Хто узяв мій ніж?

Хвилі гомоніли, сонце сяло, море сьміяло ся...

Перекл. М. Л.

Серед степу.

Ми вийшли з Перекопу в страшно пригнобленім настрою духа, — голодні як вовки і ворожо настроєні до цілого сьвіта. Цілий попередній день напружали ми всі свої духові і фізичні сили, аби що-будь украсти або заробити — та на дурно. Прийшовши до перецьвідчення, що не удасть ся нам ані одно ані друге, рішили ми йти далше. Куди? Одним словом — далше!

Се порішили ми однодушно й голосно, а рівночасно постановили ми в душі ще щось друге: з вибраної від якогось часу дороги життя не сходити, а посувати ся по ній можливо як найдалше. Се рішив кождий з нас по тихо в душі, а ніхто не висловив голосно сього наміру, бо він і так пробивав ся ясно з наших голодних очей.

А було нас трьох. Пізнали ся ми недавно в Херсонї, в шинку над Дніпром, і від тої пори тримали ся разом.

Один із нас був салдат, має бути також робітником при залізничних варстатах, сильний, мускулистий чоловік з сивими очима; він умів дещо по німецьки і був добре обзнайомлений з тюремним життям.

Ніхто з нас зрештою не любив оповідати про своє минуле, а мав до сього менше більше важні причини; тому вірили ми собі взаємно — що найменше на зверх — бо в душі сам собі ніхто не вірив.

Тому то коли наш другий товариш, мізерний, маленький чоловічок в скептично затисненими губами, оповідав, що був студентом московського університета, я й салдат прийняли се за щирю правду. Бо в кінці було нам усе одно, чим він був давніше: студентом, поліційним доносчиком чи злодієм. Для нас було лише те важне, що від хвилі, коли пристав до нас, був рівно з нами голодний, в містах тішив ся печаливою опікою поліції, стягав на себе нехить і підозріння мужиків по селах, ненавидів однаково села і міста, ненавидів усіх людей і продумував над якоюсь страшною пімстою над цілим сьвітом. Що до настрою і відношеня до панів і сильних сьвіта сего були ми отже всі до себе подібні як колоски одної ниви.

Нещастє, се цемент, що лучить найбільше противні натури, а ми чейже мали повне право називати себе нещасливими.

Третім був я. Вроджена скромність не позволяє мені згадувати про власні прикмети, а що я не наївна дитиня, тому замовчу про хиби. Скажу лише для характеристики себе самого, що я все уважав себе чимось ліпшим

від інших і се пересвідчене лишило ся мені аж до нині.

Вийшли ми отже з Перекопу, рахуючи на стрічу з чабанами, про яких знали, що ніколи подорожним не відмовляють хліба.

Я йшов поруч із салдатом, „студент“ позаду нас. На плечах мав він щось ніби блюзу, на острій, гладко обголеній голові останки широкого капелюха; тонкі ноги вкривали сиві, латами цятковані шмати, а ноги убрав в кавалки найдені по дорозі шкіри. Кавалки сесі привязав шнурками з власного убраня до ніг і називав сей винахід личаками. Він ішов позаду нас, збивав своїми личаками велику куряву і від часу до часу блискав зеленими очима.

Салдат мав на собі червону сорочку, яку — як казав сам — власними руками добув у Херсоні, на сорочці ватований кафтан, на голові сиділа по завадняцьки заложена салдацька шапка незнані барви, на ногах широкі, чумацькі штани. Він був босий.

Я також мав на собі останки якогось убраня і був босий.

Довкола нас простягав ся безкрай степ, укритий синьою, безхмарною копулою блакитного неба. Через середину широкого степу, що нагадував нам величезний полумисок, вила ся чорна, порохом укрита дорога, яка пекла нас у ноги. По дорозі стрічали ми шматки мужицької стерні, подібні до неголеного лица нашого салдата.

Салдат сьпівав цілу дорогу грубим басом:

— ...І сьвятоє Воскресеніє Твоє поєм і хва-алим...

Підчас військової служби відбував він службу полкового дяка, мав отже нагоду навчити ся

найріжнійших церковних пісень та псалмів. Сього знаня над'уживав він, коли лише з якої небудь причини перервала ся наша розмова.

Перед нами на небосклоні почали виявляти ся мягкі, делікатні, червонаві контури.

— Диви — вже кримські гори — сказав сухим голосом студент.

— Гори? — крикнув салдат, — за скоро ти їх, брате, побачив. Се хмари і нічого иньшого, як лиш хмари. Диви, як виглядають — наче кисіль з молоком!

Я зробив увагу, що се булоб далеко краще, як-би се були справді гори кисілю з молоком. І се відразу пригадало нам голод — прокляте наших днів.

— До чорта! — закликав салдат, — ані живої душі не видко! Прийдець ся нам як медведям у зимі ссати власні лаби...

— А говорив я від разу, що ліпше йти заселеними околицями? — сказав студент.

— Ти говорив! — відбуркнув салдат. — На се ти й учений, щоб багато говорити! А чорт зна, де се ті заселені околиці!

Студент затиснув зуби і замовк. Сонце заходило і на небосклоні пересували ся тисячі різнобарвних хмар. Ми чули запах землі і соли. І сей сухий і приємний запах подвоїв ще нам голод. В середині гуркотіло — здавало ся, що всі соки опускають наші мускули і вони тратять свою гнучкість. У головах нам шуміло, а перед очима бігали чорні плями. Плями сесі прибирали часто вид куснів мяса або боховців хліба, фантазія наділяла сесі явища відповідним запахом, а тоді здавало ся нам, наче хто ножем ріже в середині.

Про те ми йшли без перестанку, оповідали взаємно собі вражіння і розглядали ся довкола, чи не покаже ся де стадо овець або чи не заскрипить де теліга Татарина, що везе ярину на вірменський базар.

Та степ був пустий і мовчазний.

Попереднього дня уйшли ми з сорок верст, а з'їли всего в трійку чотири фунти хліба і пять кавунів — сей прихід не можна навіть порівнати з розходом! — і тому в Черекосі на ринку не могли ми й спати з голоду.

Студент радив нам добре, щоб не тратити дорогого часу на спанє, але завчасу добути дебудь поживи, — та в який спосіб мало се стати ся, не годить ся розповідати в поряднім товаристві — для того я замовчу. Адже-ж знаю що в поряднім товаристві не говорить ся голосно про крадіж чужого майна, знаю також, що в нашій високо культурній епосі, беручи ближнього за горло, щоб задусити його, треба се робити дуже делікатно та з захованєм усіх товариських форм; сам на собі дізнав я сього не раз і з приємністю зазначу ту свою глибоку віру в загальний розвій цивілізації, чого найліпшим доказом чим раз більше число шинків, вязниць та домів розпусти.

Так отже поликаючи голодні слину йшли ми при пурпуровім блиску сонця безлюдним степом, а болі в середині зацитькували товариською розмовою. Перед нами звільна западало сонце за блискучі хмари — поза нами піднімала ся з степу синява мрака, що чим раз більше стісняла нас і закривала вид.

— Збираймо товариші паливо до огня, — сказав салдат і підняв із землі кавалок гияки.
— Прийдець ся в степу ночувати а роса за-

мна. Збираймо все — бурян, гиля, що попадеться під руки.

Ми розійшлися по обох сторонах дороги і збирали, що лише надавалося на паливо. За кожним схиленьм огортала нас велика охота кинути ся на землю і так лежати недвижно і гризти сю чорну, смачну землю — наїсти ся до сита, а потім заснути хоч-би й на віки, лиш аби перед тим їсти, чути теплу страву в горлі і відчувати сю приємність, як страва перегодить через горло, дістає ся до сухих кишок і наповняє жолудок.

— Коби хоч яке коріне! — зітхнув салдат — а є й коріне до їди.

Але в чорній, поораній землі не було коріня. Полуднева ніч прийшла скоро і ледви зникло останнє промінє заходячого сонця, вже замиготїли зьвізди на темно-голубім небі, а довкола нас затемнювало ся чим раз більше і сумерк покрив непроглядний степ.

— Товарищі! — сказав студент півголосом, — дивіть, там на ліво лежить чоловік!

— Чоловік? — відізвав ся недовірливо салдат. — А він чого би там мав лежати?

— Йди, спитай ся, мусить мати з певністю хліб, коли розложив ся на ніч серед степу, — приказав студент.

Салдат глянув у сторону, де лежав чоловік, сплюнув і сказав рішучо — Ходім до нього!

Справді лиш такі бистрі, зелені оченята, які мав студент, могли пізнати в чорній плямі чоловіка, що лежав о яких 50 сажнів від шляху. Ми скоро звернули в сторону чоловіка і чули, як надїя кавалка хліба заострює наш

голод. Вже були ми дуже близько, але чорна пляма не рушала ся.

— А може то не чоловік! — сказав салдат.

Уже зачали ми сумнівати ся, коли нараз чорна пляма піднесла ся і ми переконали ся, що се був живий, справдішний чоловік. Він прикляк на одно коліно, витягнув до нас руку і крикнув глухим, дрявлячим голосом:

— Стій — бо стріляю!

Як на коменду пристанули ми і замовкли на кілька хвиль, перелякані такою несподіванкою.

— А то лайдак! — забуркотів жовнір.

— Но! но! — сказав студент, — ходить з револьвером, мусить бути груба риба!

— Гей! там! — крикнув салдат, що вже видко рішив ся був на щось певного.

Чоловік не змінив своєї позиції і не відізвав ся ні словом.

— Чуєш! ти! ми нічого злого тобі не зробимо, дай лише щось з'їсти, може маєш хліб — дай Бога ради, дай брата, дай чорте проклятий!

Послідні слова вимовив салдат під носом.

Чоловік мовчав.

— Чуєш! — почав салдат на ново, трасучи ся з гніву і розпуки. — Дай, кажу, хліба, ми навіть пальцем не рушимо тебе, кинь нам!

-- Про мене! — відповів коротко чоловік.

Колиб був сказав: „браті! мої найдорожші!“ — колиб був у сесї три християнські слова вляв весь жар братньої любови, не збудив би був у нас таких солодких, таких чисто людських почувань, як сим коротеньким словом: „про мене!“

— Ти не маєш нас чого боятися, — сказав ласкаво салдат усміхаючися, хоч чоловік на дванайцять кровів не міг бачити цього усміху.

— Ми спокійні люди... йдем з Росії на Кубань, видали всі гроші, з'їли все, що мали, і вже другу добу не маємо нічого в устах...

— Лапайте! — сказав добрий чоловік і кинув чимсь до нас. Щось чорне упало не далеко нас і студент зараз кинувся на се.

— Маєте ще! Більше не маю!...

Як студент позбирав усе, показалося, що в нас з чотири фунти черствого пшеничного хліба. Черствий був дуже і поваланий землею, та се було нам байдуже, а що черствий, то тим ліпше, бо поживніший від свіжого.

— Се тобі... се тобі... — розділював салдат.

— Чекай! не рівно! Ти вчений узяв за богато, віддай йому троха!

Студент не спротивлявся ні хвилі і віддав мені кавалок — от такий, як на один зуб. Я вхопив його відразу в зуби. І я почав гризти, заледво вздержуючи нервовий рух щок, що моглиб були гризти й каміня. І се справляло мені невимовну приємність прислухувати ся рухови горла, куди пересували ся звільна кавалки хліба. А хліб був дуже смачний, — я чув докладно, як кожда частинка його переміняється на кров і мозок. Ціле моє ество наповняла невимовна радість, а в міру заспокоювання голоду впадав я в напів сонний стан. Забув я про гіркі дні голоду і про моїх товаришів, що відчували те саме. Коли одначе згорнув жменями останні кришки, я почув смертельний голод.

— Він там має ще солонину, а може й
мясо, — промовив салдат, що сидів проти мене
і гладив черево руками.

— Цілком певно! — відповів студент —
хліб заносить солониною, а і хліб мусить мати! —
додав по тихо.

— О, коби не той револьвер! —

— Що се за оден? —

— А чорт його знає! —

— Собака якась! — додав салдат.

Ми сиділи разом у купі і поглядали
з під ока на нашого добродія, що з револьве-
ром у руках лежав недалеко і не давав із себе
ані знаку життя.

Тим часом окружала нас чим раз більша
темрява ночі. Тишина залягла степ — ми
чули власні віддихи — лише деколи відзивали
ся голоси степової птиці. Над головами як не-
бесні цвіти миготіли зьвізди. Голод нам
докучав.

З гордістю мушу признати ся, що сеї
дивної ночі не був я ні гірший, ні ліпший від
своїх случайних товаришів. Я перший радив
напасти на чоловіка, забрати хлів, а зреш-
тою нічого злого йому не робити. — Нехай стрі-
ляє! — говорив я, — одного лише вцілить, а
зрештою не конче мусить і вцілити.

— Гайда на нього! — крикнув салдат і
скочив на рівні ноги. І ми пустили ся бігцем.
Студент тягнув ся лінєво, криючись за нами.

— Приятелю! — крикнув до нього салдат.

Дав ся чути тріскіт зводженого курка —
тлиснуло нам перед очима і гукнув сухий
голос вистрілу.

— Не вцілив! — крикнув салдат і за одним скоком був уже при незнайомім. — Тепер, чорте проклятий, набереш, що влізе ся!

Студент кинув ся на клинок подорожного. А „чорт“ упав горілиць, розкинув руки і почав стогнати.

— Що до біса! — крикнув салдат, що підніс висше ногу, аби почастувати нею чоловіка. — Ти! чуєш? що тобі? застрілив ся, чи що?!

— Є мясо! і вареники! і хліб! — крикнув радісно студент...

— Е! чорт його бери, нехай здихає, а ми, браті, їдимо! — крикнув салдат.

Я виняв револьвер з руки незнайомого, що перестав харчати і лежав непорушно. В револьвері лишив ся лиш один набій.

І ми знов їли, їли мовчки. А чоловік не кивнув навіть пальцем, та ми й не звертали на нього уваги.

— І ви справді се все лише з голоду? — відізвав ся нагло храпливим, дрожачим голосом.

Ми всі дрогнули, а студент навіть подивив ся... похилив голову до землі і почав кашляти.

Салдат зповною губою хліба почав клясти.

— А ти пся віро! А щоб тебе здуло! Револьвер з собою носить і стріляє до людей!... Шкіру з тебе зідрем, чи що?... А нам її на що?... Стріляє в людей — а тріс би ти, проклятий!

Він їв і кляв — тому його слова тратили свою силу.

— Пожди но! Обрахуємо ся з тобою, як з'їмо, — сказав зловіщо студент.

В тім почув ся серед темної ночі плачливий стогін, що перелякав нас всіх.

— Браті! коби я був знав! Стріляв я зі страху! Иду з нового Афону до смоленської губернії... мій Боже... як лиш зайде сонце, починає трясти мною пропасниця, перед нею втікаю з Афону... Я столяр... і там столяркою займав ся... Маю жінку — і три доньки... три роки вже їх не бачив... З'їжте браті... з'їжте, добрі люди, все...

— З'імо й без твоєї просьби — сказав студент.

— Коб я був знав, що ви добрі люди!.. Чи був би я стріляв?... Але щож, браті, ніч... степ... пустий... не моя вина... я...

Говорив і ридав ревними сльозами.

— От базікає! — сказав згирдливо салдат.

— Мусить мати гроші! — додав студент.

Салдат прижмурих очі, всміхнувся і сказав: — А ти братику догадливий... але от поможи розложити огонь!

— А той? — запитав студент.

— А чорт його бери! Хочеш може на огні його спечи?!

— Не шкодило-б! — відповів студент потрясаючи головою.

Принесли ми зібране паливо і розложили огонь, що полум'ям роз'яснив нашу малу громадку. Збирало ся нам на сон, хоч не зашкодило-б була нам іще одна така вечерея.

— Браті! — застогнав до нас столяр, що лежав о яких три кроки.

— Чого? — спитав салдат.

— Позвольте присісти ся до огню! В костях ломить, смерть видко зближає ся, здаєть ся, не дійду до дому...

— Прилізь! — крикнув студент.

Столяр помалу, перестрашений зблизив ся до огню. Був се високий, страшно худий чо-

ловік. Одїж висїла на нїм, в очах пробивало ся незмірне терпінє, лице скривлене, костисте, обведене жовтою шкірою, якої навіть огонь не міг оживити. Худі, довгі руки витягав до огню і затирав тонкі пальці, а трясє ся на цілім тілі. Цїла зверхня його постава будила лише відразу і милосердє.

— Такий хирляк і пішки ходить! Чи ти такий скучний? — сказав похмурно вояк.

— Так мене нарадили. Водюю — казали не їдь, бо зашкодить, Кримом — казали — йди, там здоровий воздух, вилічиш ся. А я вже не можу й іти — прийдесть ся й умерти серед степу... Птиці порозносять моє тіло й ніхто навіть не довідаєть ся — жінка, діти даром вижити-муть батька, бо я писав, що вертаю, а тим часом дощі степові змиють мої кости...

— О Боже! змилуй ся! — і він почав вити як ранений вовк.

— Якого чорта виєш! — крикнув салдат і скочив на рівні ноги. — Чому не даєш людям спокою? Здихай! Або кому ти потрібний? Мовчи!

— Заїдь йому по голові, то замовкне! — бовкнув студент.

— Спїм, братї — сказав я, — а ти чоловіче, як хочеш лежати при огни, то не вий.

— Чи ти думаєш, — сказав салдат, — що ми з тобою пестити ся будем? Кинув ти нам хлїба, то правда — але зараз потім кулю — правда? — Собака ти — иньші то би...

Вояк вкінці замовк і простягнув ся як довгий на землі. Студент лежав уже — я також.

Вилаяний столяр скулив ся в двоє і влїпив очі в огонь. Я лежав на право від нього

і чув, як він дзвонив зубами. Студент лежав на ліво й відразу якось заснув — салдат заложив руки під голову, дивився на небо і почав говорити.

— Чудова ніч! що? Кілько зьвізд — і який сьвіжий воздух... А небо — як ковер який. Ой люблю я, браті, се наше бурлацьке жите! Голод і холод, що правда, докучає нераз, але чоловік принайменше свобідний, не має нікого над собою, не слухає ніякого пана — і про мене й голову відкуси собі, а ніхто нічого не скаже. Добре так жити! Голодний був чоловік, послідними днями й назлостився — що правда — досить, але за те лежить собі тепер й дивиться в небо, а зьвізди моргають, начеб говорили: „Нічого, старий... Ходи так дальше по сьвітї і нічим не журися“... І мило на душі зробить ся. Гей! ти! — як тебе там називають? — столяре! Не гнівайся на мене — нічого не бійся — ми хліб з'їли — але то пусте. — Ти мав — ми не мали — тому й з'їли. А ти наче той дикун — зараз і кульку... Чи ти не знаєш, що куля може скалічити? Дуже я був недобрий на тебе і як би ти не був тоді впав, то був би бив... бив... А що до хліба, то завтра в Перекопі купиш, гроші маєш... я знаю... А давно тебе вже пропасниця трясє?

Довго ще звеніли в моїх ухах низький бас салдата і дрозжачий голос столяра. Чорна темрява ночи спускала ся чим раз низше на землю і впивала ся глибоко в наші груди. Очи самі замикали ся до сну, що принїє із собою покріпляючий супокій...

— Уставай! Скорше! втікаймо звідси!

Заспаний я прокинув ся і скочив на рівні ноги, в чім допоміг мені салдат підносячи мене сильною рукою з землі.

— Та скорше! Ходи! Чого бовванієш? ходи скорше! — кричав салдат і тягнув мене за руку.

Лице його було захмарене, а очима кидав нервово на всі сторони. Я оглянув ся довкола. Сходило що йно сонце — а його ясно-блискуче проміне роз'яснило мертве лице столяра. Уста мав отворені, очи вилізли на верх і здавало ся кидали якийсь зимний, сталевий погляд. Одіж була на грудях розірвана. Студента не було видко.

— Умер? Запитав я трясучи ся цілий від холоду.

— Та певне! Й ти умреш, як задусить тебе хто...

— То... студент... так його? — прошептав я.

— А хто? Може я, або ти? Маєш ученого... добре справив ся, а нам добру зробив прислугу... Но! коби я був знав... був би я вчора студента... як собаку.. раз кулаком у голову тай одним меньше на сьвітї. А знаєш, що він нам наробив? Тепер мусимо ховати ся; щоб людське око не задріло нас! Знайдуть столяра в степу, пізнають, що задушений, і маєш чисту напасть! Зачнуть питати: „А звідки йдете?... а вуди?... а по що?“... Замкнуть, і хоч нічого не знайдуть... ага! маю револьвер його за па-зухую!“...

— Та викинь! — крикнув я.

— Кинути? — задумав ся салдат, — се дорога річ, варта зо три рублі... ні... не кину... може нас так зараз таки не зловлять... а зрештою хто може знати, що він мав при собі револьвер?... Ще один набій... Ой! то бито впакував

його нашому студентови! Цікаво, кільки грошей забрав? Чорт проклятий...

— Ой! бідні доньки! — сказав я.

— Е! що там доньки... виростуть... віддадуть ся... та певне не за нас... але ходім, брате... Кудиж маємо йти?

— Чи я знаю? Ходім на право, все одно! Там мусить бути море!

І ми пішли на право.

Я оглянув ся ще раз. Далеко за нами чорніла темна пляма, а над нею світило сонце.

— Чого оглядаєш ся? Не воскресиш його, а він нас не дожене... Учений видко має вправу — добре справив ся з ним... Ой! псують ся, брате, люди з року на рік, чим раз більше... — додав салдат.

Довкола нас простягав ся непроглядний степ і купав ся в проміню ясного, блискучого сонця і зливав ся десь далеко з небом. А виглядало се так ясно і чудово, що годі навіть припустити, аби сеся погідна, спокійна рівнина була свідком таких страшних, потрясаючих сцен...

— А хочеш їсти? — спитав товариш і почав крутити папіроску з чорного капчука.

— Хотів би я знати, що будемо нині їсти і де й як?

— Цікаво!...

* * *

На сьому урвав мій сусід у шпиталі, від котрого маю се оповідане і додав: — З салдатом заприятнили ся ми і дуже довго йшли разом, аж десь до Карської області. Добрий се був і дуже досвідний бродяга, я його дуже

любив. До самої малої Азії йшли ми разом, а потім розлучили ся..

— А столяра згадували? — запитав я.

— Споминали, а от і нині, — як бачите, пригадав я собі його.

— І щож?

— А що має бути? Я прецінь не винен, що з ним так стало ся — так само як ви не будете винні, коли мені що притрапить ся... А в кінці — чи можна знати, хто чому винен?... Адже ми всі — худоба!...

ЧЕЛКАШ.

Голубе полудневе небо потемніло і помутніло від куряви, збитої в пристани; горяче сонце глядить у зеленковате море тьмяно, неначе крізь тонкий сірий серпанок. Воно не може відбити ся в воді, розтинаній ударами весел та пароплавних шруб і острими сподами турецьких фелюг*) та иньших вітрильних байдаків, що роздирають у всіх напрямках тісну пристань, в якій свобідні морські хвилі заковані в граніт, придавлені величезними тягарями, що сувають ся по їх хребтах, бють у краї човнів, у береги, розбивають ся і ремствують запінені від ударів, занечищені усяким хламієм.

Дзвенькіт якірних ланцюгів, гуркіт злучників вагонів, що підвозять товари на кораблі, металічний бренькіт залізних блях, що падають звідкись на брук, глуховатий стукіт дерева, дренькіт тягарових возів, свист пароплавів, раз пронизливо острій, то знов глухо ревливий, верески носильників, матрозів і митових вояків —

*) Кораблів.

усі ті звуки зливаються в оглушливу симфонію робучого дня і неспокійно колишучись, стоять у небі над пристанню, немов боять ся підплисти висше і щезнути в ньому. А до них піднимаються з землі все нові філі, то глуховаті, гуркітливі, що потрясають понуро все в округ, то різкі, грімкі, що проривають запилене, горяче повітря.

Граніт, залізо, дерево, брук пристані, байдаки і люди — все віддихає сивльними звуками скажено-пристрасного гимна Меркурієви. Та голоси людей ледви чутні в ньому, слабі і сьмішні. І самі люди, що були первісно причиною того шуму, сьмішні і жалісні: їх фігурки, запорошені, обірвані, вюнкі, скорчені під тягаром товарів, що лежать на їх спинах, бігають метушливо то сюди, то туди, в хмарах пороху, в морі спекоти і гамору. А які вони нікчемні, малі в порівнаню з залізними кольосами, що їх оточують, із купами товарів, гуркітливими ваціонами і всім, що самі утворили! Власний твір поневолив і опанував їх.

Тяжкі гіганти-пароплави то свистали, то шипіли, то зітхали глибоко при повній парі, а при кождім породженім ними звуці чутно було насьмішливу ноту іронічної погорди до сірих, запорошених фігурок людей, що сували ся по їх палубах і наповнювали їх глибокі черева продуктами своєї рабської праці. Сьмішні аж до сліз були довгі мотузи носильників, що переносили на своїх плечах тьсячі пудів хліба до залізних животів корабельних лише тому, аби заробити кілька фунтів того-ж хліба для свого жолудка. Обідрані, спочені, отупілі з умученя, галасу і спеки люди та могутні, вилискуючі на сонці, огрядні і спокійні ма-

шви, сотворені тими людьми — машини, що кінець кінцем усе таки вправляли ся в рух не парю, але мускулами і кровю своїх творців... в отсім зіставленю була ціла поема жорстокої і холодної іронії.

Галас оглушував, курява, дразнячи ніздрі, осліплювала очи, спека пражила тіло і знесилювала його, а все в округ здавало ся напружене, наспіле, зневірене, готове вибухнути якоюсь величавою катастрофою, по якій в осьвіженому повітрю буде віддихати ся свобідно і легко, на землі запауе тиша, а запылений, оглушуючий, дразливий галас, що доводить до тужливої лютости, щезне, і в гóроді, на морі, в небі, стане тихо, ясно, розкішно... Та то лише здавало ся. Здавало ся тому, що чоловік не перестав іще надіяти ся на ліпше, а бажане — чути себе свобідним, не завмерло в ньому...

Залунало дванацять рівномірних і дзвінких ударів у дзвін. Коли завмер останній мідяний звук, дика музика праці стала майже до половини тихшою. По минуті перемінила ся вона в глухе, недовільне воркотанє. Тепер стали чутнійші голоси людей та плюскіт моря. Настала пора обіду.

I.

Коли носильники покинули роботу і розсипали ся по цілій пристані в галасливих громадках, та накупивши собі в перекупок усякої їди, стали обідати, появив ся нараз серед них на бруку, в затінених кутках, Грицько Челкаш, старий, вправний вовк, дуже добре знавий робітникам із пристані як невилічимий пьяюга та зручний, сьмілий злодій. Він був босвий, у

старих, витертих штанах, без шапки, в брудній перкалевій сорочці з розірваним ковнірем, що відкривав його рухливі, сухі і незграбні кости, покриті рудоватою шкірою. По збуреному, чорному, але припорошеному сивиною волосю і приплесканому, острому, хижому лицю було видно, що він лише що встав. У одному рудавому його усї стреміла соломка, друга соломка заплутала ся в щітину лївої голеної щоки, а за ухо заткнув він собі маленьку, лише що зірвану галузку липи. Довгий, костистий, трошки пригорблений, ступав звільна по каміню і рушаючи своїм горбатим, хижим носом, кидав круг себе острі погляди, поблискував холодними сїрими очима і вишукував когось із серед носильників. Його бурі, густі і довгі вуса порушували ся, як у ката, лише що знак, а заложені за спину руки терли ся одна до другої, перекручуючи нервово довгі, криві і ціпкі пальці. Навіть тут, посеред соток таких, як і він, обірваних і грубих босяцьких фігур, звертав він відразу на себе увагу своєю схожістю до степового яструба, своєю худірлявістю та тим виміреним ходом, плавним і спокійним на вид, але зворушеним і зірким, як лет тої хижої птиці, яку він нагадував.

Коли він зрівнав ся з одною громадкою босяків - носильників, що розложили ся в тіни під купою кошів із вуглем, підвіс ся йому на стрічу підсадковатий, невеличкий чоловік, з дурноватим, червоно - плямистим лицем і подрапанною шиєю, очевидно недавно сильно побитий. Він устав і пішов обік Челкаша, говорячи півголосом:

— Корабельники похопились. Шукають. Чуеш, Грицьку?

— Ну? — спитав Челкаш, спокійно зміривши його очима.

— Чого — ну? Шукають, кажу. Більше нічого.

— Щож, просили мене, аби поміг відшукувати?

І Челкаш із острою усмішкою глянув туди, де стояв маґазин добровільної фльоти.

— Іди до чорта!

Товариш вернув назад.

— Ей, зачекай! Тебе хто так прикрасив? От попсували фаціяту... Михайла не видав ти тут?

— Давно не видав! — крикнув той, вертаючи до товаришів.

Челкаш пішов далше. Його стрічали всюди, як добре знайомого чоловіка. Та він, завсіди веселий і ущипливий, був сьогодні очевидно не в гуморі і відповідав на запити коротко і різко.

Деся зпоза пачки товару висунув ся митовий сторож, темно-зелений, обпорошений, випростований по військовому. Він заступив дорогу Челкашови, ставши перед ним у визиваючій позі і схопивши лівою рукою ручку шаблі, правою старав ся зловити Челкаша за ковнір.

— Стій! Куди йдеш?

Челкаш подав ся крок назад, підніс очі на сторожа і сухо засьміяв ся.

Червонаве, добродушно-хитре лице гайдука старало ся показати грізну міну; воно надулось, для того стало кругле, червоне, рушало бровами, випулювало очі — словом, було незвичайно сьмішне.

— Сказано тобі — не сьмій ходити до пристані, бо ребра поломлю! А ти знов? — кричав грізно сторож.

— Здоров, Семеничу! Ми з тобою давно не вида́ли ся, — спокійно поздоровкав ся Челкаш і протяг до нього руку.

— Хоч би цілий вік тебе не вида́в! Іди, йди!...

Та все таки стиснув протягнену руку.

— От що скажи, — говорив дальше Челкаш, не випускаючи із своїх ціпких пальців руки Семенича, потрясаючи нею по приятельськи, фаміліярно. — Ти не бачив Михайла?

— Якого Михайла? Ніякого Михайла не знаю! Забирай ся, бра', геть, бо ще маґазинер увидить, він тее...

— Рудого, що я з ним минулого року робив на „Костромі“, — упирив ся при своєму Челкаш.

— Що з ним крадеш разом, от так скажи! У шпиталь його завезли, твого Михайла, ногу відсадила чавунна підойма. Забирай ся, бра', доки по доброму прошу, забирай ся, бо за карчило викину!...

— Ага, бачиш, а ти кажеш — не знаю Михайла... От і знаєш. Чого-ж ти такий сердитий, Семеничу?...

— Чуєш, Грицьку, ти мене не забалакуй, але забирай ся!...

Сторож почав сердити ся і оглядаючись на боки, старав ся вирвати свою руку з сильної руки Челкаша. Челкаш глядів спокійно на нього із-під своїх густих брів, усьміхав ся під вусом і не випускаючи руки, говорив дальше:

— Ти не гони мене. Я наговорю ся досить із тобою і сам піду. Ну, говори, як проживаєш?... жінка, діточки — здорові? — І поблискуючи злобно очима вискалив зуби, усьміхаючись іронічно тай додав: — Збираю ся до

тебе в гості, та все нема часу... от і все...

— Ну... ну... дай-но спокій!.. Ти не шуткуй, дідьку костистий! Я, бра', в самій річи.. Хйба ти вже збираєшся розбивати по домах, по вулицях?

— Чого? На мій і твій вік вистане й того добра, що тут... Йй Богу, вистане, Семеничу! Ти, чую, знов дві паки мануфактури підчистив? Уважай, Семеничу, обережнійше, не попадись як небудь!..

Семенич, стрівожений нахабністю Челкаша, затрясся увесь і прискаючи слиною, хотів щось сказати. Челкаш випустив його руку і віддалився спокійно довгими кроками до воріт пристані. Сторож, батькуючи несамовито, подав ся за ним.

Челкаш повеселів; він посвистував тихо крізь зуби і позакладавши руки в кишені штанів, ступав вільним кроком свобідного чоловіка, кидаючи на право і на ліво угризливі насмішки та жарти. Йому відплачували тим самим.

— Видиш, Грицьку, як начальство тебе остерігає! — крикнув хтось із купи носильників, що вже пообідали і вилежувалися по землі відпочиваючи.

— Я — босвий, тому Семенич слідить, аби мені ногу на що не наткнути, — відповів Челкаш.

Підійшли до воріт. Два вояки обмацали Челкаша і виштуркнули легко на вулицю.

— Не пускайте його! — крикнув Семенич, що левшився в середині пристані.

Челкаш перейшов через дорогу і сів на стовпiku проти дверей шинку. Із брам пристані виїздила з грюкотом безконечна низка

навантажених возів. Їм на стрічу котили ся порожні вози з візниками, що все на них підскакували. Пристань виригувала виючи громи, їдку куряву і потрясала землею.

Челкаш, привикши до того скаженого гармідеру, підбадьорений сценою з Семеничем, був у дуже доброму настрою. Йому вже наперед усміхав ся порядний заробочок, що вимагав не багато праці, але багато зручності. Він був певний, що її найдеть ся в нього досить і прижмурюючи очи думав про те, як погуляє завтра рано, коли все буде зроблене і в його кишені появлять ся банкнотики... Опісля прийшов йому на гадку товариш Михайло, що був би дуже придав ся йому сьогодні в ночі, коли-б не був зломив ноги. Хто знає, як йому поведеть ся без Михайла і як упораєть ся з тим усім, — думав Челкаш. Яка то буде ніч?... Він глянув на небо і в долину на вулицю.

На шість кроків від нього, при хіднику, на бруку, сидів молодий парубок, опертий спиною до стовпка; він був у синій пістрьовій сорочці, в таких самих штанах, у личаках і в подертім, рудавім кашкеті. Коло нього лежала невеличка торбина і коса без кісяти, обвинена сіном і перевязана мотузком. Парубчак був широкоплечий, русявий, з обгорілим лицем, із великими голубими очима, що гляділи на Челкаша довірливо і добродушно.

Челкаш вискалив зуби, висолопив язик і зробивши страшну міну, витріщив на нього свої баньки.

Парубок, не порозумівши з початку, здригнув ся, але зараз же розсміяв ся і крикнув серед сьміху: „Ей, сьміхун!“ І не встаючи

майже з землі, перекотив ся від свого стовпка до стовпка Челкаша, волочучи за собою по поросі тербину та постукуючи ручкою коси до каменя.

— Що, бра', погуляв видно здорово!... — звернув ся він до Челкаша, сїпнувши його за шматку.

— Було щось, молокососику, було щось таке! — признав ся щиро Челкаш. Йому подобав ся від разу той здоровий, добродушний парубяга з дїточими ясними очима. — З кошовиці?

— Як-же-ж!.. Косили версту — закосили грїш. Кепська справа! Нар-роду — гурма! Повасходило ся голодоморів... ціни зпали, хоч не берись. На Кубанї платили по шість гривен. Чи не гаразди?... А перше, кажуть, платили три цілкові, чотири, пять!..

— Перше!... Перше то за самий погляд на Москаля платили там трійку*). Літ з десять тому назад я з того й жив. Прийдеш, бувало, на станицю: я Москаль, — мовиш. Зараз тебе пообзирають, пообмацують, надивують ся — і дістанеш три рублі! І напоють, нагодуять. Ций у них, кїлько хочеш!

Парубок, слухаючи Челкаша, розтворив із початку широко рот, показуючи на круглій фізіономії безмежний захват, але зрозумівши, що той обірванець бреше, плеснув губами і засьміяв ся. Челкаш захоував серіозну міну, скриваючи усміх у своїх вусах.

— Ей, дядьку, ти говориш ніби правду, а я слухаю тай вірю... Ні, їй-Богу, перше там..

*) Три рублі.

— Ну, а я про що? Таж і я говорю, що, мовляв, там перше...

— Іди ти!... — махнув рукою парубок. — Що ти, швець чи кравець?

— Я? — спитав Челкаш і подумавши додав: — Я рибак...

— Рйба-ак! Ага! Щож, ловиш рибу?...

— Чого рибу? Тутешні рибакы ловлять не тільки рибу. Більше потопельників, старі якорі, затоплені кораблі — все. До того є такі вудочки...

— Брешы, брешы!... Певно ті рибакы, що сьпівають про себе:

Ми закидуємо сіти
По сухеньких беріжках,
По повненьких комірках!...

— А ти видів таких? — запитав Челкаш, поглядаючи з усмішкою на нього і думаючи, що той славний парубок страшно дурний.

— Ні, де мені їх видати! Чував...

— Подобають ся?

— Вони? Як-же!... Нічого хлопці, вільні... свободні...

— А тобі що свобода?... Ти може любиш свободу?

— Та як-же? Сам собі господар, іди — куди хочеш, роби — що хочеш... Чого-ж іще! Коли зможеш порядно держати себе, коли на шиї нема у тебе каміня — се перша річ — то гуляй, кільки хочеш, Бога тільки згадуй...

Челкаш сплюнув із погордою і перервав свої запити, відвернувшись від парубка.

— Тепер от моя справа... — додавав собі той дальше духу. — Як умер мені батько, го-

сподарство мале, мама стара, вся земля висана, що маю робити? Треба жити. А як? Невідомо Пристану зятем до доброго дому. Красно. Коби відділили доньку!... Але де — тесть, бісів син, не відділить. А я буду робити на нього... довго... літа. От які то речі! А як би мені так заробити з півтора сотки рублів, я скоро став би на ноги і Антипови — на тобі дулю під ніс! Хочеш відділювати Марту? Ні? Не треба! Слава Богу, дівок у селі досить, вона не одна. І я був би, значить, цілком свободний, сам про себе... От так! — Парубок зітхнув. — А тепер нічого не зробиш, хіба за зятя приставай. Думав я, було, піду на Кубань, цупну дві сотки рублів — шабаш, добродію!... А воно от куди!... не вдалося. Ну і треба йти в зяті! У найми... Із своїм господарством потому не впораюся... в ніякому разі! Гай, гай!...

Парубкови сильно не хотілося йти в зяті. У нього посумніло навіть лице, обгорнулося тугою. Він засуятився тяжко на землі і вирвав Челкаша з задуми, в яку той затопився в часі його балаканки.

Челкаш удав, що йому не хочеться вже розмовляти, але все таки запитав іще:

— А тепер же ти куди?

— Ну, бра', для мене воно незвісно...

— Може ти в Туреччину зібрався?...

— В Ту-реч-чину! — протягнув парубок. — А то хто ходить туди з православних? Також сказав!...

— Який ти дурень! — зітхнув Челкаш і відвернувся знов від свого розмівника, почувши цілковиту неохоту кинути йому хоч би одно слово. Той здоровий, сільський парубок будив у ньому щось...

Сумне, поволи назриваюче, докучливе чуте накопичилось десь там глибоко і не дало йому скупити ся і обдумати все те, що треба було зробити в ночі.

Знесмілений парубок буркотав щось півголосом, видаючи від часу до часу на босяка скісні погляди. У нього надули ся лица, відкопирсали ся губи, а звужені очі поморгували занадто часто і сьмішно. Він очевидно не надіяв ся, що його розмова з тим вусатим голодранцем скінчить ся так швидко і образливо.

Обідранець не звертав більше на нього уваги. Він посвистував задумчиво, сидячи на стовпку і вибивав по ньому такти голою, брудною пятою. Парубкови хотіло ся поквітувати ся з ним.

— Ей ти, рибаче! Чи часто ти зашиваєш ся? — почав він, але в тій же хвилі звернув до нього рибак бистро лице і спитав:

— Слухай, молокососе! Хочеш сььогодні в ночі робити зі мною, га? Говори скорше!

— Що робити? — спитав недовірливо парубок.

— Ну, що!... що скажу... Поїдемо рибу ловити. Будеш гребти...

— Так.. Щож? Нічого. Робити можна. Лише коби не попасти в що з тобою. Ти страшно захмурений.. ти темний...

Челкаш почув щось, немов його запекло в груди і з холодною злобою промовив півголосом:

— А ти не базікай, коли не розумієш. Як свисну тебе по головищу, то зараз тобі в нім прояснить ся...

Він скочив із стовпка, потягнув лівую рукою свій вус, а праву затиснув у залізний, жилавий кулак і засьвітив очима.

Парубок налякав ся. Він оглянув ся швидко довкола і боязко кліпаючи підскочив теж із землі. Зміривши очима один одного, вони замовкли.

— Ну? — спитав остро Челкаш. Він кипів і дрожав від зневаги, нахесеної йому тим молодим телятком, яким він гордував за цілий час своєї розмови, а тепер зненавидів його за те, що в нього такі чисті, голубі очі, здорове, обгоріле лице, короткі, сильні руки, за те, що воно має десь там село, а в ньому дім, за те, що його запрошує в зяті заможний мужик, за діле його минуле і будуче житє, а особливо за те, що той дїтвак у порівнаню з ним, Челкашем, сьміє любити свободу, якій не знає цїни і яка йому непотрібна. Все неприємно дивити ся, коли чоловік, якого ти вважаєш гіршим і низшим від себе, любить або ненавидить те саме, що й ти, і таким чином стаєть ся подібним до тебе.

Парубок глядїв на Челкаша і почував у ньому свого пана.

— Та я... — казав він — не від того... Я рад. Я-ж шукаю роботи. Менї все одно в кого-будь робити, чи в тебе, чи в иньшого. Я лише говорив до того, що ти неподібний на робітника... страшно вже тєє... обдертий. Та я знаю, що то кождому може притрафити ся. Господи, або ж я не видав п'яниць! Ге, кілько!... та ще й не таких, як ти.

— Ну, добре, добре. Отже годиш ся? — спитав уже ласкавійше Челкаш.

— Я? Гайда!... з повним вдоволенєм. Кажи цїну.

— В мене ціна по роботі. Яка буде робота, який полов, значить... Пяточку можеш дістати. Зрозумів?

Тепер справа дотикала грошей, а тут хлібороб хотів бути точний і вимагав такої самої точності від свого наємця. В парубку зрушила ся знов недовірливість і підзорливість.

— То, бра', ніяка запорука для мене! Мені би синицю в руки...

Челкаш перервав:

— Не говори, почекай. Ходім до шинку!

І пішли вулицею разом обидва, Челкаш — із поважною міною господаря, підкручуючи вуси, парубок — із виразом повної готовости підпорядкувати ся йому, але все таки повний недовірливости і побоюваня.

— А як тебе звати? — спитав Челкаш.

— Гаврилом! — відповів парубок.

Коли ввійшли в брудний і закоптілий шинок, Челкаш підійшов до шинквасу, замовив фаміліярним тоном фляшку горівки, борщ, печеню, чай, а виговоривши все, що хотів, сказав коротко шинкареви: „Усе на борг“, на що той мовчки кивнув головою. Тепер набрав Гаврило відразу більше поважання до свого наємця, що хоч на вид босяк, користувався такою повагою і довірем.

— — От тепер ми перекусимо і побалакаємо на розум. Ти посидь тут хвилинку, а я заразїсько прийду.

Він вийшов. Гаврило оглянув ся довкола. Шинок був у пивниці; в ньому було вохко, темно; всюди розносив ся запах перегорілої горівки, тютюнового диму, смоли і ще чогось острого. Супроти Гаврила сидів за другим столом п'яний чоловік у матроській одїжи, з

рудою бородою, увесь обмазаний вуглем і смолою. Він бурчав, загикуючись, пісню, зложену з якихось поперерваних і поломаних слів, то страшно шипливих, то горлових. Він очевидно не був Москаль. Зараз за ним сиділи дві Молдаванки, обірвані, чорноволосі, обгорілі і також видавлювали з себе якусь пісню п'яними головами. Дальше у темі видніли ся ще якісь фігури, розкуйовджені кумедно, всі на-пів п'яні, крикливі, неспокійні...

Гаврилови стало моторошно тут самому. Він бажав, аби його господар вернув як найскорше. А тимчасом шинковий гамір зливав ся в одну ноту так, що здавало ся, неначе ричить якась величезна звірюка. Вона видає сотню найрізніших голосів із себе, рветь ся роздратована геть із тої камяної ями, але не находить виходу на волю... Гаврило чув, як у його тіло впивало ся щось одурливе, важке, від чого крутила ся йому голова і туманіли очи, що цікаво і з острахом бігали по шинку...

Прийшов Челкаш і вони стали їсти та пити, побалакуючи. По третій чарці Гаврило оп'янів. Йому стало весело і хотіло ся сказати щось приємне своєму господареві, котрий — славний хлоп! — нічого не бачучи, так смачно вгостив його. Та слова, що цілими хвилями тисли ся йому до горла, чогось не сходили з язика, отяжілого нечаяно. Челкаш глядів на нього і посмішкуючись іронічно говорив:

— Налигав ся!... Е-ех, палуба!... від пяти чарок!... як то ти робити будеш?...

— Друже!... — лепотів Гаврило. — Не бій ся! Я тебе поважаю! от що!... Позволь, най тебе поцілую!... га?...

— Ну, ну!... На, проковтни ще!

Гаврило пив і дійшов у кінці до того, що в його очах стало все колисати ся рівними, як хвилі, рухами. Йому ставало неприємно, починало нудити. Його лице робило ся глупо-радісне. Бажаючи щось сказати, він сьмішно мамляв губами і белендів. Челкаш позирав пильно на нього, розгадував щось, крутив свої вуси і все підсьміхав ся, тепер уже похмуро і злобно.

А шинок ревів пяним галасом. Рудий матроз спав, обпершись ліктями на стіл.

— Ну, йдемо! — сказав Челкаш встаючи.

Гаврило спробував підняти ся, але не потрафив і вилаявши себе погано, засьміяв ся ідіотичним сьміхом п'яного.

— Підкосило! — мовив Челкаш, сідаючи знов проти нього на стільці.

Гаврило все реготав ся, позираючи тупими очима на господаря. А той дивив ся на нього пильно, уважливо і задумливо. Він бачив перед собою чоловіка, котрого жите попало в його вовчі лаби. Він, Челкаш, почував себе в силі повернути його сяк або так. Він міг розломити його, як карту, і міг допомгти йому стати на сильній основі. Чуючи себе паном другого, він тішив ся і думав про те, що той парубок не випе ніколи такої чаші, яку доля призначила випити йому, Челкашеви.. Він завидував і спочував тому молодому житю, насьміхав ся над ним і навіть огірчував ся на думку, що воно може ще раз попасти в такі руки, як його... І всі почутя злили ся кнець кінцем у Челкаша в одно — ніби вітцівське, господарське. Жалкував малого і потребував його. В кінці взяв Гаврила попід пахи і поштуркуючи легенько з заду, випровадив на шинкове подвіре,

положив на землю в тіни стоса дров, а сам сів коло нього і закурив папіроску. Гаврило пововтузив ся трохи, побелендів тай заснув.

II.

— Ну, готовий? — спитав Челкаш півголосом Гаврила, що морочив ся коло весел.

— Зараз! Кочеті хитають ся, — можна з раз ударити веслом?

— Ні, ні! Жадного шелесту: Подави їх сильнійше руками, то вони увійдуть на своє місце.

Вони порали ся оба тихцем коло човна, привязаного до керми одного з цілої фльотилі вітрильних байдаків, наповнених дубовими клепами, та великих турецьких фелюг, у половині вже випорожнених, у половині закиданих іще пальмою, бразолією та грубими відземками кипариса.

Ніч була темна, по небі сунули грубі пласти мохнатих хмар, а море було спокійне, чорне і густе, як олій. Воно дихало вохким, солоним запахом і лагідно гучало, плюскаючись об краї кораблів, об береги, та лише що знак посувало човен Челкаша. В далекій віддалі від берега моря зарисовували ся темні кістяки кораблів, вистрілюючи в небо острими маштами з ріжнобарвними ліхтарнями на вершках. Море відбивало сьвітло ліхтарень, засіявшись масою жовтих плямок. Вони тріпотіли дуже красно на його оксамітній, м'якій, матово-чорній і так рівно та сильно видутій груді. Море спало здоровим, сильним сном робітника, що сильно за дня умучив ся.

— Їдемо! — сказав Гаврило, спускаючи весла на воду.

— Гаразд! — Сильним ударом кормила витрутив Челкаш човен у водяну течію між байдаками; він поплив бистро по ховзській воді, що під ударами весел набирала голубоватого фосфоричного полиску. Довга борозна такого полиску, мигтячи з легка, вила ся за кермою човна.

— Ну що, голова болить? — лагідно спитав Челкаш.

— Страх!... гудить як чавун. Зараз змочу її водою.

— По що? Ти на от, помочи середину, може скорше відчухраєш ся, — і протяг до Гаврила фляшку.

— Щож? Господи благослови!...

Дало ся чути тихе бульканє.

— Ей ти! радий?... буде! — стримав його Челкаш. Човен помчав ся знов тихцем, просмикуючись легенько між кораблями... Нараз вирвав ся він із їх юрби і море — безконечне, могутне, блискуче, розлягло ся перед ними, закінчуючись буцім у віддали, де із його вод піднимали ся в небо гори хмар — лілїовосизих, із жовтими, пуховими рубцями по краях, зеленковатих, барви морської води і тих нудних оловяних хмар, що кидають від себе такі сумні і важкі тїни, аж придавлюють і ум і душу. Вони повзли звільна, то зливаючись, то поминаючи одна другу, мішали свої краски і форми, проковтували самі себе і знов появляли ся в нових обрисах, величаві, понурі... І щось страшне показувало ся в тім повільнім руху бездушних мас. Здавало ся, що там, на краю моря, їх безконечно багато, та що вони

будуть завсѣди так рівнодушно виповзати на небо, виткнувши собі сю злобну цѣль, не дозволювати йому ніколи більше ясніти над сонним морем мільонами своїх золотих очий — різнобарвних зьвїзд, що мов живі мрійно сияють та розбуджують високі бажання в людях, котрим дорогий їх сьвятий і чистий полиск.

— Гарне море? — спитав Челкаш.

— Нічого! Тільки боязко на ньому, — відповів Гаврило, вдаряючи рівно і сильно веслами по воді. Вода ледви-чутно звеніла і хлюпотіла під ударом довгих весел, плюскотіла і ясніла без перестанку теплим, голубим сьвітлом фосфору.

— Боязко! Який цимбал!... — воркнув іронічно Челкаш.

Він, злодій і цивік, любив море. Його горяча, нервова натура, жадна́ вражінь, не могла ніколи наситити ся оглядуванем тої темної, безкрайної, свобідної, могучої ширини. Для того було образливо йому чути таку відповідь на свій запит про красу того, що він любив. Сидячи на кермі, він різав своїм веслом воду і глядів спокійно вперед, бажаючи їхати довго і далеко по тій оксамітній рівнині.

На морі розбуджувало ся завсѣди в ньому глибоке, тепле чуте, що опановувало цїлу його душу і очищувало її по трохи від житевої погані. Він цїнив се і любив видіти себе лїпшим тут, серед води і повітря, де думки про жите і саме жите все тратають — перші — остроту, друге — цїну. По ночах уносять ся над морем легенький шепіт його сонного віддиху; той невловимий звук вливає в душу чоловіка спокій і усмиряючи ладібно її злі пориви, зроджує в ній могутні мрії...

— А прилади наші де? Га? — спитав
нараз Гаврило, оглядаючи неспокійно човен.

Челкаш дрогнув.

— Прилади? Вони в мене при кермі.

— Які-ж то прилади? — відозвав ся знов
Гаврило з підозрінем у голосі.

— Які? підфатка і... — Але Челкашеви ста-
ло соромно брехати перед парубчаком і укри-
вати свої справдішні задачі; крім того йому
було жаль тих думок і почувань, які знищив
парубок своїм запитом. Він розсердив ся. Його
запик знаний йому острій огонь у груди та в
горлі і він твердо та суворо відповів Га-
врилови :

— Коли сидиш там, то сиди. В не своє
діло носа не пхай. Наймили тебе гребти, то
греби. А як будеш молоти язиком, буде кеп-
сько. Зрозумів?

На хвилю здригнув ся човен і зупинив
ся. Весла лишили ся в воді, спінюючи її, а
Гаврило засуятив ся неспокійно на лавці.

— Греби!

Погана лайка затрясла повітром. Гаврило
махнув веслами. Човен немов налякав ся і по-
сунув ся бистро, нервово, з шумом розрізу-
ючи воду.

— Рівнійше!...

Челкаш припідняв ся з керми, не випу-
скаючи весла з рук і ушпилив свої холодні
очи в бліде, з дрозжачими губами Гаврилове
лице. Зігнутий, нахилений вперед, він подавав
на kota, готового скочити. Чути було злобний
скрегіт зубів і страшливе кланцане якимись
кісточками.

— Хто тут? — залунав із моря суворий
оклик.

— Ну, чорте, греби!... тихше веслами!... ублю, як собаку!... Ну, греби-ж!... Раз, два! Ну! Пікни тільки!... Р-розірву!... — сичав Челкаш.

— Богородице... діво... — шептав Гаврило, дрожачи і упадаючи з сил від страху і напруження.

Човен повернув ся плавно і посунув ся назад до пристані, де збили ся огні ліхтарень у різнобарвну групу; видно було стовбурі маштів.

— Гей, хто рипить? — долетіли слова.

Тепер голос був дальший, як перше. Челкаш успокоїв ся.

— Ти сам, друже, рипиш! — сказав він у напрямі криків, а потім звернув ся до Гаврила, що все ще шептав молитву. — Ну, бра', щасте твоє! Як би ті дияволи були пігнали ся за нами, — кінець тобі. Чуєш? Я би тебе від разу... до риб!...

Тепер, коли Челкаш говорив спокійно і навіть добродушно, Гаврило, що все ще тряс ся від страху, почав просити:

— Слухай, пусти ти мене! Христом прошу, пусти! Висади де небудь! Ай-ай-ай! Проопав я цілком!... Ну, згадай Бога, пусти! Що я тобі? Я не можу того!... Я не бував у таких справах... Перший раз... Господи! Пропаду я! Як ти, бра', підійшов мене, га? Гріх тобі!... Таж душу загубиш!... Ну, діла-а...

— Які діла? — суворо спитав Челкаш. — Га? Ну, які діла?

Його бавив страх парубка і він тішив ся і страхом Гаврила і тим, що от який він, Челкаш, грізний чоловік.

— Темні діла, бра!... Пусти, на Бога!...
Що я тобі?... га? Любчику...

— Ну, ну, мовчи! Як би ти не був потрібний, то я не брав би тебе. Зрозумів? Ну, мовчи-ж!

— Господи! — ридуючи зітхнув Гаврило.

— Ну, ну!... тели ся коло мене! — перервав Челкаш. Гаврило не міг уже тепер здержати ся і хлипаючи тихо, плакав, шлюхав, сував ся по лавці, але гріб сильно, розпучливо. Човен мчав ся стрілою. На дорозі показали ся знов темні тулуби кораблів і знов човен пропав між ними, увиваючись дзитою в вузких загонах води між їх берегами.

— Гей, ти! чуєш! Як буде хто питати про що, — мовчи, коли хочеш бути живий! Зрозумів?

— Ет!... — зітхнув безнадійно Гаврило в відповідь на суворий приказ і гірко додав: — Доле моя нещаслива!...

— Не рюмсай! — гримнув різко Челкаш.

Гаврило стратив від того викрику всяку здібність думати щобудь і омертвів, огорнений холодним прочутем біди. Він машинально опу-скав весла в воду, відгинав ся назад, виймав їх, спускав знов і цілий час глядів уперто на свої личаки.

Сонний шум хвиль гудів понуро і був страшний. От пристань... За її граніговою стіною чути людські голоси, плюскіт води, пісні і тонкі свисти...

— Стій! — шепнув Челкаш. — Кидай весла! Упирай ся руками в стіну! Тихше, чорте!...

Гаврило, чіпаючись руками за слизький камінь, повів човен долі стіною. Човен ніс ся

без шелесту, посуваючись краєм по нарослій на каміню слизи.

— Стій! Дай весла! дай сюди! А паспорт твій де? в торбині? Дай торбину! Ну, давай скорше. То на те, милий друже, аби ти не смикнув... Тепер не втечеш. Без весел ми бн якомсь утекти, але без паспорта будеш бояти ся. Чекай! А уважай, як пікнеш — на дні моря найду!...

Ухопивши нараз за щось руками, Челкаш підніс ся в повітрі і щез на стїні.

Гаврило здригнув... То стало ся так скоро! Він почував, як із нього спадає, зсувається сей проклятий тягар і страх, який він мав при тїм вусатім худім злодієви... Втїкати тепер!... І він свобідно зітхнув, оглянувшись навкруги. На лїво від нього стреміло чорне тугубище без маштів, якась величезна, безлюдна і пуста могила... Кождий удар хвилі в її боки викликував у нїй придавлений, гучний відгомін, подібний до тяжкого зітханя. Праворуч тягнула ся понад водою вохка, камяна стїна, немов холодна, велитенська змия. По заду виднїли теж якісь чорні кістяки, а з переду в отворі між стїною і берегом тої могили видно було мовчазне, пусте море, з чорними над ним хмарами. Величезні, важкі, вони сунули ся повільно, видїлювали із своєї тьми пострах, готові були роздавити чоловіка своїм тягаром. Усе було холодне, темне, зловіще. Гаврилови стало страшно. Страх сей був більший від страху, навіяного Челкашем. Він обхопив грудь Гаврила тугими обїями, стиснув його в боязку грудочку і прикував до лавки човна...

А кругом усе мовчало. Анї звука, крім зітхань моря; здавало ся, що та мовчанка ви-

бухне туй-туй чимсь страшним, скажено-голо-
сним, чимсь таким, що стрясе все море до дна,
пiрве важкі громади хмар на небі і розкидає
по пустині моря всі ті чорні кораблі. Хмари
все ще сунули ся по небі повільно і вудно, як
перше, та їх виривало з моря щораз більше
і можна було думати, дивлячись на небо, що
й воно — море, лише розбурхане і розпростер-
те над другим сонним, спокійним, гладким.
Хмари подавали на хвилі, що ринули на землю
в діл кучерявими, свими хребтами і на про-
пасти, з яких вирвані ті хвилі вітром і на зар-
родки валів, не покритих iще зеленковою
пiною лютости і гнiву.

Гаврилови видавало ся, немов його роз-
давлює та понура пишна окраса; він чув, що
хоче бачити як найшвидше свого господаря.
А як він там лишить ся?... Час минав повіль-
но, повільнiйше, нiж повзли ті хмари по небі...
І тишина ставала щораз більше зловіщою...
За стiною розляг ся плюскіт, шелест і щось
подiбне до шепоту. Гаврилови здавало ся, що
він заразiсiнько вмре...

— Гей! Спиш? Тримай!... обережно!... —
розляг ся глухий голос Челкаша.

Із стiни спустило ся щось кубiчне, важке.
Гаврило забрав його в човен. Спустило ся ще
одно таке саме. По сьому витягнула ся в по-
перек стiни довга фігура Челкаша, появили ся
звiдкись весла, на ноги Гаврила упала його
торбина, а тяжко задиханий Челкаш усiв на
кермі.

Гаврило усьмiхав ся боязко і радісно,
споглядаючи на нього.

— Змучив ся? — спитав він.

— А вже-ж не без того, йолупе! Ану, гребти добре! Тисни цілою силою!... Гарно ти, бра', зробив! Половина праці зроблена. Тепер проплисти лише поміж очі чортам, а потім — забирай гроші і махай до своєї Марнськи. Марнська є в тебе? Га, дитинко?

— Н - нема! — Гаврило напружував ся цілою силою, роблячи грудьми як міхами і руками як сталевими пружинами. Вода брєніла під човном, а голуба борозна за кермою була тепер ширша. Гаврило облив ся від разу потом, але не переставав гребти з цілою силою. Переживши двічі сеї ночі такий страх, він тепер бояв ся пережити його в третє і бажав лишень одного: як найскорше покінчити ту прокляту роботу, вийти на землю і втікати від того чоловіка, доки він його в самій річі не вбив або не завів у тюрму. Він постановив не говорити з ним ні про що, не спротивляти ся йому, робити все, що прикаже, а як удасть ся щасливо розв'язати ся з ним, завтра відслужити молебєн Миколі Чудотворцеві. З його груди готова була вилляти ся огненна молитва... Та він стримував ся, сопів як паровик і мовчав, кидаючи зпід лоба погляди на Челкаша.

А той сухий, довгий, вигнений вперед, подібний до птаха, що готов кудись летіти, глядів своїми яструб'ячими очима в тьму наперед човна і рушаючи хижим, горбатим носом, тримав одною рукою цупко ручку керми, а другою торгав свій вус, що потрясав ся від усмішок, які тільки що викривлювали його тонкі губи. Челкаш був задоволений тим, що йому пощастило ся, а також собою і парубком, так сильно перестрашеним і переверненим ним

у невільника. Він смакував наперед широку завтрішню гульню, а тимчасом тішив ся своєю силою і поневоленем того молодого, здорового парубка. Він глядів, як той напружував ся і йому зробило ся жаль, він захотів підбадьорити його.

— Гей! — підсьміхуючись тихо заговорив він. — А що, добре ти перестрашив ся? га?

— Н-нічого!... — відітхнув Гаврило і кашельнув.

— Ну, тепер ти не дуже налягай на весла. Тепер шабаш. От іще тільки одно місце пройти-б... Віддихни трохи...

Гаврило послухавно припинив ся, обер рукавом сорочки піт із лица і опустил знов весла в воду.

— Ну, греби тихше, аби вода не плюскотіла. Мусимо одні ворітці обминути. Тихше, тихше... бо тут, бра', народи серйозні... Як раз із стрільбою пожартують, то таку гульку набють на лобі, що й не охнеш.

Човен перекрадав ся тепер по воді майже беззвучно. Лише з весел капали голубі краплі, а коли впадали в море, на тих місцях появлялись на коротко такі-ж голубі плямки. Ніч робила ся щораз темнійшою і мовчазливішою. Небо не подавало вже тепер на розбурхане море — хмари розплили ся по ньому і покрили його рівним, тяжким покрівцем, низько опущеним понад воду, непорушним. А море стало ще спокійнійше, чорнійше, сильнійше пахло теплим, солоним запахом і вже не видавало ся таким широким, як перше.

— Ей, коби дощ упав! — прошепотів Челкаш. — Ми проїхали би так, як за заклоною.

Ліворуч і праворуч човна підняли ся з чорної води якісь будівлі — байдаки, непо-рушні, понурі і також чорні. На однім із них мигав огонь, хтось ходив із ліхтарнею. Море, лоскочучи їх боки, звучало прохально і глухо, а вони відповідали йому голосним і холодним відгомонам, немов сварпили ся, не бажаючи йому в чомусь уступати.

— Кордони!... — ледви чуто шепнув Челкаш.

Від хвилі, коли він казав Гаврилови гребти тихше, Гаврила опанувало знов острє, ви-жидаюче напруженє. Він подав ся весь на-перед, у п'їтму, йому здавало ся, що він ро-сте, — кости і жили витягали ся в ньому з тупим болем, голова, набита одною гадкою, болїла, шкіра на спині дрожала, а в ноги ви-хали ся маленькі, острі і холодні іголки. Очи ломило від напруженого розглядуваня тьми, з якої, як здавало ся йому, туй-туй встане щось і гаркне на них: „Стійте, злодії!“...

Тепер, коли Челкаш шепнув: „кордони!“ Гаврило здрігнув ся: остра, пекуча думка пе-рейшла по ньому, перейшла і зачіпила туго натягнені нерви, — він хотїв крикнути, гук-нути людий собі на поміч.. Він отворив уже рот і підняв ся трошки на лавці, вишпав грудь, втягнув у неї повітрє... та нараз, вражений страхом, що вдарив його, як нагайка, закрив очи і впав із лавки.

...Поперед човна, далеко на горизонтї під-няв ся з чорної води моря велитенський огни-сто-голубий меч, підняв ся, розтяв п'їтму ночі, сковзнув ся вістрєм по хмарах на небі і ляг на грудь моря широкою, голубою смугою. Він ляг, а на смугу його полиску виплили неви-

дані до сеї пори кораблі, чорні, мовчазні, обвішані пишною, нічною мракою. Здавало ся, що вони лежали довго на дні моря, затагнені туди могутньою силою бурі, а тепер вийшли звідти на приказ огнистого меча, породженого морем, — вийшли, щоби подивити ся на небо і на все, що поверх води... Їх лаштунки обнимали собою машти і подавали на сильні водорости, що підняли ся з дна разом із тими чорними гігантами, обпутаними їх сіткою. І він знов підняв ся в гору з моря, той дивний голубий меч, підняв ся, блискаючи, розсік знову ніч і ляг у-друге вже в иньшому напрямі. А там, де він ляг, виплили знов із мраки скелети кораблів, невидимих до його появи.

Човен Челкаша зупинив ся і колисав ся на воді, немов дивуючись. Гаврило лежав на дні, закривши лице руками, а Челкаш штуркав його веслом і шиїв скажено, хоч тихо:

— Дурню, таж то митовий кружляк... То електрична ліхтарня!... Вставай, бовдуре! Таж то на нас отсе кидають сьвітлом!... Загубиш, чорте, і себе й мене! Ну!...

І в кінці, коли один із ударів острим кінцем весла осїв сильнійше від иньших на спині Гаврила, він зірвав ся, все боячись іще отворити очі, сїв на лавці і вхопивши на помацки весла, рушив човен.

— Тихше! бо убою! Ну, тихше!.. Дурню, чорт би тебе взяв!... Чого ти настрашив ся? Ну, мацапуро! Ліхтарня і зеркало — тільки й усього. Тихше веслами, кислий дідьку!.. Нахиляють так зеркало і осьвічують море, аби видіти, чи не пливуть де такі, як ми з тобою. Слідять за контрабандою. Нас не займуть — вони за далеко відплили. Не бій ся, парубче,

не займають. Тепер ми... — Челкаш радісно оглянув ся довкола — очевидно вийшли!.. Фі-і!.. Н-ну, маєш щастє, ти бовдуре дурноватий!..

Гаврило мовчав, гріб і тяжко віддихаючи, глядів зизом туди, де все підноси́в ся і опадав той огнистий меч. Він ніяк не міг повірити Челкашеви, що се лише ліхтарня з рефлектором. Холодне, голубе сяєво, що розірвало пітьму і наказало морю сьвітити ся срібним полиском, мало в собі щось невьяснене і Гаврило попав на ново в гіпнозу тужливого перестрашу. Прочутє обтяжило на ново його груди. Він гріб як машина і все стулював ся, немов очікуючи удару зверху; в ньому не було вже ніякого бажаня — він був пустий, бездушний. Тривога сеї ночі виглодала в кінці з нього все чоловіче.

А Челкаш знов тішив ся: цілковита вдача! Його привиклі до потрясень нерви вже успокоїли ся. У нього пристрасно здрігали вуси, а в очах розпалював ся жадний огонь. Він почував себе знаменито, посвистував крізь зуби, втягав глибоко в себе вохке морське повітре, оглядав ся довкола і усміхав ся добродушно, коли його очи затримували ся на Гаврилови.

Вітер пронїс ся і розбудив море, що знов заграло новими філями. Хмари ставали ніби тонші і більше прозорі, але небо все було обложено ними. Та хоч вітер, правда, легенький, свобідно носив ся над морем, хмари стояли непорушно, буцім то думали якусь буденну, неприкрену думку.

— Ну, бра', очухрай ся! Вже пора! Виглядаєш, немов із твоєї шкурн видавили весь

дух, а самий мішок костий лишив ся! Любчику!..
Вже кінець усему. Гей!..

Гаврилови все таки мило було чути людський голос, хоч то і Челкаш говорив.

— Чую, — сказав він тихо.

— Те-те! Мякушка!.. Ану, сїдай на керму, а я до весел; ти змучив ся, йди!

Гаврило машинально перемінив місце. Коли Челкаш, обмінюючись із ним місцем, поглянув йому в лице і зауважав, що він хитається на дряжачих ногах, йому ще більше стало жаль парубка. Він поплескав його по плечи.

— Ну, ну, не бій ся! Ти заробив за те гарно. Я тебе, бра', надгорожу багато. Чверть паю хочеш дістати, га?

— Мені!.. нічого не треба. Коби лише на беріг!..

Челкаш махнув рукою, плюнув і почав гребти, закидаючи далеко назад весла своїми довгими руками.

Море розбуркало ся. Воно грало маленькими хвилями: родило їх, прикрашувало перлами піни, зводило до купи і розбивало на дрібні атоми. Піна шипіла, зітхала — і все довкола було заповнене музикальним шумом і плюскотом. Пітьма стала немов яснійшою.

— Ну, скажи мені!.. — заговорив Челкаш, — прийдеши ти в село, ожениши ся, зачнеши орати землю, сїяти хліб, жінка народить дитин, поживи не буде ставати; ну, будеш ти ціле своє жите лізти із шкури!.. Ну і що? Багато в тім смаку?

— Та який смак! — боязко і здригаючи відповів Гаврило, — що тут!..

Декуди вітер проривав хмари і з розривів виглядали голубі куснички неба з одною — двома зірками. Відбиті в розігранім морі ті зірки скакали по хвилях: то щезали, то знов ясніли.

— Держи на право! — сказав Челкаш. — Вже небавки приїдемо. Н-ну!.. Скінчили. Важка робота! От видиш як?... Одна ніч — і пів тисячки я хапнув! Га, як то?

— Пів тисячки?! — недовірливо протягнув Гаврило, але зараз таки налякав ся і спитав скоро, торкаючи ногою пачки в човні: — А щож то за річ?

— То шовк. Дорога річ. Як би те все продав по ціні, то й тисячку перейде. Ну, я не дорожу ся... Хйба варто?..

— Т-так?... — питаючи протягнув Гаврило.

— Коби то так мені! — зітхнув він, згадавши від разу село, своє вбоге господарство, недостатки, свою матір і все те далеке, рідне, з-за чого ходив на роботу, з-за чого так мучив ся сеї ночі. В його голові роїли ся тисячі думок про рідне село, розкинене по крутій горі по річку, сховану в лісі берез, верб, рябини, черемшини... Ті спомини навіяли на нього якогось тепла і трохи підбадьорили його. — Ей, добре би... — журливо зітхнув він.

— Т-так!... Я думаю, що ти би зараз по залїниці домів... Вже й полюбили би тебе дівки дома, ще й як!... Яку хочеш, бери! Хату збудував би собі... ну, на хату може гроший за мало...

— То правда... на хату не стало би. В нас дорогий ліс.

— Ну, щож? Старий додав би. Коня, що? маєш?

— Кінь? Є, та дуже старий... чорт.

— Купив би, значить, коня. Красного коня! корову... Вівці... Ріжну птицю... Га?

— Не говори! Як би то так! Ох, Господи! ото пожив би!..

— Так, бра', житечко було би нічого собі... Я також розумію ся на тім. Було колись своє гніздечко... Батько був першим богатирем у селі...

Челкаш гріб поволи. Човен колисав ся на хвилях, що шалено вдаряли в його береги; він ледви рушав ся по темному морю, а воно гра-ло все жвавійше, моторнійше. Оба чоловіки мріяли, посуваючись по воді і задумливо споглядали довкола себе. Челкаш почав наводити думку Гаврила на село, бажаючи його трошки підбадьорити і успокоїти. З початку він говорив, підсміхуючись скептично під вусом, але потім реплікуючи бесідникови і згадуючи йому про приємности сільського життя, в яких сам розчарував ся давно, про які забув і лише тепер почав згадувати — він розпалив ся поволи і замість розпитувати парубка про село і сільські справи, незаметно для себе став йому сам оповідати:

— Головне в сільському життю — се, бра', свобода! Ти господар сам для себе. В тебе свій дім — най він копійку стоїть — та все він твій. У тебе своя земля — най буде її жменя, та все вона твоя. Курка в тебе своя, яйце своє, яблуко своє! Ти цар на своїй землі!.. І потому порядок... Рано встав — робота... на весну одна, в літі друга, в осени, в зимі знов

вннша. Куди не підеш, вернеш ся до свого дому. Тепло!... Спокій!... Цар! Чи не так? — закінчив одушевлено Челкаш довгий реєстр селянських привилеїв і прав, забувши чомусь згадати про обовязки.

Гаврило глядів на нього цікаво і також одушевляв ся. Він забув за час розмови, з ким має діло, і видів перед собою такого-ж селянина, як сам, привязаного на віки до землі багатьох поколінь, звязаного з нею спогадами з дитинства, що відлучив ся від неї і від жури про неї самовільно, але потерпів за ту відлуку відповідну кару.

— То, братчику рідненький, правда. Гей, яка правда! От диви ся на себе, що ти таке тепер без землі, га? Землі, бра', як матери, не забудеш довго.

Челкаш прочумав ся... Він почував той дратуючий огонь у груди, що з'являв ся все, коли його самолюбство було зачіплене ким будь, а особливо тим, що не мав ціни в його очах.

— Намолов!... — сказав він люто. Ти може думав, що я все те на правду... Чорта з два!

— От, чудний чоловік!.. — знов налякав ся Гаврило. — Або-ж я про тебе говорю? Таж таких, як ти, багато! Га-га! кілька нещасного народу на світі ... Зблуканих...

— Сідай, незграбо, до весел! — коротко скомандував Челкаш, задержавши чомусь у собі цілу ріку поганої лайки, що тисла ся йому до горла.

Вони на ново поміняли ся місцями, причім Челкаш, перелізаючи до керми через нач-

ки, почув у собі горяче бажане дати Гаврилови стусана, аби він злетів у воду, але рівночасно не найшов сили глянути йому в лице.

Коротка розмова затихла, але тепер навіть від мовчанки Гаврила віяло на Челкаша селом... Він згадував минуле, забувши кермувати човном, що повернений хвилею плив кудись на море. Хвилі ніби розуміли, що човен утратив свою ціль, і підкидуючи його щораз висше, грали ся з ним легенько, та палахкотіли під веслами своїм ласкавим голубим огнем. А перед Челкашем зносили ся бистро образки минувшини, далекої минувшини, відділеної від теперішности цілою стіною із одинацяти літ босяцького життя. Він видів себе дитиною, своє село, свою матір, краснолицю, товсту жінку, з добрими, сірими очима, батька — рудобородого велетня, з суворим лицем; видів себе женихом і видів жінку, чорнооку Анфісу, з довгою косою, кругленьку, пухку, веселу... і знов себе красунцем, гвардійським салдатом; знов батька вже сивого, прибитого роботою, і матір, поморщену, придавлену до землі; увидів також образ зустрічі його з селом, коли він вернув ся зі служби; видів і те, як гордив ся батько перед цілим селом своїм Грицьком, вусатим, здоровим салдатом, хватським красунцем... Память, той бич нещасних, оживляє навіть каміне минувшини, а деколи в вишиту отруту підливає краплі меду... і все лиш тому, аби добити чоловіка свідомістю похибок, і наказавши йому полюбити минувшину, лишити надії на будуще.

Челкаш чув себе овіяним погідною, ласкавою струєю рідного повітря, що донесло до його ух і ласкаві слова матери і поважні бе-

сїди правдивого селянина батька, багато забутих звуків і багато соковитого запаху мамиземлі, лише що розмерзлої, лише що з'ораної і лише що покритої смарагдовим шовком озимини... І він чув себе прибитим, упалим, бідолашним і самотнім, вирванним і викинутим раз на все із того порядку життя, в якому виросла ця кров, що пливе в його жилах.

— Ей! а куди-ж ми пливемо? — спитав нараз Гаврило.

Челкаш дрігнув ся і оглянув ся тривожним поглядом хижака.

— А, чорт заніс!... Нічого... Гребти сильнійше... зараз приплинемо.

— Задумав ся? — усміхаючись спитав Гаврило.

Челкаш пильно глянув на нього. Малий прийшов до себе цілком; він був спокійний, веселий, а навіть буцім триюмував. Він був дуже молодий, ціле жите в його руках. І нічого він не знає. То зле! Чи ж земля утримає його?... Челкашеви стало ще більше досадно, коли в голові мелькнули йому отсі думки і на запит Гаврила він буркнув вовкувато:

— Я змучив ся... Тай хитає...

— Похитує, то правда.. То ми тепер, значить, не попадемо ся з тим? — Гаврило показав ногою пачку.

— Ні... Будь спокійний. От зараз передам і дістану гроші. Так!..

— Пять соток?

— Не менше, мабуть...

— Ото се... гроші! Як би так мені, бідоласі!... Ей, заграб би я пісоньки з ними!...

— По селянству?

— А вже-ж. Я би зараз...

І Гаврило поніс ся на крилах фантазії. Челкаш видавав ся пригнобленим. Вуси в нього обвисли, правий бік, захлюпаний філями, був мокрий, очі зацали ся і втратили полиск. Він був страшно бідолашний, нещасливий. Усе хижє в його фігурі щезло під пригнобленою задумою, що визирала навіть із складів його брудної сорочки.

— Але змучив ся я сильно... Змахав ся.

— Зараз приїдемо... Он де...

Челкаш повернув круто човен і поправцював до чогось чорного, що висунуло ся з води.

Ціле небо покрило ся знов хмарами і піляв дощ, дрібний, теплий; він цяпав весело, падаючи на хребти филь.

— Стій! помалійше! — скомандував Челкаш.

Човен ударив носом у тулубище байдака.

— Сплять, чорти, чи що!... — воркнув Челкаш, зачіпаючи гак за якісь шнури, що опадали з країв байдака. Сходи не спущені... Ще й дощ пішов... не міг скорше! Гей ви, губки!... Гей-гей!...

— То Челкаш? — розлягло ся зверху ласкаве мурликанє.

— Ну, спускай сходи!

— Калімера, Челкаш!

— Спускай сходи, дідьку вуджений! — заревів Челкаш.

— О, сердятий прийшов сьогодні... Єлоу!

— Лізь, Гаврило! — обернув ся Челкаш до товариша.

За хвилию вони були на палубі, де три темні бородаті фігури, балакаючи оживлено з собою на чужій, неприємній мові, ди-

вли ся в човен Челкаша. Четверта, загорнена в довгу хламиду, підійшла до нього і мовчки стиснула йому руку, потім підозрено глипнула на Гаврила.

— Прилагодь на завтра гроші, — сказав коротко їй Челкаш. — А тепер я йду спати. Ходім, Гаврило! Хочеш їсти?

— Спати... — відповів Гаврило і за п'ять хвиль храпів у байдаку, а Челкаш, сидячи побіч нього, примірював на свою ногу чийсь чобіт, і спльовуючи задумано на бік, свистав через зуби злобно і тужливо. Потім він розтягнув ся коло Гаврила і не здоймаючи з ноги обутий чобіт, заложив руки під голову і став уважно дивити ся в стелю, рушаючи вусами.

Байдак хвилював легенько на граючій воді; де не-де поскрипувало жалібним звуком дерево; дощ лляв ся мягенько на палубу, а хвилі хлюпотіли, бючи в береги байдака... Все те було тужливе і звучало, як колискова пісня матері, що не має надії на щастє свого сина...

Челкаш, вискаливши зуби, підоймив голову, оглянув ся довкола... і шепнувши щось, ляг знов, розкинувши ноги. Він став подібний до великих ножиць.

III.

Він прокинув ся першвй, оглянув ся боязко довкола, успокоїв ся і поглянув на Гаврила, що ще спав. Той храпів солодко і усміхав ся чогось через сон цілим своїм дитинячим, здоровим, обпаленим лицем. Челкаш зітхнув і поліз у гору по вузькій шнурковій драбинці. На дно байдака спозирав оловяний

кусник неба. Був день, але по осінньому скучний і сірий.

По двох годинах Челкаш вернув ся. Лице його було червоне, вуси бутно закручені в гору, на губах сняла добродушно-весела усьмішка. Він був убраний в довгі, міцні чоботи, куртку, шкіряні штани і подавав на стрільця. Цілий його костюм був витертий, але міцний і дуже підходив до нього: робив його фігуру ширшою, укривав худірлявість і надавав йому вояцький вид.

— Гей, бичку, вставай!... — штуркнув він ногою Гаврила.

Той підскочив і не пізнавши його зі сну, видивив ся на нього мутними очима. Челкаш зареготав ся.

— А диви який!... — засьміяв ся вкінці Гаврило. — Паном став!

— У нас се скоро. Але й боязливий ти! Га-га! Кілько ти разів збрав ся вчора в ночи вмирати, га? Скажи-но!

— Та, бачиш, я перший раз у такій справі. Кілько то разів можна було загубити душу на ціле жите!

— Ну, а ще раз поїхав би, га?

— Ще? Та знаєш... як то тобі... сказати? Задля якої користі?... от що!

— Ну, а як би так дві перісті?*)

— Двіста рублів? Нічого... Можна би...

— Стій! А як душу загубиш?..

— Та знаєш, може... і не загублю! — усьміхнув ся Гаврило. — Не загублю, а зроблю ся чоловіком на ціле жите!

*) Російський сторублевий банкнот має три коліри.

Челкаш реготав ся весело.

— Ну, гаразд! Годі жартувати. Їдьмо на беріг... Збирай ся!

— Та мені що? Я готовий...

Сіли знов обидва до човна. Челкаш при кермі, Гаврило при веслах. Над ними небо, сіре, рівно закрите хмарами; з їх човном граєть ся мутно зелене море і підкидує його на хвилях, на разі дрібних, що весело кидають у нього ясні, солові краплі. Далеко проти носа виднієть ся жовта пасмуга пісковатого берега, а за кермою втікає в віддаль свобідне, жартливе море, покрите ціле перелетними громадами хвиль, прикрашених уже декуди пишними, білими перлами піни. Також в віддали видно багато кораблів, що хитають ся на груди моря, а на ліво — цілий ліс маштів і білі громади міських домів. Звідти розливаєть ся по морі глухий гомін; він гуркотить і разом із плюскотом хвиль творить сяльну музику... А на те все накинена тонка опона попелястої мряки, що віддаляє предмети один від другого...

— Гей, розгуляєть ся над вечір добре! — кивнув Челкаш головою на море.

— Буря? — спитав Гаврило, розрізуючи сильно хвилі веслами. Він був мокрий від голови до ніг; його змочили ті краплі, розкидувані вітром по морю.

— Еге!.. — потакнув Челкаш.

Гаврило поглянув цікаво на нього...

— Ну, кілько-ж тобі дали? — спитав він вкінці, бачучи, що Челкаш не збираєть ся розпочинати розмову.

— А-от! — сказав Челкаш, показуючи щось Гаврилови, витягнене з кишені.

Гаврило побачив банкноти, які приймали в його очах яркі, радісні відтінки.

— Ей ти! А я думав, що ти брехав мені!.. То... кільки?

— Пять сот сорок! Гарно?

— Гар-рно!... — шепнув Гаврило, проводжуючи ласими очима п'ятсот сорок рублів знов у кишеню. — Гей, гей!.. Коби то мені такі гроші!... — і він зітхнув болісно.

Погоуляємо з тобою, парубче! — радісно крикнув Челкаш. — Гей, випемо!... Не гадай, я тобі, бра', дам... Сорок дам! га? Вдоволений? Хочеш, зараз дам?

— Коли... не кривдно тобі... щож? Я візьму!

Гаврило трясся весь від вичікування і ще від чогось острого, що ссало його груди.

— Ха-ха-ха!... Ах ти, чортова ляльочко! Візьму! Візьми, бра', прошу! Я дуже тебе прошу, візьми! Я не знаю, де мені таку купу грошей подіти! Висвободи ти мене, візьми, на!...

Челкаш наставив Гаврилови кілька банкнотів. Той узяв дрожачою рукою, кинув весла і став ховати їх кудись за пазуху; очі прищурих захланно і сильно втягав у себе повітре, немов пив щось пекуче. Челкаш глядів на нього з іронічною усмішкою. А Гаврило спіймав знов уже весла і гріб нервово, сквапно, боязко, спустивши очі в долину. У нього дрожали плечі і уха.

— Але ти ласий!... То не красно... Зрештою щож?... Селянин... — задумливо сказав Челкаш.

— Ба, з грішми чого не можна зробити!... — відповів Гаврило, спалахнувши нараз увесь

пристрасним зворушенем. І він уривчасто, жахливо, немов догонюючи свої думки і в леті хапаючи слова, заговорив про сільське жите з грішми і без гроший. Поважане, вдоволене, свобода, радіщі!...

Челкаш слухав його уважно, з поважним лицем і з очима навіяними якоюсь думкою. Від часу до часу він усміхався вдоволенням усміхом.

— Приїхали! — перервав в кінці Челкаш Гаврилові слова.

Хвиля підхопила човен і спритно вбила його в пісок.

— Ну, бра', тепер кінець. Човен треба витягти дальше, аби не взяла вода. Прийдуть за ним. А ми з тобою — прощай! Звідси до міста вісім верст. Ти вернешся назад до міста, га?

На Челкашовім лиці все сияв добродушно-хитрий усміх і весь він мав вид чоловіка, що задумав щось дуже приємне і неочікуване для Гаврила. Заложивши руку в кишеню, він шелестів там банкнотами.

— Ні... я... не піду... Я... — Гаврило задихався і давився чимось. В ньому грала ціла тьма бажань, слів, чуття, що взаїмно проковтували себе і палили його, як огнем. Челкаш глянув на нього здивований.

— Що тебе так корчить? — спитав він.

— Ег, то... — Гаврилове лице то червоніло, то блідніло, він м'явся на місці, чи то бажаючи кинутись на Челкаша, чи то розриваний иньшим бажанем, яке приходило йому трудно сповнити. Челкашеви зробилося маркітно на вид такого парубкового зворушення. Він чекав, як воно вибухне.

Гаврило почав якось дивно сьміяти ся сьміхом подібним до плачу. Голова його похилила ся; виразу його лица Челкаш не бачив; були видні неспокійні уха, що червоніли, то блідли.

— Ну, до чорта! — махнув рукою Челкаш. — Залюбив ся ти в мині, чи що? Мнеть ся, як дівчина!... Може прикро зі мною розстати ся? Гей, молокосе! Говори, що тобі! А ні, то я йду!...

— Йдеш?! — крикнув голосно Гаврило. Пісковатий і пустий беріг дрігнув від його крику, а жовті гори піску бучім сколивали ся. Дрігнув і Челкаш. Нараз зірвав ся Гаврило зі свого місця, кинув ся до ніг Челкаша, обіймив їх своїми руками і притяг до себе. Челкаш захитав ся, гримнув важко на пісок і заскреготавши зубами, махнув сильно в повітря своєю довгою рукою, затисненою в кулак. Але він не встиг ударити Гаврила, затриманий стидливим і благаючим його шепотом:

— Голубе!... Дай ти мені... ті гроші! Дай, на Христа!... Що вони тобі? Лише на одну ніч... одну ніч... А мені на довгі літа потрібні... Дай... молити ся за тебе буду! Вічно... у трьох церквах... за спасене душі твоєї!... Ти їх на вітер... а я би їх у землю... Ах, дай мені їх! Що тобі по них?... Чи вони тобі дорогі? Одна ніч... тай богач! Зроби добре діло! Ти й так пропащий... Тобі не вийти... А я би... ах, дай ти їх мені!

Челкаш наляканий, здивований і оздоблений сидів на піску, подавшись назад і впершись у нього руками; сидів, мовчав і вивалював страшно очи на парубка, що захвав голо-

ву між його коліна та шептав, задихуючись, свої просьби. Він відтрусив його в кінці, зірвав ся на ноги, і вложивши руку в кишеню, кинув у Гаврила банкнотами.

— На, собако! Жери!... — крикнув він, дрожачи від зворушення, острого жалю і ненависти до ласого раба. Кинувши гроші, він почув себе героєм. Юнацтво сьвітило ся в його очах, у цілій фігурі.

— Я сам хотів тобі більше дати. Я розжалобив ся вчора... згадавши село... Подумав: чекай, поможу парубкови. Я чекав, що ти зробиш, чи попросиш, чи ні. А ти... Гей, торбаю! Жебраку!... Чиж можна себе із-за грошей так мучити? Цимбале! Ненажерливі чорти!... Самі себе не тямлять... За пятака себе продаєте, га?...

— Голубе! Нехай Христос спасе тебе! Таж тепер у мене що?... тисячі!... я тепер.. богач!... вищав Гаврило радісно, дрожачи весь і ховаючи гроші за пазуху. — Ах, любчику!... На віки не забуду!... Ніколи! І жінці і дітям прикажу... молити ся!

Челкаш слухав його радісного лементу, глядів на сияюче, змінене надміром жадоби лице і почував, що він — злодій, гуляка, відірваний від усього рідного — ніколи не буде такий ненажерливий, низький, не буде не тямити себе. Ніколи не стане таким!... І та гадка, те почутє, наповнюючи його сьвідомістю своєї свободи і юнацтва, затримували його коло Гаврила на пустім, морськім березі.

Ущасливив ти мене! — кричав Гаврило і схопивши Челкашову руку, тулив її до свого лица. Челкаш мовчав і по вовчому вискалював зуби. Гаврило все виливав ся:

— Та я що думав? Їдемо ми сюди... я гроші... видів... гадаю... спійму його.. тебе.. веслом р-раз! гроші собі, його в море... тебе буцїм то. Хто, мовляв, його дістане? А найдуть, не будуть допитувати ся — як, та хто його тее... убив! Не такий він, мовляв, чоловік, щоби з-за нього здїяти галас!... Непотрїбний він на землі! Кому за ним уймати ся? От ви-диш що, га?...

— Дай сюди гроші!... — ревнув Челкаш, хапаючи Гаврила за горло.

Гаврило сїпнув ся раз, два... друга Челкашова рука обвила ся гадюкою довкола нього... трїск роздираної сорочки — і Гаврило лежав на піску з глупо вибалушеними очима, лапаючи пальцями рук повітре і махаючи ногами. Челкаш випростований, сухий, хижий, вискаливши злобно зуби, сьміяв ся дрібним, їдким сьміхом, а його вуси дрожали нервово на вайлуватім, острім виду. Ніколи, за ціле жите не били його так болюче і ніколи не був він такий лютий.

— А що, щасливий ти? — запитав він іронїчно Гаврила і обернувшись до нього плечима, відійшов у напрямі до міста, Та ще не зробив двох кроків, як Гаврило зігнув ся по котячому, прикляк на одно колїно і замахнувшись широко в повітря, шпурнув на нього круглим каменем, крикнувши злобно:

— Р-раз!...

Челкаш йойкнув, схопив ся руками за потилицю, подав ся наперед, повернув ся до Гаврила і впав лицем у пісок. Гаврило завмер, позираючи на нього. Він ворухнув ногою, спробував піднести голову і здрігнувши, витягнув ся, як струна. Гаврило кинув ся втікати в

віддаль, де над мрачним степом звисла мохната чорна хмара і було темно. Хвилі шелестіли залітаючи на пісок, перемішувалися з ним і знов підпливали. Піна шипіла, а краплі води літали по воздуху.

Люнув дощ. Зразу рідкий, він швидко перейшов у сильний, уливний, що цюрів із неба тонкими струями. Вони сплітали цілу сітку з ниток води, сітку, що відразу закрила віддаль степу і віддаль моря. Гаврило щез у ній, довго не було видно нічого, крім дощу і довгого чоловіка, що лежав у піску над морем. Та нараз зпосеред дощу знов з'явився Гаврило; він летів, як куля; добігши до Челкаша, упав перед ним і став повертати його на землі. Його рука оббабралася в теплу, червону слизь.. Він здригнув і захитався; його лице було божевільне, бліде.

— Бра', встань-но! — шептав він під плюскіт дощу Челкашеви в ухо.

Челкаш очунав і трутив від себе Гаврила, промовивши охрипло:

— Йди... геть!...

— Бра'! Прости.. то диявол мене... — дрожачи шептав Гаврило і цілував Челкашову руку.

— Іди... Забирайся... — хрипів той.

— Здійми гріх із душі!... Рідненький! Прости!...

— Про.. іди ти!... Іди до дідька! — крикнув нараз Челкаш і сів на піску. Лице в нього було бліде, люте, очі мутні і все жмурились, немов би йому дуже хотіло спати. — Чого тобі... ще? Зробив... своє діло... і йди! Забирайся! — і він хотів прибитого горем Гаврила трунути ногою, але не зміг і знов був би пе-

ревернув ся, як би Гаврило не підтримав його, обіймивши за плечі. Лице Челкашове стояло тепер на рівні з лицем Гаврила. Обое були бліді, збіджені, страшні.

— Тьфу! — плюнув Челкаш у широко отверті очи свого помічника.

Той покірно обтер ся рукавом і прошептїв :

— Роби, що хочеш... Не відповім ні словечком. Прости ради-Христа!

— Паскуда!... Навіть підлестити ся не вмієш!... — промовив згіржливо Челкаш. Він витяг із-під своєї куртки сорочку і мовчки, закусуючи зуби, почав обв'язувати собі голову. — Гроші взяв? — процідив він через зуби.

— Не брав я їх, бра'! Не треба мені! біда від них!...

Челкаш засунув руку в кишеню своєї куртки, витягнув пачку банкнотів, один поклав назад у кишеню, а решту кинув Гаврилови.

— Візьми і забирай ся!

— Не возьму, бра'... Не можу! Прости!

— Бер-ри, кажу! — заревів Челкаш, завертаючи страшно очима.

— Прости!... Тоді возьму... — боязко сказав Гаврило і впав у ноги Челкашови на вохкий пісок, поливаний щедро дощем.

— Брешеш, візьмеш, палубо! — з переконанєм сказав Челкаш і піднявши з натугою його голову за волосся, пхнув йому гроші в лице.

— Бери, бери! Чей-же не дармо робив! Бери, не бій ся! Не стидай ся, що мало не вбив чоловіка! За такими людьми, як я, ніхто не буде шукати. Іще спасибі скажуть, як довідають ся. На, бери! Ніхто не довідаєть ся

нічого про твоє діло, а нагороди воно не варте.
Ну, от!..

— Бра'! а простиш мені? Не хочеш, га?
— слізно спитав він.

— Рідний!.. — відповів Челкаш під його лад, підіймаючись на ноги і похитуючись. — За що? Ні за що! Нині ти мене, завтра я тебе...

— Ех, бра', бра'!.. — жалісно зітхнув Гаврило, повертаючи головою.

Челкаш стояв перед ним і дивно усміхався, а шмата на його голові, зачервонена потрохи, подабала на турецьку фезку.

Дощ лив, як із відра. Море ревіло глухо, а хвилі, тепер уже гнівно і несамовито, били об береги.

Оба чоловіки замовкли.

— Ну, прощай! — насмішливо і холодно сказав Челкаш, пускаючись у дорогу.

Він заточував ся, ноги трясли ся, а голову тримав так чудно, як би бояв ся загубити її.

— Прости, бра'!.. — іще раз попросив Гаврило.

— Нічого! — холодно відповів Челкаш, пустившись у дорогу.

Він пішов, хитаючись і піддержуючи долонею лівої руки голову, правою торгав лагідно свій бурій вус.

Гаврило довго глядів у слід за ним, доки не щез у дощ, що все густійше лив ся із хмар у тонких, безконечних струях та ослонював степ непроникливою мракою сталевोї барви.

Погім Гаврило здоймив свій мокрий кашкет, перехрестив ся, глянув на гроші, затиснені в долоні, зітхнув свobodно і глибоко, сховав їх

за пазуху і широкими, твердими кроками пішов понад беріг у противну сторону від тої, куди завернув Челкаш.

Море вило, викидало величезні, важкі хвилі на надберіжний пісок і розбивало їх на краплі і на піну. Дощ сів густо і воду і землю... вітер ревів... Усе довкола наповняло ся витем, ревом, гуком. Із-за дощу не видно було ні моря, ні неба.

Незабавки дощ і краплі хвиль змили червону пляму на тім місці, де лежав Челкаш, змили сліди Челкаша і сліди молодого парубка на надберіжнім піску... На пустому березі не лишило ся нічого на спомин маленької драми, що розіграла ся між двома людьми.

В. Г.

Зазубрина.

...Кругле вікно моєї комірки виходило на тюремне подвіре. Воно було дуже високо від землі, але приставивши до стіни стіл і вилізши на нього, я міг видіти все, що творилося на подвірю. Над вікном під дахом голуби звили собі гніздо, і коли я бувало дивився з вікна в низ на подвіре, вони воркували над моєю головою

В мене було досить часу, аби з мого „високого“ становища познайомитися з населенням тюрми, і я знав, що найвеселіший чоловік серед її нонурого і сїрого населення називався Зазубрина.

Се був кремезний і грубий парубяга з червоним обличчям і високим чолом, з-під котрого все оживлено сьвітилися великі ясні очі.

Свою шапку носив він на потилиці, вуха якось сьмішно стреміли на його голеній голові, тасьми від обшивки сорочки він ніколи не за-

в'язував, блюзи не запинав, а кожний рух його рук давав пізнати в нім душу, нездібну до зневіри і злости.

Все з реготом на устах, рухливий і голосний, був він божком тюрми; його все оточувала купа сїрих товаришів, а він сьмішив і забавляв її різними сьмішними штуками, прикрашаючи своєю щирою веселістю понуре і нудне житє...

Раз вийшов він з комірки на прогульку з трьома щурами, запряженими хитро в шнурки. Зазубрина бігав за ними по подвірю, викрикуючи, що їде трійкою; щурі, здурівши від його крику, кидали ся на всі боки, а арештанти-видці реготали як діти, дивлячись на того грубого чоловіка і його трійку.

Він, розумієть ся, думав, що живе виключно для розвеселюваня людей, а щоби сю ціль осягнути, не перебирав у средствах. Іноді його винахідливість прибирала жорстокі форми; на примір раз приклеїв він чимось до стїни волосє хлопчика-арештанта, що дрїмав сидячи під тою стїною, а коли волосє присхло, нагло розбудив його. Хлопчик швидко скочив на ноги і вхопившись тонкими і худими руками за голову, впав з плачем на землю. Арештанти реготали і Зазубрина був задоволений. Опісля — я видїв се з вікна — він приголубив хлопчика, який лишив на стїні порядний жмут свого волося.

Крім Зазубрини був у тюрмі ще один любимець — рудий, товстий кіт, маленьке, всіми розпещене, веселе сотворінє. Виходячи на прогульку, арештанти кожного разу десь його відшукували і довго з ним грали ся, передаючи його з рук на руки, бігаючи за ним

по подвірю і дозволяючи йому драпати собі руки і лиця, оживлені тою забавою з пестієм.

Коли на сцену з'являв ся кіт, відвертав увагу від Зазубрини, чим сей не міг бути задоволений. Зазубрина був у души артист і як артист був він не під міру талантови самолюб. Коли його публіка одушевлялась котом, він лишав ся сам, сїдав десь у куті на подвірю і відти слїдив за товаришами, що в ту хвилю забули про нього. А я зі свого вікна слїдив за ним і відчував усе те, чим повна була його душа в такі хвилі. Мені здавало ся неминучим, що Зазубрина забє kota при першій нагоді, і мені жаль було веселого арештанта. Стремліне чоловіка бути осередком загальної уваги людей — шкідливе для нього, бо ніщо не вбиває душі так швидко, як бажане подобатись людям.

Коли сидиш у тюрмі, — навіть жите грибків-плісняків на її стїнах здаєть ся цікавим, і тому зрозуміла увага, з якою я слїдив із вікна за маленькою драмою в низу, за тою заздрістю чоловіка задля kota, і зрозуміла та нетерплячка, з якою я ждав розвязки. Вона надійшла і розігралась. А було се так:

Раз у яркий соняшний день, коли арештанти висипались із комірок на подвірє, Зазубрина побачив у куті подвіря ведро зеленої фарби, лишене малярями, що малювали дах тюрми. Він підійшов до нього, подумав над ним і замочивши палець у фарбу, помалював собі вуси на зелено. Ті зелені вуси на його червоній пиці викликали загальний регіт. Яквись підросток захотїв покористувати ся ідеєю Зазубрини і також почав був малювати собі верхню губу, але Зазубрина, замочивши руку в ведрі, замастив йому зручно ціле лице.

Підросток порскав і махав головою, Зазубрина пританцьовував довкола нього, а публіка реготала, заховаючи свого весельчака одобряючими окликами.

Як-раз у ту хвилю з'явився на подвір'ю рудий кіт. Він ішов по подвір'ю не кваплячись і граціозно піднімаючи лапки, махав піднятим до гори хвостом і очевидно ні крихітки не боявся попасти під ноги юрби, що шаліла довкола Зазубрини і обмазаного ним підростка, який пильно розтирав долонями по лиці личку мішанину олію і фарби.

— Братя! — крикнув хтось. — Мишка прийшов!

— А! злодюжка-Мишка!

— Рудий! Кицька!

Кота вхопили і він переходив з рук на руки, щенився усіма.

— Бач, як наївся! Черевко яке грубе!

— Як він швидко росте!

— Драпає, чорт!

— Пусти його! Нехай сам скаче!

— Ну, я підставляю плечі... Скачи, Мишка!

Довкола Зазубрини було пусто. Він стояв сам, обтираючи пальцями фарбу з вусів, і дивився на кота, що скакав по плечах арештантів. Се всіх дуже бавило і сміх лунав раз-у-раз.

— Братя! Ану, помалюємо кота! — залунав голос Зазубрини. Він звучав так, неначе Зазубрина, пропонуючи ту забаву, зсидить рівночасно згодити ся на неї.

Юрба арештантів загуділа.

— Адже він від того здохне! — замітив хтось.

— Від фарби? От-то сказав!

— Ану, Зазубрина, малюй живо!

Широкоплечий парубок з огненно-рудюю бородою закликав з одушевленням:

— І видумав сатана таку штуку!

Зазубрина вже держав kota в руках і йшов з ним до ведра з фарбою.

„Далі, братя, адивіть...

— сьпівав Зазубрина.

Малюєть ся рудий кіт!

Весь зелений буде.

Вдарте у присюди!“

Зірвала ся буря реготу, арештанти аж брали ся за боки. Я бачив, як Зазубрина, держачи kota за хвіст, занурив його в ведро і пританцьовуючи сьпівав:

„Гей постій, не м'явчи,
батька хресного не вчи!“

Регіт розгаряв ся. Хтось запищав тонким голосом:

— Ой-ой-ой! Ой, Юда кривобокий!

— А бодай вас! — стогнав другий.

Заходили ся від сьміху, душили ся ним, він кривив тіла тих людей, згинав їх, тряс ними і лунав у воздуху — могучий, безжурний, все зростаючи і доходячи майже до гістерики. З вікон жіночого відділу дивили ся на подвіре усьміхнені лица в білих хустках. Дозорець, оперши ся плечима о стіну, вишнув наперед своє велике черево і піддержуючи його руками, видавав із себе сальви густого, басового сьміху, від якого... лив ся.

Сьміх порозкидав людей на всі боки кругом ведра. Викидуючи ногами дивні штуки, Зазубрина ходив у присюди, присьпівуючи:

„Гей, жите веселе раз!

Сіра кітка була в нас,

а її син, рудий кіт,
днесь зелений, адивіть!“

— Буде, чорт би тебе взяв! — закликав,
стогнучи огненно-рудий бородач.

Але Зазубрина був у захваті. Довкола нього лунав безтямний сьміх сірих людей, і Зазубрина знав, що се як-раз він заставляє їх так сьміяти ся. В кождім його руху, в кождім виразі його рухливого сьміхунського обличчя ясно пробивала та сьвідомість і все його тіло здригало від роскоші триюмфу. Він держав кота вже за голову і стріпуючи з його шерsti лишню фарбу, в екстазі артиста, сьвідомого своєї побіди над юрбою, танцював без перестанку і імпровізував:

„Гей, ріднесенькі браті,
Подивіть ся між сьвятих,
щоб імя котови дать,
як його тепер нам звать?“

Довкруги все сьміяло ся розшалілою, безтямною веселістю арештантів... Сьміяло ся сонце на склі вікна з зелісною решіткою, усьміхало ся синє небо над тюремним подвірем, а навіть старі, брудні стіни тюрми усьміхали ся усьмішкою істот, які обовязані здушувати в собі радість, хоч-би вона й як бушувала в них. Ізза решітки вікон жіночого відділу дивили ся на подвіре обличчя женщин; вони також сьміяли ся, а їх зуби ясніли на сонци. Все кругом неначе переродилось, скинуло з себе нудний сірий тон, що наводив тугу і зневіру, і ожило, проняте тим очищуючим сьміхом, що, як сонце, навіть болото заставляє бути більше приличним.

Положивши зеленого кота на траву, якої верхки, пробиваючись поміж камінем, пестрили

тюремне подвіре, Зазубрина, подразнений, задиханий і спітнілий, все ще танцював свій дивний танець.

Але сьміх уже гас... Його було занадто багато і він утомив людей. Дехто ще гістерично пищав, деякі ще реготали, але вже з перестанками... На кінець прийшли хвилі, коли всі мовчали крім сьпіваючого до танцю Зазубрини і kota, що тихо і жалібно м'явкав, повзучи по траві. Він майже не рижнив ся від неї барвою і мабуть фарба осліпила його, звязала його рухи... Великоголовий, слизький, він бездушно повз на дряжачих лапках, задержуючи ся, неначе приклеюючись до трави, і все м'явкав...

„Диви, народе хрещений,
шука' місця кіт зелений,
бувший рудий Мишка-кіт
місця не найде собі!“ —

коментував Зазубрина рухи kota.

— Ади, собака, як вдатно! — сказав рудий дїтвак. Публика гляділа на свого артиста пересиченими очима.

— М'явкає! — заявив підросток-арештант, вказуючи головою на kota, і поглянув на товаришів. Вони, слїдячи за котом, мовчали.

— Що-ж, він на ціле житє лишить ся зеленим? — запитав підросток.

— А кїлько йому жити? — заговорив сивий, високий арештант, присїдаючи коло Мишки. — От він підісне на сонци, шерсть у нього склеїть ся, тай здохне...

А кіт м'явкав роздираючим голосом, викликаючи реакцію в настрою арештантів.

— Здохне? — запитав підросток. — А коли-б його вимити?

Йому ніхто не відповідав. Маленький, зелений клубок суятив ся коло ніг тих грубих людей і був такий бідний у своїй безпомічності.

— Ф-фу! Зігрів ся! — закликав Зазубрина, кидаючись на землю. На нього не звернули уваги.

Підросток присунув ся до kota і взяв його в руку, але зараз положив назад на траву, заявивши :

— Весь горячий...

Опісля оглянув товаришів і жалісно промовив :

— От і Мишка! І не стане в нас Мишки! На що вбили сотворіне? Також...

— Ну, чей виздоровіє, — сказав рудий. Зелене погане сотворіне все повзало по траві, двадцять пар очий слідило за ним, але вже ні на однім обличю не було й тіни усьмішки. Всі були понурі, всі мовчали і всі стали такі самі бідні, як той кіт, неначе він сповістив їх про своє терпіне, а вони відчули його біль.

— Виздоровіє! — усьміхнув ся підросток, підвисшаючи голос. — також... Був Мишка... всі його любили... За що його мучите? Добити-б або що...

— А хто все? — крикнув злобно рудий арештант. — От він, чортове насіне!

— Ну, — сказав Зазубрина примиряючо, — чей-же ми всі разом порішили!

І він скулив ся, неначе від студени.

— Всі разом! — покривив ся йому підросток. — Також! Ти один винен... так!

— А ти, телятко, не блей! — порадив миролюбно Зазубрина.

Сивий старець узяв kota на руки і оглянувши його старанно порадив:

— Коли його викупати в нафті, фарба змиєть ся!

— А по мойому, взяти його за хвіст і викинути через мур, — сказав Зазубрина і усміхаючись додав: — Се найпростійша річ.

— Що-о? — заревів рудий. — А коли я тебе самого так? Хочеш?

— Чорт! — закричав підросток і вихопивши kota з рук старця, кинув його кудись. Старець і ще кілька людей пішло за ним.

Тоді Зазубрина лишив ся сам серед людей, що дивились на нього злісими і понурими очима. Вони неначе ждали чогось від нього.

— Адже я не сам, братя! — сказав жалісно Зазубрина.

— Мовчи! — крикнув рудий, оглядаючи подвірє, — не сам! А хто ще?

— Адже всі! — вирвало ся звінко в весельчака.

— У, собака!

Рудий заїхав йому кулаком у зуби. Артист відхилив ся в зад, але там зустрів його потиличник.

— Братя... — просив ся він покійно, але „братя“ бачили, що оба дозорці далеко від них і обступивши свого любимця тісною купою вількома ударами збили його з ніг. Здалека можна було їх збиту групу взяти за компанію, що оживлено розмовляє. Окружений і закритий ними, Зазубрина лежав під їх ногами. Зрідка гомоніли глухі звуки, — се били ногами по ребрах Зазубрину, били без поспіху, без злости, дожидаючи, коли чоловік, що вив

ся як вуж, відкрив якесь особливо догідне місце для удару ногою.

Се тягло ся зо три мінуты. Нараз залунав голос дозорця;

— Гей, ви, чорти! Знай край тай не падай!

Арештанти перервали збитковане не відразу. Один за другим розходились вони від Зазубрини, а кождий на відхіднім прощав ся з ним копняком ноги.

А коли вони розійшли ся, він лежав далі на землі. Лежав грудьми до землі, плечі в нього дрожали — мабуть плакав — він усе кашляв і відхаркував. Потім обережно, немов боячись розсипати ся, почав піднімати ся з землі, опер ся о неї лівою рукою, опісля підігнувши одну ногу і завивши як хора собака, сів на землі.

— Удавай! — крикнув грізно рудий. Зазубрина заметушив ся на землі і швидко встав на ноги.

Опісля, хитаючись, попрямував до одної зі стін тюрми. Одна його рука була притиснена до грудий, другу простягав він наперед. От він опер ся нею о стіну і ставши, схилив свою голову до землі. Він кашляв...

Я бачив, як на землю падали темні каплі, зовсім добре було видно, як вони мелькали на сірім фоні тюремної стіни.

А щоби не заваляти своєю кровю правительственного будинка, Зазубрина старав ся всіяєко ляти її на землю так, аби ні одна капля не попала на стіну.

З нього сьміялись...

Від тоді кіт зник... І Зазубрина вже з ніким не ділив ся увагою мешканців тюрми.

М. Л.

ПРИЯТЕЛІ.

Одного з них звали Танцюй-нога, другого — Уповаючий, а по фаху оба вони були злодії.

Жили вони на кінці міста, на передмістю, що дивно розквнулось по яру, в одній із старих хат, зліплених із глини і на-пів зігнилого дерева, подібних більше до купи сьмітя, навиданої в яр. Красти ходили приятелі в доволі чисні села, бо в місті красти трудно, а на передмістю у сусідів не було що красти.

Оба вони були люди обережні і скромні: — стягнуть кусень полотна, одіж чи сокиру, упряж, сорочку чи курку, тай уже довго не відвідують того села, в котрім їм удало ся щось змалювати. Але мимо такої мудрої методи підміські мужики добре їх знали і грозили при нагоді забити їх на смерть. Одначе така нагода мужикам не лучалась і кости двох приятелів були цілі, хоч вони вже шість літ під ряд слухали погрози мужиків.

Танцюй-нога був чоловік літ під сорок, високий, згорблений, худий і жилавий. Він хо-

див звісивши голову до землі, заложивши на плечі довгі руки, ступаючи не швидко, але широко, а йдучи все оглядав ся уважно на боки прижмуреними, неспокійно верткими очима. Волосє на голові він стриг, бороду голив, а густі, сиві вояцькі вуси закривали йому рот, надаючи його обличчю якийсь наїжений, суворий вираз. Ліва нога була в нього мабуть звихнена або зломана і зросла ся так, що стала довша від правої; коли він ідучи піднімав її, то вона в нього підсакаувала в воздух і вигинала ся на бік; ся особливість його ходу і дала йому прізвище.

Уповаючий був старший від товариша на пять літ, низшого росту і ширший у плечах. Але він часто і глухо кашляв, а його лице, костисте, обросле великою чорною бородою, яка вже сивіла, покривала хороблива жовтість. Очи в нього були великі, чорні, а дивили ся вони на все винувато, лагідно. Підчас ходу він складав свої великі губи і тихо свистав якусь пісню, монотонну, сумну, все одну і ту саму. На плечах у нього теліпала ся коротка одержина з ріжнобарвних лат — щось в роді ватованого сурдута, а Тавцюй-нога ходив у довгім сірім кафтані, підперезаний ременем.

Уповаючий був мужиком, його товариш — син паламаря, бувший льокай і кельнер. Їх усе бачили разом, а мужики на їх вид говорили:

— Знов з'явили ся приятелі... уважай!

— Ах, чорти!

— І коли вони поздыхають?

А приятелі йшли кудись бічною дорогою, роздивляючись уважно на боки та уникаючи стріч. Уповаючий кашляв і свистав свою пісню.

а нога його товариша танцювала в воздуху, не наче-б хотіла відірвати ся і втекти геть з небезпечної дороги свого пана. Або лежали вони десь на краю ліса в житті, в ярі і тихо розмовляли про те, як украсти, аби попоїсти.

* * *

Зимою навіть і вовки, — більше здібні до боротьби за існуванє, як два приятелі, — кепсько живуть. Худі, голодні і злі, вони вганяють по шляхах, а хоч їх убивають, вони не боять ся. В них є пазурі і зуби для самооборони, а головно — серце їх нічим не змягчене. Ся послідня обставина дуже важна, бо щоб перемагати в боротьбі за існуванє, на се чоловік мусить мати або багато розуму або серце звіря.

Зимою приятелям приходило ся тяжко... Вони часто виходили вечером на вулиці міста і просили милостині, стараючи ся не попадати в очи поліції. Дуже рідко вдавало ся їм щось украсти; ходити по селах було не вигідно, бо студено і на снігу лишали ся сліди, тай безкорисно було відвідувати села, коли в них усе заперте і занесене снігом. Богато сил тратили товариші в зимі, борючи ся з голодом, і ніхто мабуть не чекав весни так жадно, як вони її дожидали...

На конець надходила весна. Товариші, винищені й хорі, вилізали зі свого яру і радісно дивили ся на поля, де з кожним днем швидше таяв сніг, показували ся бурі прогалини, ясніли як зеркала калюжі і весело журчали ручаї. Сонце лило на землю свої безкорисні пестоці, а оба приятелі гріли ся в його

проміню, розмовляючи про те, як швидко просохне земля і коли на кінець буде можна пустити ся на села „стріляти“. Уповаючий, що терпів на безсонницю, часто будив дуже рано свого приятеля і радісно говорив йому:

— Гей! Уставай.. граки прилетіли!

— Прилетіли?

— Їй Богу! Чуєш, як гомонять?

Вийшовши зі своєї хати вони уважно і довго слідили, як чорні вістуні весни пильно вили нові гнізда і направляли старі, наповняючи воздух своїм голосним, господарським криком.

— Тепер на жайворонків черга, — говорив Уповаючий і брав ся направляти старі, на-пів зігнілі сіти.

Явили ся жайворонки... Тоді товариші йшли в поле, наставляли сіти на одній із прогалин і бігаючи по полі, мокрі і заболочені, наганяли в сіти голодних і втомлених перелетом птахів, що шукали поживи на сирій землі, яка ледви визволила ся з-під снігу. Наловивши пташків вони продавали їх по пятаку і гривеннику за штуку. Потім приходила кропива, яку вони збирали і носили на базар перекупкам ярини. Майже кождий день весни давав їм щось нового, новий, хоч і маленький заробок. Вони вміли все схіснувати: шутка, щавник, ожини, суніці, гриби, — ніщо не минуло їх рук. Вояки виходили стріляти, — приятелі після стріляння рили ся в валах, відшукуючи кулі, які опісля продавали по дванацять копійок за фунт. Усі ті занятя, хоч і не позволяли приятелям умерти з голоду, але дуже рідко давали їм спримогу пороскошуватись почуванем ситости, приємним

почуванем повноти жолудка і його горячою працею над проковтненою стравою.

* * *

Одного разу, в цвітні, коли на деревах ще лиш наливають ся пучки і ліси стоять мов оповиті сивою імлою, а на бурих, товстих полях, залитих сонцем, ледви лиш проколюєть ся трава, — приятелі йшли по великій дорозі і курячи самоділкові папіроски з махорки розмовляли.

— Ти все гірше кашляєш... — спокійно упереджував товариша Танцюй-нога.

— Ег! Наплювати! От сонце мене обігрів і я оживу...

— Гм... А може-б тобі піти до шпиталю?...

— Ну, на що він мені? Коли треба вмерти, то й так умру.

— Певне...

Вони йшли шляхом попри берези і берези кидали на них взористі тіни своїх тонких віток. Воробці скакали по дорозі, чиркаючи весело.

— Ходити почав ти кепсько... — помовчавши замітив Танцюй-нога.

— Се від того, що мене дусить... — пояснив Уповаючий. — Воздух тепер густий, товстий воздух, ну, і мені важко його ковтати...

І задержавши ся закашляв.

Танцюй-нога стояв поруч нього, курив і неозначено дивив ся на нього. Уповаючий тряс ся від кашлю, тер груди руками, а його обличчя посиніло.

— Здорово продерло горло, — сказав він, коли перестав кашляти.

І вони пішли даліше полохаючи воробців.

— Тепер ми підемо до Мухиної... — заговорив Танцюй-нога кинувши папіроску і сплюнувши. — Обійдем її заулками... може що стягнемо... Відтак Сивцевим гаєм до Кузнечихи... З Кузнечихи завернемо на Марківку... тай до дому...

— Трицять верст дороги буде, — сказав Уповаючий.

— Лиш коби не даром...

На ліво від дороги стояв ліс, монотонно темний і непривітний; серед його голого гаю не було ще видно ні одної зеленої плями, що пестила б очи. По краю ліса ходила маленька мохната і стрепіхата конина з запалими боками і з ребрами, що зарисовували ся так випукло, як обручі на бочці. Товариші знов зупинились і довго дивили ся, як вона поволи переступала з ноги на ногу, нахилиючи морду до землі і збираючи губами жовте бадиле старанно жувала його стертими жовтими зубами.

— Також схудла! — замітив Уповаючий.

— Тпру, тпру! — закликав Танцюй-нога.

Конина поглянула на нього і заперечивши головою знов нахилила її до землі.

— Не хоче до тебе, — пояснив Уповаючий її втомлений рух.

— Ходім!... Коли її Татарам відвести, — сім рублів дадуть... — промовив задумчиво Танцюй-нога.

— Не дадуть. На що вона їм?

— А шкіра?

— Шкіра? То стільки за шкіру дадуть?

Три рублі за шкіру.

— Н-ну!

— А щож! Яка-ж там у неї шкіра? Стара верета, не шкіра...

— Все таки щось дадуть...

— Певне!...

Танцюй-нога поглянув на товариша і зупиняючись сказав:

— Ну?

— Клопіт... — нерішучо відповів Уповаючий.

— Який?

— Слїди... Земля сира, буде видно, куди повели.

— Надїнем їй лапті...

— Як хочеш...

— Гайда! Заженемо її в лїс і там у яру дїждемо ся ночч... А в ночч виведем і відженем до Татар. Тут недалеко, три версти...

— Що-ж? — кивнув головою Уповаючий, — підем! Синиця в руки... Лиш коби не теє...

— Нічого не буде! — запевнив Танцюй-нога.

Вони звернули з дороги і оглядаючись на боки пішли в лїс. Конина подивила ся на них, форкнула, махнула хвостом і знов почала щипати зівялу траву.

*

*

*

На дві глибокого лїсового яру було вохко, тихо і темно. Журчане потїчка гомонїло в тишинї, монотонне і сумне як жалоба. З крутих берегів яру звисало в низ галузе горїха, калини, терняни; декуди стремїло з землі безпомічно корїне, підмите весняною водою. Лїс був іще мертвий, сумерк вечера побільшував мертву одностайність його красок, а сумна мовчанка,

що причаїла ся в нїм, заповняла його понурим і сьвяточним супокоєм кладовища.

Приятелі давно вже сидїли тут у тишині і вохкім сумерку, під групою осик, що з'їхали разом з землею на дно яру. Маленьке огнище ярко горіло перед ними, а вони, гріючи над огнем руки, підкидували до нього по трохи хоросту, вважаючи, аби огонь цілий час горів рівно і огнище не давало диму. Недалеко від них стояла конина. Вони закутали їй морду рукавом, відірваним від лахів Уповаючого, і привязали її за поводи до пня дерева.

Уповаючий, сидячи коло огнища, задумчиво дивив ся в огонь і свистав свою пісню; його товариш нарізавши пучок ивового прутя плів кошик і занятий своєю роботою мовчав.

Сумна мелодия потока і тихий свист безталанного чоловіка зливали ся в один акорд і жалісно плавали в мовчанці вечера і ліса; иноді потріскував хворост на огни, потріскував і шипів, немов зітхав, неначе співчуючи житю, більше повільному, як його смерть на огни, і тому більше болючому.

— А що... швидко підемо? — запитав Уповаючий.

— Ще вчасно... Стемніє зовсім, тоді й підемо... — відповів Танцюй-нога не піднімаючи голови від своєї роботи.

Уповаючий зітхнув і закашляв ся.

— Ти що, промерз, чи що? — запитав його товариш після довгої павзи.

— Ні-і... чогось мені нудно...

— От що! — махнув головою Танцюй-нога.

— Серце мені ссе...

— Недуга...

— Мабуть вона... А може щось инше.
Танцюй-нога помовчав і сказав :

— А ти не думай...

— Про що ?

— Та про все...

— Бачиш, — нараз оживив ся Уповаючий, — не можу я не думати. Дивлю ся на неї, — він показав рукою на конину, — дивлю ся і розумію, в мене також була така... Така марна, а в господарстві — найперша річ! У мене в один час навіть пара була... тоді я добре робив...

— А що заробив ? — коротко і холодно запитав Танцюй-нога. — Не люблю я того в тобі... Затягнеш похоронної і охаєш... а по що ?

Уповаючий мовчки кинув на огонь жменю дрібно поломаного хворосту і почав дивитись, як искри летіли до гори і гасли в вохкім воздусі. Його очи часто кліпали, а по обличчю бігали швидко тіни. Потім він обернув голову туди, де стояла конина, і довго оглядав її.

Вона стояла без руху, як вкопана в землю, а її голова, обезображена лахом, була понуро похилена.

— Роздумувати треба просто, — суворо і переконуючо говорив Танцюй-нога. — Наше жите: день і ніч — і доба пріч! Є страва — добре; нема — попици-попици тай перестань... бо се на ніщо не здасть ся... А ти як зачнеш... слухати гвдко. Се в тебе від недуги.

— Мабуть від недуги... — згодив ся тихо Уповаючий, але помовчавши додав : — А може від слабого серця.

— Слабе серце також від недуги... — заявив категорично Танцюй-нога.

Він перекусив зубами прут, махнув ним, розрізав зі свистом воздух і строго сказав :

— От я здоров, і нема в мене нічого такого.

Конина переступила з ноги на ногу, за-тріщала якась галузка, в потік посипалась земля, булькаючи і вводячи нові ноти в його тиху мелодию. Опісля відкись пирхнули дві пташки і полетіли долі яром, цвирінькаючи неспокоїно. Уповаючий поглянув слідом за ними і тихо заговорив :

— Які се пташки? Коли шпаки, то нічого їм робити в лісі... Вони більше коло до-мів. Треба думати, що се коростелі... ніхто иньшій, як вони...

— А може криводзюбків? — сказав Тан-цюй-нога.

— На криводзюбків за вчасно. А по друге криводзюб держить ся соснового ліса. Тут йому нічого робити... А се не що иньше, як коростелі...

— Ну, нехай там!

— Певне, — згодив ся Уповаючий і чо-гось важко зітхнув.

В руках Танцюй-ноги робота йшла швидко, він уже виплів дно кошика і вміло плів боки. Різав пруте ножем, перекусував зубами, гнув, вязав, перебираючи швидко пальцями, і сопів носом, дуючи в вуси.

Уповаючий дивив ся то на нього, то на конину, що немов закаменіла в своїй понурій позі, то в небо, вже майже нічне, але без зьвізд.

— Прийде хлоп за кониною, — заговорив він нараз дивним голосом, — а її нема... Сюди-туди — нема конини!

І Уповаючий розвів руками. Лице в нього було дурновате, а очі так часто кліпали, неначе-б він дивився на щось ярке, що нагло спалахнуло перед ним.

— Се ти до чого? — запитав суворо Танцюй-нога.

— Пригадав я собі одну історію... — вивувато сказав Уповаючий.

— Яку?

— Та так... лучилося також, що вивели коня... в мого шурина, Михайлом його звали... такий великий був хлоп... рябий.

— Ну?

— Ну, й вивели. Пасся на озимині — тай нема! То він, Михайло, коли зрозумів, що кінць пропав, як гримне собою до землі, як зареве! Ах, небоже, як він тоді ревів!... І впав, неначе йому ноги поломило.

— Ну?

— Ну, він довго так...

— А тобі що?

Уповаючий при різкім питанню товариша відсунувся від нього і відповів несміло:

— Та я так... пригадалося... Бо без конини хлопови смерть!

— Я тобі от що скажу, — почав строго Танцюй-нога, дивлячись уперто на Уповаючого, — ти се кинь! Із такої твоєї розмови не буде хісна... Зрозумів? Шурин, Михайло! Се не твоя річ.

— Адже жаль, — відповів Уповаючий, здвигаючи плечима.

— Жаль? Не бійся, нас нікому не жаль.

— Що й казати!...

— Ну, то мовчи... Швидко нам треба йти.

— Швидко?

— Ну так...

Уповаючий присунув ся до огнища, помішав у нїм палицею і поглянувши скося на Танцюй-ногу, знов занятого роботою, тихо попросив:

— Лучше пустім її!...

— Яка в тебе погана натура! — з огірченням закликав Танцюй-нога.

— Та їй Богу! — тихо і переконуючо говорив Уповаючий. — Ти подумай, адже небезпечно! Адже чотири версти треба тягнути ся з нею... А як Татари не візьмуть? Тоді що?

— Се вже моя річ!

— Як хочеш! Лиш лучше би її пустити... пусти її, нехай собі йде... От яка здохляка!

Танцюй-нога мовчав, лиш його пальці рушали ся скорійше.

— Кілько за неї дадуть... як би до чого прийшло? — тягнув Уповаючий тихо, але вперто. — А тепер самий добрий час... Зараз стемніє, ми пішли би далі яром і вийшли би коло Дубенків... може й спіймали би що підходяче.

Монотонні слова Уповаючого, зливаючи ся з журчанєм потока, плавали по яру і сердили пильного Танцюй-ногу.

Він мовчав сціпивши зуби, а від роздразнення пруте ломало ся під його пальцями.

— Тепер баби білять полотно...

Конина голосно зітхнула і заметушилась. Сповита пільмою вона тепер виглядала ще більше поганою і нужденною. Танцюй-нога поглянув на неї і сплюнув на огонь.

— Дріб тепер також на свободі, по калюжах гуси...

— Швидко ти весь витечеш, чорте?! — запитав злісно Танцюй-нога.

— Йй Богу!... Ти не сердь ся, Степане, на мене... Киньмо її до чорта! Бігме!

— Ти жер нині? — крикнув Танцюй-нога.

— Ні... — відповів збентежено Уповаючий, наляканий криком товариша.

— Ну, то чорт з тобою! Сохни собі! А мені наплювати!...

Уповаючий мовчки поглянув на нього, а він зібравши пруте в пучок звязував його і сердито сопів. Від огнища падав на його обличчя відблиск, а обличчя з наїженими вусами було червоне, сердите.

— Мені, говорю, наплювати, роби, як знаєш, — злісно заговорив захриплим голосом Танцюй-нога.

— Ой! — тихо відізвав ся Уповаючий.

— А я лиш тобі скажу, що коли ти будеш так крутити, я тобі не компанія! Добре, буде вже! Знаю я тебе... от що...

— Чудак чоловік...

— Вже досить!

Уповаючий скривив ся і закашляв; опісля відкашлявши і важко дихаючи сказав:

— Чогож я більше всего? Тому, бо небезпечно з нею...

— Добре! — крикнув сердито Танцюй-нога.

Він підняв пруте, закинув його собі на плечі, взяв під паху недороблений кошик і встав.

Уповаючий також устав, поглянув на товариша і тихими кроками пішов до конини.

— Тпру!... Христос з тобою... не бій ся!... загомонів у яру його глухий голос. — Тпру,

тпру... стій!... Ну, йди собі... от і йди... Н-но, дурна-а!

Танцюй-нога дивив ся, як його товариш крутив ся коло конвни, розкручуючи лах із її морди, а вуса суворого злодія здрігали.

— Ходи, або що! — сказав він пускаючи ся в перед.

— Іду, — відповів Уповаючий.

І пробираючи ся через корчі вони мовчки пішли долі яром серед нічної пітьми, що наповнила його по береги.

Конвна пішла також за ними. Потім позаду них залунав плюск води, заглушуючи мелюдию потока.

— От дурна, зайшла в потік!.. — сказав Уповаючий.

Танцюй-нога сапнув сердито носом і змовчав.

В пітьмі і сумній мовчанці яру гомонів тихий шелест корчів, віддливаючи поволи далеко від того місця, де червона купка вугля жевріла на землі, неначе чиясь дивовижне око, злісне і насмішливе...

Зійшов місяць.

Його прозористе сяєво наповнило яр димовим сумерком, усюди впали тіни, ліс став від того гущій, а тишина в нім повнійша і строгійша. Білі пні беріз, посріблені місяцем, рисували ся на темнім фоні дуба, вяза і корчів, як воскові свічки.

Приятелі йшли мовчки по дні яру. Йти їм було важко, їх ноги то совгались, то глибоко стрягли в болоті. Уповаючий швидко ди-хав, а в його грудях свистало, храпіло і шуміло, неначе-б він там сховав великий, давно нечищений стінний годинник. Танцюй-нога йшов

з переду; тїнь його простої, високої постати падала на Уповаючого.

— Іди! — заговорив він воркїтливо і гнївно. — А куди йти? Чого шукати? Гай!

Уповаючий зітхнув і змовк.

— До того тепер ніч коротша від воробячого дзюба... прийдемо в село досьвіта... І як ми йдемо? Неначе пани... прогульку робимо...

— Важко менї, брате... — сказав тихо Уповаючий.

— Важко? — закликав іронїчно Танцюю-нога. — Бачиш! А чого?

— Дихати менї дуже не вигідно... — відповів хорий злодій.

— Дихати? А від чого не вигідно дихати?

— Від недуги...

— Брешеш! Се від твоєї дурноти.

Танцюю-нога став, обернувшись до товариша лицем і помахаючи пальцем під його носом, додав:

— Від твоєї дурноти не можеш ти дихати... так! Зрозумїв?

Уповаючий низько похилив голову і винувато сказав:

— Певне...

Він хотїв ще щось сказати, але закашлявся, оперся дряжачими руками о дерево і кашляв довго, тупцюючи ногами на однім місці, махаючи головою і широко отвираючи уста.

Танцюю-нога подивився пильно в його обличчє, запале, землисте і зеленкувате від місячного сьвітла.

— Всїх ти чортїв у лїсї побудиш... — сказав він нарештє понуро.

А коли Уповаючий відкашляв і піднявши голову зітхнув свobodно, він приказуючим тоном запропонував йому:

— Відпочинь... присядьмо!

І вони сіли на возку землю, в тіни корчів. Танцюй-нога скрутив папіроску, закурив, подивився на її огонь і поволи зачав:

— Коли б у нас дома була якась їда, то можна би нам вернути ся домів...

— Так... — притакнув голсовою Уповаючий.

Танцюй-нога поглянув скося на нього і тягнув дальше:

— Але що дома нема в нас нічого, — мусимо йти.

— Та вже... треба... — зітхнув Уповаючий.

— Хоч нам і нема куди йти, бо з того нічого не вийде... Дурні ми, головна річ! Ми такі дурні...

Сухий голос Танцюй-ноги різав всздух і мабуть будив великий неспокій в Уповаючім, бо він усе вертів ся на землі, зітхав і дивно буркотів.

— А жерти мені хочеть ся — страшно! — закінчив Танцюй-нога свою протяжну, докірливу бесіду.

Тоді Уповаючий рішучо встав на ноги...

— Куди? — запитав Танцюй-нога.

— Ходім.

— Чого ти так... пирснув?

— Ходім!

— Підем... — Танцюй-нога також устав.

— Та тільки даром...

— Добре... що буде! — махнув рукою Уповаючий.

— От розійшов ся!

— А щож? Пилував ти мене, пилував, корив, корив... Господи!

— А чого робиш по дурному?

— Чого?

— Ага!

— Адже мені жаль!

— Чого? Кого?

— Кого! Чоловіка...

— Чоловіка? — протягнув Танцюю нога.

— Нате, візьміть, понюхайте тай киньте!... Ах ти, добра душа, а розуму ні за пів гроша! Та він хто тобі, той чоловік? Розумієш ти се? Він тебе зловить за обшивку тай... як блоху — під ноготь! Тоді ти його й пожалій... так! Тоді ти йому й покажи свою дурноту. Він тебе за твій жаль... сімома муками вимучить. Кишки твої всі на руки собі намотає... поволеньки всі жили з тебе висотає... Ах ти... жаль! А ти проси Бога, аби без усякого жалю тебе просто приголомшили тай кінець! Ей, ти, щоб тебе дощем розмочило! Жаль... тьфу!

Він був обурений, той Танцюю-нога.

Його голос, різкий, повний іронії і погорди до товариша, гомонів по лісі, а галузе корчів з тихим шелестом рушало ся, неначе потакуючи суворим і правдивим словам.

Уповаючий, прибитий докорами, йшов поволи дрожачими ногами, засунувши руки в рукави своєї одежі і схиливши голову низько на груди.

— Постривай... — сказав він на кінець. — Чого? Я поправлю ся... от прийдемо в село... я й піду... сам піду... ти й зовсім не йди. Просто стягну... що перше під руку попаде... тай до

дому!... Прийдемо — ляжу! Важко мені... Не говори вже...

Він говорив ледви чутно, задихаючи ся, з хрипом і клекотом у грудях. Танцюй-нога поглянув на нього з підозрієм... став, хотів щось сказати... махнув рукою і нічого не сказавши пішов далі...

Довго вони йшли мовчки і поволи.

Десь близько піяли когути, загавкав пес, опісля сумний голос дзвона прилетів з далекої сільської церкви і потонув у суворій мовчанці ліса... Великою чорною плямою метнула ся відкись у мутне світло місяця велика птиця, і в яру зловіщим гуком залунав поспішний свист і шелест крил.

— Ворон... або грач, — замітив Танцюй-нога.

— От що... — заговорив Уповаючий, опускаючись важко на землю, — ти йди, а я тут лишу ся... не можу я більше, душить... голова крутить ся...

— На... маєш! — закликав незадоволено Танцюй-нога. — Невже-ж таки не можеш?

— Не можу...

— Зі сьвятом! Тьфу!

— Ослаб я зовсім...

— Іще би! Не жерши волочимось від рана.

— Ні, се, видно, вже мені... кінець! От вона, кров як цюркотить!

І Уповаючий підніс до лица Танцюй-ноги свою руку, замазану чимось темним. Той подивив ся на руку і зниженим голосом запитав:

— Що-ж робити-мемо?

— Ти йди... а я лишу ся... може відпічну...

— Куди я піду? Хиба в село... сказати їм, що чоловікови зле?...

— Ні... уважай, набють.

— Правда... їм лиш понасти в руки!...

Уповаючий звалив ся горілиць, глухо кашляючи і ввипльовуючи з уст цілі кусні крові...

— Іде? — запитав Танцюй-нога, стоячи над ним, але дивлячи ся в бік.

— Швидко йде... — ледви чутно сказав Уповаючий і закашляв ся.

Танцюй-нога цинічно і голосно вилаяв ся.

— Хоч-би закликати кого!

— Кого? — сумним ехом повторив Уповаючий.

— А може ти... встав би тай пішов... поволеньки?

— Ні вже...

Танцюй-нога сів коло голови товариша і обнявши коліна руками почав дивити ся в його обличчє. Груді Уповаючого піднімали ся нерівно, з глухим хрипотом, очи запади, а губи якомсь дивно розтягнулись і неначе пристали до зубів. З лівого кута уст по щоці повзла жива темна струйка.

— Все ще тече? — запитав тихо Танцюй-нога, а в тонї його питання було щось близьке до пошани.

Лице Уповаючого здригнуло.

— Тече... — поніс ся слабій хрип.

Танцюй-нога схилив голову на коліна і замовчав.

Над ними висіла стїна яру, поборозджена глибокими борознами від весняних потоків. З її верха дивив ся в яр косматий чуб дерев, осьвіченых місяцем. Друга стїна яру, меньше стрімка, поросла вся корчами; з їх темної маси вири-

нали де-не-де сірі пні осик, а на їх голих га-лузях ясно було видно гнізда грачів. І яр, облитий місяцем, був подібний до сонної мари, до нудного сну, позбавленого красок життя, а тихе журчане потока ще збільшувало його мертвоту, відтінювало тужливу тишину в нїм..

— Умираю... — ледви чутно шепнув Уповаючий, а в слід за тим голосно і ясно повторив: — Умираю, Степане!

Танцюй-нога здрігнув ся всім тілом, заметушив ся, засопів і піднявши голову з колін збентежено, тихенько, неначе боячись чомусь перешкодити, заговорив:

— А ти не тее... не бій ся! Нічого... може се просто так... нічого, брате! Їй Богу!

— Господи Ісусе Христе... — зітхнув важко Уповаючий.

— Нічого! — шептав Танцюй-нога схиливши ся над його обличчям. — Ти видержи трохи... може перейде...

Але Уповаючий почав кашляти, в його грудях загомонів новий звук, неначе мовра шмата хлюпала о його ребра. Танцюй-нога дивив ся на нього і мовчки рушав вусами. Відкашлявши Уповаючий почав голосно і уривано дихати, неначе-б зі всіх сил біг кудись. Довго він так дихав, а потім заговорив:

— Прости, Степане... коли я що... от за конину... прости, брате!...

— Ти мені прости... — перебив йому Танцюй-нога і помовчавши, додав: — Я... куди я тепер віду? І як бути?

— Нічого! Дай тобі Гос...

Він охнув не докінчивши слів і замовк.

Потім почав хрипіти... потім витягнув ноги... одну з них відкинув на бік...

Танцюй-нога дивився на нього не зводячи очей. Минали мінути, довгі як години.

От Уповаючий підняв голову, але вона зараз упала безсилно на землю.

— Що, брате? — нахилився до нього Танцюй-нога. Але він уже не відповідав, спокійний і непорушний.

Суворий Танцюй-нога посидів ще трохи коло товариша, а потім устав, зняв шапку, перехрестився і пішов поволи долі яром. Лице в нього заострилось, брови і вуси наїжились, а йшов він так твердо, неначе бив землю ногами, неначе хотів їй спричинити біль.

Уже свитало. Небо було сіре, непривітне, в яру панувала понура тишина, лиш потік, не перешкаджаючи нікому, вів свою одностайну, тужливу розмову.

Аж тут загомонів шелест... мабуть кусень землі скотився на дно яру. Прокинувся грач і крикнувши трівожно полетів кудись. Потім відізвався синиця. В вохкім, холоднім воздуху яру звуки тривають недовго, — зродять ся і зараз і щезнуть.

М. Л.

Хан і його син.

„Панував у Криму хан Мосаляйва ель Агваб, що мав сина Таляік Альгалю“.

Сими словами почав старий, сліпий жебрак одну з легенд багатого споминами півострова. Довкола жебрака позасідали на розкинутих камінях зруйнованого перед віками замку громадки Татар у яєних кафтанах і золотом тканих завоях на головах. Був вечір. Сонце поволи спускало ся в море. Золоте проміне заходячого сонця вдирало ся між розкинені руїни і роз'яснювало мохом поросле каміне. Вітер завивав у широколистих яєнях, а шум листя нагадував якісь невидимі воздушні водопади.

Голос старого жебрака був слабий і дріжав, а з його поморщеного лица бив тихий супокій. Супокійно плили вивчені на память його слова, а слухачі одержали докладний образ минулих, силою чутя багатих днів.

„Хан був старий, — оповідав жебрак, — а мав багато жінок у своїм гаремі. І вони всі любили старого, бо не завмерла в нїм іще сила і молодечий жар, його поцілуї були ніжні і горячі, а жінки все любити-муть того, що вміє горячо цілувати, — нехай він буде зморщений і сивий. Краса — се сила, а не ніжна шкіра і роже лице.“

Всі любили хана, та він любив лиш одну козачку з наддніпрянських степів. Її ущасливив поцілуями частійше, як иньших жінок свого гарему, свого великого гарему, де було триста жінок з найріжнороднійших країв, де всі були гарнійші від весняних цвітів і де провадили розкішне жите. Много смачних страв казав приготувляти для них хан і позволяв їм танцювати і бавити ся все, коли лише зібрала їх охота.

Свою козачку кликав хан до себе до вежі, звідки розкривав ся вид на море і де він мав усе, що може лиш ущасливити жінку: солодкі присмаки, ріжні матерії, золото, дорогі ріжнобарвні камінці, музику, ріжні птиці з далеких країв і горячі поцілуї закоханого коханця. В сій вежі веселив ся він з нею цілими днями і відпочивав по трудах свого життя. Він знав, що його син Альгалья не затемнить слави хана, бо він як вовк нападав на руські степи і з богатою добичею, новими жінками, новою славою вертав домів, лишаючи позаду себе пострах і згарища, трупи і кров.

Раз повернув Альгалья з нападу на руські степи домів, і на його честь устроїли пири, на які запрошено всіх татарських князїв півострова. Зготовили вечері і забави, стріляли з луків в очи невільників, аби випробувати зручність руки, пили і хвалили безнастанно відвагу Альгалі, звірства ворогів і могучість хана.

А старий хан тішив ся славою сина. Се справляло йому неописану радість, що бачив у сині відважного мужа, в котрого сильні руки перейде по його смерти керма держави. Радість наповняла серце старого хана, а хочачи показати синовя свою любов, промовив до нього з чаркою в руках перед усіми князями:

— Ти добрий син, Альгальо! Нехай буде благословений Аллах і імя його пророка!

І всі хором возвеличили імя пророка. Тоді сказав хан:

— Аллах всемогучий! Ще за мойого життя обявив мою молодість у моім хоробрім сині, і я бачу моїми старими очима, що дальше жити-му в моім сині, коли вже замкнуться мої очі і хробак гризти-муть моє серце. Аллах всемогучий, а Магомет правдивий його пророк! Маю доброго сина. Сильна його рука, хоробре його серце і второпний ум... Що хочеш одержати з рук твого батька, Альгальо? Скажи, а все стане ся по твоїй волі...

Ще не прогомів голос старого хана, коли підніс ся Талаяк Альгалья і сказав, блискаючи чорними як море очима:

— Дай мені руську невільницю, батьку й пане!

Замовк хан на хвилю, якої потребував, аби придусити жите в серці, а потім сказав рішучим, сильним голосом:

— Візьми її! По пирі можеш її забрати!

Зарумянїв ся хоробрий Альгалья, засвітили з радости його соколині очі, підніс ся в цілій своїй височині і сказав до хана-батька:

— Знаю, що ти мені її даруєш, батьку й пане! Знаю се... Я твій син, твій невільник. Пускай мою кров краплями що години, двацять разів готов я вмерти за тебе...

— Нічого не потрібно мені! — сказав хан і його сива голова, увінчана славою многих літ і многих діл, схилила ся на груди.

За хвилю скінчив ся пир і мовчазливо йшли вони оба разом із замку до гарему. Була темна ніч. Темні хмари повисли мов чорне

покривало над землею і закрили місяць і зьвізди. Довго йшли батько й син мовчки в пітьмі ночі, аж в кінці почав хан:

— Вяне моє жите з дня на день, чим раз слабше відзиваєть ся моє старе серце і чим раз слабший огонь у моїй груді. Лиш горячі поцілуї козачки — сьвітло і тепло мойого житя... Скажи, Таляїк, ти так дуже тужиш за нею? Візьми сто, всіх моїх жінок замісь неї одної!...

Таляїк Альгалья зітхнув мовчки.

— Кілько днів проживу я ще? Кілька днів ледви носити-ме мене земля... Останньою потіхою мойого житя була отся руська дівчина. Вона знає і любить мене... Хто крім неї полюбить мене старого? Ні одна, ні одна, Альгальо!...

Альгалья мовчав.

— Як можу я жити, знаючи, що ти її пригортаєш, цілуєш? Задля жінки, задля одної жінки нема ні снна, ні батька, Таляїк! Перед жінкою всі ми лиш мужчини... Радше щоб отворили ся були всі рани на мойому тілі, щоб поплила була з них кров, радше щоб не дожив я був сеї ночі. — лучше було-б мені, мій сину!...

Син мовчав... Довго стояли вони перед дверми гарему, похиливши голови. Кругом налягла пітьма ночі. На небі клубили ся хмари, вітер висьпівував між листем дерев дикі мелодії...

— Я вже від давна люблю її... — сказав тихо Альгалья.

— Знаю се... і знаю також, що вона тебе не любить... — відповів хан.

— Туга стискає моє серце на сам спомин про неї...

— А що ворушить моє серце?

І вони знов замовкли. Альгаля важко зітхнув.

— Мудрий мулла видко правду сказав, що жінщина все приносить нещасте для мужчини. Коли вродлива, то будить пристрасть у інших мужчин, а свого мужа наражає на муки заздрости; коли погана, то її чоловік завидує иньшим мужам і терпить; коли ані вродлива ані погана, то її муж уявить собі її в своїй фантазії вродливою лиш на те, щоб потім, пізнавши її добре, ще гірше терпіти...

— Мудрість се лік, та не на біль серця,
— сказав хан.

— Змилосоєрдім ся над собою, батьку!

Хан підніс голову і кинув сумним оком на сина.

— Та вбиймо її! — сказав Таляік.

— Ти любиш сам себе більше, як її й мене, — сказав тихо хан по хвилі надуми.

— Ти також...

І вони знов замовкли.

— Так, я також, — відповів сумно хан. — З великого болю став я майже дитиною.

— Отже вбиймо її!

— Я не можу тобі відступити її, не можу...
— говорив хан.

— Я не в силі довше знести сего. Вирви мені серце або дай мені її!...

Хан мовчав.

— Або киньмо її зі скали в море!

— Киньмо її в море... — повторив хан слова свого сина, що неначе ехо загомніли.

Потім увійшли до гарему, де спала вже козачка на дорогім коврі. Вони стали коло неї і дивили ся... довго дивили ся на неї. Сльози

котили ся з очий старого хана, падали на його срібну бороду і сьвітили як перли. Син стояв побіч, сьвітлив очима, скреготав зубами, придавлюючи пристрасть, і тим збудив козачку. Збудилась, а на її ніжнім, рум'янім личку розцвили мов весняні цвіти — очи. Вона не замітила Альгалі і наставила ханови свої рум'яні уста.

— Поцілуй, старий соколе!

— Збирай ся... підеш з нами... — сказав хан.

В тім побачила Альгалю і слъози в очах свого сокола і пізнала все, бо була розумна...

— Іду, — сказала, — йду. Анї одному анї другому, — так ви рішили? Так лицює хоробрим. Іду...

Мовчки йшли всі геть над беріг моря. Вузкими стежками йшли, а вітер вив-завивав...

Вона була ніжна і швидко втомила ся, але не хотіла сего зрадити, бо була горда. А коли син хана побачив, що вона лишає ся по-заду, запитав:

— Чи боїш ся?

Кинула на нього своїм ясним зором і показала закровавлену ногу.

— Я занесу тебе, — сказав Альгаля і витягнув до неї руки. Але вона обняла за шия свого старого сокола. Хан підняв її як перце на свої руки і ніс. Сидячи на його руках, відвертала галузя, щоб не досягало його очий.

— Пусти мене на перед, бо якась сила пхає мене, аби встромити ніж у твої плечі.

— Йди. Аллах покарає тебе або простить тобі твою думку, але батько прощає, бо знає, що се — любов.

Нараз розпростерло ся перед ними са-
мітве, чорне, безмежне море. Сумно шуміли
хвилі при скалах і темно і холодно і страшно
було там.

— Бувай здорова! — сказав хан цілу-
ючи дівчину.

— Бувай здорова! — сказав Альгалья і
склонив ся перед нею.

Поглянула в сторону, де шуміли хвилі,
здрігнулась і заломила руки.

— Киньте мене! — сказала до них.

Альгалья простянув до неї руки і здрігнув
ся, підчас коли хан обняв її руками, пригор-
нув до груди, поцілував і піднісши високо в
гору, кинув з високої скали.

Там шуміли і гуділи хвилі, а такий був
клекіт, що вони не чули, коли вона впала. Не
чули найменшого крику ані стогону. Хан при-
кляк на коліна і глядів мовчки в долину, в
темноту і в далечінь, де море мішало ся з хмарами,
де шуміли хвилі, відки подував вітер і розвівав
срібну бороду хана. Таляік стояв побіч нього
мовчки як камінь, криючи лице в долонях.

А час минав. На небі гонив вітер хма-
рами. Чорні і тяжкі були вони як думки ста-
рого хана, що сидів над морем на високій
скалі.

— Ходім, батьку! — сказав Таляік.

— Зажди... — прошептав хан.

І знов минув шмат часу.

Хвилі шуміли на долинї, вітер гудів між
чорними скалами і свистав між листем дерев.

— Ходім, батьку!

— Зажди ще...

Більше як раз сказав Таляїк: „ходім отче!“ — але хан не рушав ся з того місця, де стратив послідню втіху свого життя.

Одначе все має свій кінець... Могучо й гордо підніс ся в кінці хан, зморщив чоло і сказав.

— Ходім!...

І вони пішли. Одначе за хвилю хан задержав ся.

— По що і куди властиво йду я? — запитав сина. — По що маю жити тепер, коли ціле життя моє було в ній? Я старий, ніхто вже не полюбить мене, а не маючи любови — найбільша дурниця жити дальше.

— Маєш славу і богатства, батьку...

— Верни мені один поцілуй з її уст, а все внише забери собі. Се все мертві річи, лиш любов женщины жива. Не знає чоловік любови — немає й життя і сумно минають його дні. Бувай здоров, мій сину, нехай у день і в ночі оцікуєть ся тобою рука Всевишнього Аллаха.

І хан звернув свої очі до моря.

— Батьку! — кричав Таляїк, — батьку... Більш нічого не міг сказати, як не можна нічого сказати чоловікови, що стратив любов до життя і якому всьміхаєть ся смерть.

— Пусти мене...

— Аллах!

— Він знає...

Швидкими кроками був уже на високій скелі і кинув ся в море. Син не був в силі задержати його. І знов нічого не було чути, ві крику, ні стогону, ні лускоти падаючого хана. Лише хвилі сумно шуміли, а вітер виводив дикі мельодії.

Довго дивив ся Альгаля в глибину моря,
а потім сказав голосно :

— Дай менї Аллах таке міцне серце! —
і пустив ся дальше пiтьмою ночи.

Так зiйшов зi сьвіта хан Мосалiйва ель
Агваб, а по нiм став ханом у Криму Талiк
Альгаля...

С. Г.

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

В першій серії „Белетристичній Бібліотеці“ вийшли :

Ціна в короновій вал.

1. С. Ковалів. Дезертир і иньші оповідання . . .	1·60	К.
2. Іван Франко. Поеми	1·60	
3. О. Кобилянська. Покора і иньші оповідання .	1·40	„
4. Гю де Мопасан. Дика пані і иньші оповідання	1·30	„
5. І. Франко. Полуйка і ин. борисл. оповідання	1·40	„
6. Н. Кобринська. Дух часу і иньші оповідання .	1·60	„
7. Бнут Гамсун. Голод, роман	2·20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1·60	„
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, опов. .	1 60	„
10. Уїллїям Шекспір. Гамлет, принц данський	1·80	„
11. Генрик Понтонпідан. Із хат. Оповідання . .	1·40	„
12. Богдан Лейкий. З житя. Оповідання	1·20	„
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1·60	„
14. М. Коцюбинський. В путах шайтана. Оповід.	1·60	„
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха	1·40	„
16. Панас Мирний. Лихі люди	1·40	„
17. В. Короленко. Судний день	1·20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1·60	„
19. К. Гунков. Урієль Агоста	1·40	„
20. У. Шекспір. Коріолян	1·80	„
21. М. Яцків. В царстві сатани	1·60	„
22. Панас Мирний. Морозенко	0·90	„
23. Лесь Мартович. Нечитальник	1·60	„
24. М. Коцюбинський. По людському,	2·00	„
25. В. Оркан. Скапаний сьвіт, драма	1·00	„
26. Василь Стефаник. Дорога, новелі	1·60	„
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	1·60	„
28. Л. Толстой. Відроджене, (3 томи)	3·60	„
29. К. Гавлічек-Боровский. Вибір поезий . . .	1·60	„
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина	1·80	„

31. І. Франко. Коваль Бассім	1·60	К.
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра	1·80	"
33. Е. Тимченко. Калевала	3·00	"
34. О. Катренко. Пан Природа і ин. оповіданя	1·40	"
35. У. Шекспір. Багато галасу з нечевля	1·60	"
36. Іван Франко. Сім казок, новелі	1·40	"
37. Сидір Воробкевич. Над Прутом, поезії	1·60	"
38. Уїлліям Шекспір. Ромео і Джульєта	1·80	"
39. К. Сроковський. Оповіданя	1·40	"
40. А. Кримський. Пальмове гилля, (3·00)	2·00	"
41. О. Коницький. Молодий вік Макс. Одинця	2·00	"
42. Гю де Мопасан. Горля і инші оповіданя	1·30	"
43. В. Кравченко. Буденне жите. Оповіданя	2·00	"
44. Уїлліям Шекспір. Король Лір	1·80	"
45. Д. Лукіянович. За Кадильну, повість	3·00	"
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц	1·20	"
47. І. Франко. Захар Беркут (брош. 1·20) К. опр.	1·60	"
48. У. Шекспір. Міра за міру	1·40	"
49. М. Коцюбинський. Поединок і ин. опов.	2·00	"
50. О. Стороженко. Марко проклятий, поема	1·40	"
51. С. Ковалів. Рыболови	2·00	"
52. Марко Вовчок. Народні оповіданя. т. І. (1·60)	2·00	"
53. П. Мирний. Серед степів. Оповідане	3·00	"
54. Е. Ярошинська. Перекинъчики	2·60	"
55. В. Винниченко і В. Деде. Повісти й оповіданя	3·00	"
56. А. Мартович. Хитрий Панько	1·50	"
57. В. Вересаєв. Записки лікаря	3·00	"
58. М. Вовчок. Народні оповіданя. Т. II. (1·60)	2·00	"
59. М. Горький. Мальва і инші опов.	2·50	"
60. І. Франко, Воа Constrictor (друкуєть ся).		

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій серії „Науковій Бібліотеці“ вийшли :

1. Кароль Кавці. Народність і її початки	0·60	К.
2. Фр. Енгельс. Людвік Фаєрбах	0·50	"
3. Фр. Енгельс. Початки родини,	1·50	"
4. Ш. Сеньобб. Австрія в XIX століттю	0·80	"
5. В. Будзиновський. Хлопська посілість брош.	2·00	"
оправлена	2·40	"
6. К. Флямаріон. Про небо	2·00	"
7. М. П. Драгоманів. Переписка, т. І.	1·80	"
8. С. Степняк. Підземна Росія	3·00	"
9. Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1·00	"

10. Г. Тен. Фільософія штуки	1:00 К.
11. Інґрем. Історія політ. економії	4:00 "
12. Феріс. Дарвінізм (друкуєть ся)	

Брошур другої серії не оправляють ся.

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли :

1. М. Грушевський. Б. Хмельницький	0.20 К.
2. Курцій Руф. Фільотас	0.20 "
3. В. Наумович. Величина звідняного сьвіта.	0.15 "
4. Панас Мирний. Лови	0.06 "
5. І. Пулюй. Непропаща сила	0.20 "
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джугур.	0.10 "
7. І. Раковський. Вік нашої землі	0.10 "
8. А. Чехов. Каштанка	0.15 "
9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів	0.15 "
10. Е. Золя. Напад на млин	0.20 "
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди	0.15 "
12. Г. Квітка. Маруся	0.50 "
13. М. Левицький. Умова для селян. спілок	0.20 "
14. П. Куліш. Орися.	0.06 "
15. М. Кистяковська. Іван Гус	0.20 "
16. О. Стороженко. Оповідання. I.	0.20 "
17. В. Барвінський. Досліди з поля статистики	0.20 "
18. В. Короленко. Ліс шумить	0.20 "
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. легенді	0.40 "
20. В. Гіґо. Кльдод Іе	0.25 "
21. Е. Еґан. Руські селяни на Угорщині	0.25 "
22. П. Мирний. Дихий попутав	0.40 "
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів.	0.30 "
24. Ів. Франко. Украдене щастє	0.50 "
25. С. Ефремов. Національне питанє в Норвеґії	0.30 "
26. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (1 пісня)	0.30 "
27. М. Драгоманів. Два учителі	0.40 "
28. Е. Золя. Повінь	0.30 "
29. С. Томашівський. Київська козаччина 1855 р.	0.10 "
30. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (2 пісня)	0.35 "
31. Т. Масарик. Идеали гуманности	5.35 "
32. Люкіян. Юпітер у клопотах	0.30 "
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“	0.20 "
34. М. Гоголь. Вій...	0.40 "
35. І. Раковський. Вулькани	0.20 "
36. І. Фльобер. Іродіяда	0.30 "
37. О. Терлецький. Москвофіли й народовці	0.30 "
38—39. І. Тургенєв. Ася	0.40 "
40. Л. Боровиковський. Маруся.	0.25 "

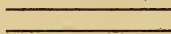
41—42. Данте Алігері. Пейло, пісня I—X . . .	0 40	К.
43—45. В. Олехнович. Раси Європи . . .	0 70	”
46—48. Л. Толстой. Крайцерова соната . . .	0 90	”
49—50. О. Бодяньський. Українські казки. . .	0 50	”
51. Е. Золя. Смерть Олівіє Бекайля . . .	0 25	”
52. А. Уайт. Розвій астроном. поглядів . . .	0 45	”
53. Гомер. Іліада (3 пісня) . . .	0 25	”
54. А. Міцкевич. Лист до гад. приятелів . . .	0 45	”
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Іліча . . .	0 55	”
57. В. Брайтенбах. Біольогія в XIX в . . .	0 25	”
58—59. М. Горький. На дні життя. . .	0 70	”
60—61. М. Верн. Біблія. . .	0 40	”
62—63. Г. Кляйст. Маркіза О... . . .	0 40	”
64. Карєєв М. Філософія історії . . .	0 25	”
65—67. Ф. Достоєвський. Грач . . .	1 50	”
68. Ш. Сеньобб. Міжнародні революційні партії	0 40	”
69—71. І. Турґенєв. Весняні води . . .	1 30	”
72. А. Д. Уайт, Розвій поглядів на лихву . . .	0 30	”

Можна набувати теж повість М. Яцкова : **Огні горять** — по 2 50 кор.

Хто купує за готівку нараз усі книжки видані доси, дістає 25%⁰/о рабату.

АКОРДИ, антольоґія української поезії від смерти Шевченка до найновіших часів під ред. д-ра Ів. Франка, з ілюстраціями Ю. Панкевича, люксусове виданє, по ціні 6, 7.50, 8, 8.50 і 10 кор.

Адреса : Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 070572018